

poeți. Natura lor intimă trebuie căinată și bine înțeleasă pentru a putea să-i înțelegem și asemănăm. Natura intimă și caracterul general al poeziielor lui Eminescu sînt cu adîncime studiate în minunatul articol asupra poetului scris de Gherea. Nu s-ar putea nimic adăuga asupra lui Eminescu, pe lîngă profundele obser-vaționi ale criticului. De aceea, despre Eminescu nu voi avea multe de spus în conferință ; îl iau aşa cum e studiat de Gherea și voi căuta să compar cu dînsul pe Lenau, aşa cum îl voi putea înțelege din operele lui.

Amîndoi sunt poeți lirici: Eminescu, în înțelesul adevarat al cuvîntului, iar Lenau —■ ceva mai ascuns. Nu-i vorbă, are și el poezii lirice, dar natura lui poetică se poate vedea mai bine din operele pe care după formă nu le-am putea numi lirice. El are patru opere mai mari : Faust, căreia îi zice el : poemă, un fel de amestecătură de poemă dramatică și lirică ; Savonarola care-i poemă epică, Albigensii, de asemenea și Don Juan, pe care o numește el însuși poemă dramatică. Din aceste poeme mari și nu din poezile mici lirice, îl putem înțelege mai bine pe Lenau. De aceea voi analiza numai aceste poeme, trecînd peste poezile lirice mici pentru că mă lovesc mai ales de o piedică : neputința de a le reda pe românește. Traduse în românește ele își pierd tot farmecul. Voi vorbi aşadar nu mai de poemele lui. Nu voi insista mult asupra lor, pentru că cadrul conferinței nu-mi permite aceasta, și nici nu voi insista deopotrivă asupra tuturor.

Cea dintîi poemă a lui Lenau e Faust, pe care o sfîrși pe la 1835 și o publică la 1836, în Stuttgart. Faust era un subiect ajuns deja celebru prin geniul lui Goethe care publicase vestita lui dramă la 1796. Personalitatea lui Lenau îi dădu însă o nouă formă și un nou înțeles, decît cel pe care îl avea la Goethe. O asemănare între aceste două opere ne va înlesni înțelegerea personalității lui Lenau.

Faust al lui Goethe e personificarea nemărginitului dor de a pătrunde în toate tainele naturii. El a studiat toate domeniile științei, dar n-a găsit liniștea sufletească, n-a găsit încă izvorul, care să-i astîmpere nemărginită lui sete de a ști. Faust al lui Goethe este omul de știință în toată puterea cuvîntului ; el e convins că mintea omenească e datoare să pătrundă în toate tainele naturii. Pentru aceasta el muncește, zi și noapte, cufundat în cercetări, cercă toate cărările științei, cercă chiar și magia și evocă la el spirite care nu vin decât să-i ia în rîs, strîndu-i că nu poate înțelege lumea de peste simțuri : „Tu semeni cu spiritul pe care-l înțelegi, nu cu mine !“ După muncă neîntreruptă și cercetări minuțioase, Faust, vă- zînd că nu ajunge la nici un rezultat, se hotărăște să se facă numai spirit, să se ucidă. Deja atinsese de buze paharul de otravă, cînd dintr-o biserică de alături auzi clopoțe de înviere și imnuri... „Cristos a înviat !“ Aceste vorbe îi amintesc anii fericiti, în care, mulțumit cu credința, ținea adormit sub vălul ei spiritul veșnic cercetător și veșnic nemulțumit. Începe a dori credința pierdută, cercă să-o reînvie, dar nu mai era cu putință. În aceste momente îi se prezintă Me- jistoțeles, care-i făgăduiește să-i împace cu viață, să-i facă fericit pe lumea aceasta, să-i alunge din

suflet germanele îndoiei. *Mefistofeles* cerea numai ca, după moarte, *Faust* să-i dea lui sufletul său.

„Cind voi putea zice unei clipe : rămii la mine, ești atât de frumoasă ! atunci poți să mă legi cu lanțurile tale, atunci pot să pier“. Aceasta era condiția.

Mefistofeles se pune pe treabă și caută să facă plăcută lui *Faust* viața pămîntescă. Dar nici petrecerea din pivnița lui *Auerhach*, nici cea din pivnița vrăjitoarelor, nici oricare altă orgie și petrecere nu-l desfată. Atunci *Mefistofeles* îi scoate înainte adoratul chip al copilei *Gretchen*. *Faust* se aprinde de iubirea ei. El începe a se simți aproape în starea cînd putea să zică clipei : O ! Rămii la mine, ești atât de frumoasă !... *Mefistofeles* era însă „spiritul care neagă veșnic“ și de aceea schimbă iubirea ideală, sinceră a lui *Faust*, într-o dorință senzuală. Fericirea lui *Faust* și a *Margaretei* dispare. Pe zi ce merge se îngămădesc dureri pe capul ei : mama ei moare din pricina unei bauturi otrăvitoare, pe care i-o dă *Margareta* după sfatul lui *Faust*; fratele ei *Valentin* moare. De durere, *Gretchen* se duce într-o domă³ și îngenunchind înaintea icoanei Maicii Domnului se rugă de ajutor. La suflările spiritului rău, *Gretchen* își pierde mințile, își ucide copilul și e pusă ia închisoare. Cu toată viața zgomotoasă ce *Mefistofeles* aprinsese în jurul lui *Faust*, acesta AFLĂ de nenorocirile *Margaretei* și voiește s-o scape, însă deja ea scăpase, căci o voce din cer se auzi : ea s-a mîntuit! Astfel se termină partea I din *Faust*. În a doua, contractul dintre *Mefistofeles* și *Faust* se continuă. *Mefistofeles* duce pe *Faust* într-un imperiu mare și putred de corupție; ei ajung acolo oameni mari. Dar se dezgustă și de această viață și *Mefistofeles* strămută pe *Faust* în vechea lume greacă. Acolo *Faust* se căsătorește cu *Elena*, vestita soție a lui *Menelau*. Dar se satură și de această lume și de aci înaintea *Faust* devine om practic : fondează colonii, lucrează pentru binele poporului și aici, în fine, găsește el dorita lui liniște. și tocmai cînd deschide gura să zică : rămii la mine, clipă, ești atât de frumoasă! *Faust* moare. Iată pe scurt caracteristica lui *Faust* a lui *Goethe*. Cît de departe e de dînsul *Faust* al lui *Lenau*! *Goethe* reprezintă în *Faust* al său omenirea cu dorul ei nestins de a ști. În *Faust* al său, *Lenau* se reprezintă pe sine însuși ; și amime pe omul crescut adine în credințele catolice, pentru care nu-i nici o îndreptățire ca mintea să se avînte după problemele naturii ; pe omul care n-a ieșit niciodată din fașele credinței, sau dacă a ieșit n-a făcut nimic pentru a o înlocui cu adevărurile științei. Pe cînd *Faust* al lui *Goethe* încheie contractul său cu *Mefistofeles* numai după ce cu mintea lui omenească străbătuse totul, întrucît se poate străbate, fără să găsească adevărul veșnic, pe *Faust* al lui *Lenau* de la început îl și vedem descurajat. Chiar în al doilea cîntec al poemei, intitulat *Vizita*, care se petrece în sala de anatomie, *Faust* zice elevului său, *Wagner* : „Pe tine poate să te facă fericit știința cea adîncă, că mortal acesta cînd era viu a vîrît mîncarea pe gură și a rupt-o cu dinții. Pentru fericirea ta, e adevărat că stomacul e făcut pentru mistuire și că, în pomenita

împrejurare, picura din -mai⁴ ferea și că sururile curgeau prin vine... Dar toată știința nu poate as- tîmpăra nici cea mai mică îndoială..." Dar ce făcuse scepticul acesta pînă acum ? Ce taine ale naturii răscolise ? Nimica își totuși vorbește cu dispreț de știință. Nici *Lenau* nu făcuse tocmai mai mult în sensul acesta : de la început a fost sceptic și a tînuit după pierderea credinței. Tot așa e și *Faust* al său. Fără să-i vedem că în adevară cercetează și scrutează natura, fără să-i vedem măcar un moment cu iluzia că mintea omenească ar putea pătrunde misterele naturii — Îl vedem chiar în pagina a doua a poemei un sceptic care-și bate joc de toată știința omenească.

Ieșind apoi la preumblare, într-o pădure seculară el întîlnește un călugăr. Aici ne-am aştepta cu *Faust* să fie batjocoritor, să rîdă cu dispreț de credință neîntemeiată pe nimic, a călugărului. Dar acest *Faust*, care-și dă mai mult aere de om învățat și sceptic, se joacă și aici de-a scepticul și batjocoritorul. Cînd călugărul îi spune să nu întrebă despre misterele naturii pe creațuri, ci pe creatorul lor, căci „numai prin puterea lui propriie îl poti cugeta”, *Faust* îi răspunde : „Eu vreau să pășesc în fața lui ; pe mine nu mă poate face fericit decît o știință care-i a mea și care-i despărțită de a sa. Vreau să mă simt în veci neafînat”. Și cu toate acestea, cînd imediat după călugăr apare *Mefistofeles*, acesta îl găsește cu *Biblia* în mînă ! *Faust* al lui *Goethe* niciodată nu s-a adăpat din *Bible* înainte de a se fi dat lui *Mefistofeles*. Pe *Faust* al lui *Lenau*, pe *Faust* care voia să scape de scepticism, *Mefistofeles* îl găsește cu *Biblia* în mînă ! Ce fel de *Faust* este acesta ? Într-însul nu domină mai niciodată dorul de știință, deși așa se lăudase față de călugăr. În tot lungul poemei, *Faust* al lui *Lenau* plinge după credința pierdută ; n-are nici un moment, în care să nu-și mai aducă aminte că a schimbat credința pe știință și să nu fie convins că a făcut un schimb greșit.

Așa, după ce era deja de demult în puterea lui *Mefistofeles*, rătăcind într-o noapte pe cîmp, întîlnește

⁴ ficat.

un cortegiu ce serba pe Sfântul Ioan : copii cu coroane în mîini, fete cu văluri de călugărițe, bâtrâni etc. Cînd cortegiul acesta de pioși „a căror fericire o invidia el amar“ se trecu, cînd ultima zare a făclilor dispără în întuneric, *Faust* „își plecă fruntea pe coama calului și îi plîngea pe gît cu lacrimi calde cu astă amârăciune, cum nu mai plînsese el niciodată“

Și așa-i *Faust* în toată poema. El e într-o luptă veșnică între credință și îndoială, niciodată nu se împacă cu *Mefistofeles* pe care veșnic îl blesteamă „că I-a atras în grozava lui întunecime, din sfîrșenia nevinovăției sale“. Și cu toate acestea, el singur chemase pe *Mefistofeles*; el singur aruncase *Biblia* în foc !

Cum deci ne apare *Faust* al lui *Lenau* ? Sau mai bine încă, cum ne apare *Lenau* în *Faust* al său ? Ca un om care plînge amar după pierderea vechii credințe. Dacă e așa, atunci oriunde ar fi, orice ar face el, *Faust* va fi nemulțumit. E imposibil să-și poată el închipui vreo situație, vreo lume, vreun timp în care să poată zice clipei : O ! Răimii la mine ! *Faust* al lui *Lenau* nu va putea găsi scăpare decât în moarte ; pentru dînsul viața, sub toate formele ei, e o povară. În cîntecul intitulat *O con vorbire în pădure*, *Faust* zice către *Mefistofeles* :

„îmi voi apăra cu tărie eul meu, mulțumit de mine însuși și neclintit ; nesupus și neascultind de nimeni ; în mine însuși îmi voi căta cărarea“. Și avea toată dreptatea să zică așa. Durerea lui era în sine însuși ; cu sine însuși trebuia el deci să se împace. Fiind așa, firește că *Faust* al lui *Lenau* nu-și poate sfîrși viața, cum și-a sfîrșit-o *Faust* al lui *Goethe* : muncind pentru binele aproapelui său. Și nici n-a sfîrșit așa. El se sinucide pe malul mării. Aceasta este consecvența logică a nemulțumirii sale. Murind, el se judecă astfel : „Cîtă vreme va arde pe pămînt o sărutare, care să nu scînteie prin sufletul meu, cîtă vreme va răsună pe pămînt o durere, care să nu roadă inima mea, cît timp nu sănătatea mea nu atotputernic, mai bine să mor. Ha ! Cum răsună marea, ridicîndu-și valurile către cer, și cum răsună în tine inima mea ! Simt că e în inima mea și impulsul, același, care ridică valurile marii

către cer : dorul dc a pieri. Suflă furtună, suflă și în mersul tău puternic tîrâște cu tine steaua cea mai înaltă, viermeile cel mai mic, în sfîrșit pe noi toți...“

Iată la ce cugetări ajunsese *Faust* al lui *Lenau*, după ce văzuse viața mai sub toate fețele ei ! Dorința de a pieri cu toții, aceasta era cea din urmă învățătură ce căpătase el, din schimbările prin care trecuse.

Aceasta, desigur, e cea mai firească consecvență a pesimismului de genul lui *Lenau*. Căci din moment ce sunt convins că viața în sine e nenorocire, evident că dorința cea mai intimă ar fi pieirea vieții în general, adică Nirvana budiștilor. Așa apare *Lenau* din *Faust* al său și aşa va fi el, întocmai cum a fost *Faust* al său. *Faust* pare a fi fost programul întregii activități a lui *Lenau*. Căci întocmai cum *Faust* trăiește într-o luptă necurmată între credință și îndoială, întocmai aşa ne va apărea *Lenau* în celelalte opere ale sale. Cînd a scris opera sa următoare — *Savonarola* — el era sub puterea credinței, cînd scrie *Albigensii* era sub stă-pînirea, îndoielii. De aceea am insistat mai mult asupra lui *Faust*, și voi insista mai puțin asupra lui *Savonarola* și *Albigensii*, căci ele nu dau nimic nou pentru caracterizarea lui *Lenau*.

Am spus că scriind *Savonarola*, *Lenau* era iarăși în puterea credinței sale. De aceea din această poemă respiră spiritul de intoleranță cel mai sălbatic, mai neîmpăcat; nu se poate închipui o operă, în care să se apoteozeze mai mult credința religioasă. Eroul acestei poeme publicate în anul 1837 e călugărul florentin *Girolamo Savonarola*, care la 1498, se răsculă împotriva vestitului papă *Alexandru al VI-lea, Borgia*. Ce gîndeа pe vremea aceea *Lenau* asupra religiei o știm din scrisorile prietenilor săi. El era convins că civilizația rătăcit și tulburat conștiința omenească ; că acestei tulburări i se datorește nemulțumirea, corupția unea, scepticismul general. El visă o nouă religie, mai pură și mai măreajă decât catolicismul, care să liniștească omenirea. Pentru aceasta *Lenau* nu se sfia să creadă că o parte a civilizației trebuie distrusă. De aceea eroul poemei, priorul *Savonarola*, își bate joc nu astă de corupția tiranului Florenței, *Lorenzo*, ci mai ales de activitatea lui civilizatoare, de sîrguină cu care cată vechile monumente ale Greciei antice, vechile obiecte de artă. Si acest neîmpăcat erou al goanei împotriva civilizației lipsite de credință are toată admirația lui *Lenau*. Poate n-a descris el cu mai mare dragoste pe un alt erou, cum I-a descris și cum îl admiră pe *Mariano*. Luptele oratorice ale lui *Savonarola* cu delegatul papii *Mariano* săn producții nemai-întrecute. Si în toate, *Girolamo* predică întărirea credinței căreia îi dă o însemnată colosală pentru viața omenească. Suindu-se pe amvonul bisericii San Marco, ca să răspundă lui *Mariano*, *Savonarola*, după ce-și bate joc de strălucirea papii și de prefacuta lui religiozitate, zice despre credință : „Dacă credința tă-a căzut din suflet ca o foaie veștedă, poți să mergi, oriunde, săracule ; cere mîngîiere în artă și în înțelepciune, bea vin, du-te în pădure și admiră trandafirii și privighetorile : ele nu-ți vor da nici o alinare plîngerilor tale ; nici o rază nu va mai împăca prăpastia cea neagră, ele n-au nimic pentru deznașejdea ta, și înfiorîndu-te cazi în

mormînt“. Nu mai amintesc peripețiile prin care trece *Savonarola*, destul numai că poate, din cît a scris *Lenau*, nici un erou n-a captivat mai mult admirarea lui, decât acesta. Și cu toate acestea, după cinci ani, *Lenapi* publică o altă poemă cu totul de alt gen, cu totul de alt spirit insuflată. Neîmpăcată luptă între credință și îndoială îl frâmîntă neîncetat și cînd la 1842 publică a treia poemă *Albigensii*, el era iarăși sub puterea îndoelii. Ce bruscă trecere de la o credință astăzi de înfierebîntată și intolerantă, la îndoială atât de batjocoritoare și sceptică, cum reiese din *Albigensii* !

Albigensii au fost o sectă religioasă din sudul Franței, de prin veacul al XIII-lea, pe care papa *Inocențiu al III-lea* o stîrpi cu cea mai mare cruzime. Ei reprezentă, prin urmare, o răscoală împotriva religiei. De astă dată, această răscoală împotriva credinței stabilite are toată simpatia lui *Lenau*, și anume nu astăzi simpatie pentru că albigensii s-au răscusat împotriva credinței stabilite, cît mai ales pentru că au îndrăznea de a judeca în mod propriu, în materie religioasă. *Albigensii* este o poemă în care *Lenau* se arată sprijinitorul încercuit al libertății de conștiință. Pînă aici încă nu e nici o contracicere fundamentală între *Savonarola* și *Albigensii*. Firul care I-a condus se poate găsi, căci dacă era convins, cînd a publicat *Savonarola*, că transformarea și linîștirea conștiinței omenești se vor face prin credință, evident că ar fi trebuit să lasă fiecărui om libertatea de a-și alege credința cea mai linîștitoare. Dar n-a făcut acest lucru în *Savonarolț*. Acolo el pare convins că credința cea mai bună e catolicismul purificat. Această urmare logica a iconiceptiei lui religioase se va fi impus spiritului său numai după ce a publicat pe *Savonarola*. Dar ea îl ducea tocmai la ce I-a dus în *Albigensii*, la îndoială. Căci dacă orice om își găsește o credință linîștitoare proprie lui, atunci vor fi astăzi credințe căii oameni și deci nu va fi o credință generală, o credință în fața căreia să nu se poată înălța îndoială. Iată cum pe cale logică, *Lenau* a fost adus de la *Savonarola* la *Albigensii*, adică în două direcții tocmai opuse. Această trecere se împlinise în 1842 cînd *Lenau* era iarăși sub puterea îndoidlii. Și cînd unul dintre prietenii săi observă că *Albigensii* n-are un erou, în jurul căruia îsă se concentreze toată acțiunea, *Lenau* îi răspunse : „Ba da, are un erou, și acela-i îndoială !“ Același lucru îl spuse și într-o scrișoare către un prieten. Acest erou apare în două cîntece ale poemei : în *Cîmpul de luptă* și în *Al far*. În amândouă e vorba despre scepticul *Al far*. Acesta-i un sceptic în toată puterea cuvîntului ; el n-își nu se îngrijește, nici nu se încristează de ce se petrece în jurul său. El privea cu deopotrivă de mult dispreț amîndouă armatele luptîndu-se pentru credința lor : armatele papii și ale albigensilor. Iată eroul autorului lui *Savonarola* ! Privind un cîmp de morți, care căzuseră în luptă, *Alfar* se întreabă : „Pentru ce chestii, cărora nu li se poate da un răspuns, au pierit ei ? în puterea cui stă soarta lor ? Că Dumnezeu nu se îngrijește de lume ne-o arată acest amestec mort a două armate, în care icăzu fiecare în închipuirea unei datorii de creștin. Dura-va oare această închipuire pînă la nesfîrșit, pînă cînd nu va mai fi nimic de distrus ?“

Și în cîntecul *Alfar*, eroul acesta zice : „Cînd îi aud cum vorbesc de Dumnezeu și de luptele lor de credință, cînd văd cum rătăcirea și ura

sfișie lumea, cînd văd cum se luptă fabulele cu poveștile, o ! atunci un dezgust însăjător îmi sfîșie inima“.

Acesta-i eroul poemei, căci n-avem nici un motiv să credem că n-ar fi el, deși apare numai în două cîntece ; pe cîtă vreme ne-o spune însuși poetul. Aceea ce în *Savonarola* era erou : adică religia creștină purificată, religia în numele căreia el dorea nimicirea civilizației măcar în parte, nu mai este acum considerat ca ceva absolut. E ceva de care ne putem îndoia și pentru că *Albigensii* s-au abătut de la ea, de aceea au căpătat admirarea lui *Lenau*.

Ne mai rămîne să analizăm cea din urmă poemă a lui *Lenau*: *Don Juan*. Pe la 1844 el lucra la dînsa, dar n-avu vreme s-o sfîrșească, căci la 1846 se îmbolnăvi. De aceea poema a fost publicată după moartea poetului în 1851. Asupra acestei poeme voi insista ceva mai mult, pentru că ea pare o excepție în activitatea literară și caracterul geniu lui *Lenau*.

Don Juan, știm cu toții, ce înseamnă. Cînd ne gîn- dim ce varietate de subiecte tratează *Lenau*, ni se pare că e imposibil a afla ceva caracteristic tuturor. Și cu toate acestea nu-i aşa. *Don Juan* se pare că trebuie să fie tocmai opusul lui *Faust*. Pe cînd acesta cerceta mereu lucrurile naturii în adîncul lor, pe cînd el aspira să cunoască ceva deasupra naturii, *Don Juan*, aşa cum îl cunoaștem, e un om care nu vrea să știe decît de plăcerile naturii, el nu vrea să urmărească în natură decît propria lui plăcere. Și cu toate acestea dacă între *Faust* și *Don Juan* e greu să se găsească, vreo legătură, între *Faust* al lui *Lenau* și *Don Juan* ai' său legătura e mai ușor de găsit.

De mult s-a observat că în *Faust* al lui *Lenau* lipsește *Margareta*, lipsește adică partea senzuală dintre formele vieții, cu care *Mefistofeles* voia să împace pe *Faust*. *Faust* al lui *Lenau* nu gustase această parte a vieții. Amorul cel sublim de care se aprinde *Faust* al lui *Goethe* este, pentru *Faust* al lui *Lenau*, o simplă

înflăcărare trecătoare pentru prințesa *Maria*, căreia i-a desenat portretul și atâtă tot. Lipsea deci ceva caracterului lui *Faust*; el nu avea drept să zică că cunoscuse viața sub toate fețele ei.

Încit după *Faust* al său, se putea prevedea că pesimistul *Lenau* are să scrie o altă poemă în care să arate că nici amorul nu-i poate alunga descurajarea. Și am mai fi așteptat încă o altă poemă în care să arate că nici natura nu-l scapă de melancolie.

Atunci s-ar fi încheiat toată activitatea lui *Lenau* și după ce i-am fi citit toate operele, am fi zis: *Lenau* nu putea trăi, el nu vedea nicăieri în viață mulțumirea și liniștea.

Dar boala nu l-a lăsat să se completeze: a apucat să scrie poema, în care sănătatea lui asupra dragostei; acea asupra naturii însă n-a scris-o. *Don Juan* e poema în care *Lenau* nu se descrie în relațiile sale cu dragostea. Iată care-i legătura dintre *Faust* al lui *Lenau* și *Don Juan* al său.

Când scrise pe *Don Juan*, *Lenau* era om în vîrstă; viața de familie, pe care o urâse, începuse a-i plăcea; și atî văzut ce interes febril a pus el urmăringă să ia în căsătorie pe *Maria Bebrends*. Caracterul lui părea că se înseninase. Dar aceasta nu era decît liniștea înfiorătoare, care precede o catastrofă. Se părea că e mulțumit, dar nu era în realitate. Dezugul de viață nu-l părăsise, el rămase tot c/.i(pi(isA,a<;. Tot așa și *Don Juan* al său, în tradițiile românești în care s-a născut, *Don Juan* este un senzualist extrem. Singura lui dorință e de a îngela pe femei. El ajunse sinteza tuturor calităților unui om de societate. El întrunea într-însul: frumusețea, figura, geniul, spiritul, forța, curajul, dar tot rămînea un senzualist extrem, care nu se caiește niciodată de ce face. Cu toate acestea, *Lenau* a putut face din *Don Juan* un subiect pesimist, ca și *Faust* și *Ahasverus*. Aici e originalitatea lui: cum a putut el face din *Don Juan* un subiect pesimist? Pentru ca să vedem aceasta trebuie să analizăm poema. Am spus că în tradiția românească și în poemele altor poeti, care au tratat subiectul acesta, *Don Juan* e un senzualist decis. El nu se schimbă pînă la sfîrșitul vieții, căci n-are ce să-și impune. Aceasta-i caracterul lui. La *Le7iau* nu-l mai are. *Don Juan* al lui *Lenau* mai totdeauna se caiește de ce face; el pare că lucrează fără voie, căci niciodată nu-i mulțumit de ce face. Aceasta-i nota originală pe care i-o dă *Lenau*. Iată pe scurt subiectul poemei: ea începe cu o converbire între *Don Diego*, fratele lui *Don Juan*, și între acesta. *Don Diego* cătă să-i abată de la viața lui de desfrîu, însă *Don Juan* se ține tare. Rîde când fratele său îl aduce aminte de cealaltă viață, căci e convins că, cu cea din urmă a lui suflare, pierde pentru totdeauna, și o dată cu el, pierde și lumea pentru dinisul. Pînă aici el își păstrează caracterul lui de senzualist decis. După aceasta, poetul ne descrie o farsă pe care *Don Juan* împreună cu *Don Marcello* o fac unor călugări, într-o mînăstire. Ei erau însotiti de douăsprezece fete îmbrăcate în haine de paj, care, descooperindu-se călugărilor, provoacă o orgie în mînăstire. Priorul mînăstirii, stîrrii, înfuriat de aceasta, îi dă foc. Și acum *Don Juan* se caiește. El zice către *Marcello*: „Tare nu mi-e la

îndemînă tăcerea pădurii ; şopotul ei pare că-mi spune printre ramuri: ce faptă rea ! Vreau să fug de aici“. Viaţa lui senzuală continuă. Se întâlneşte în grădina contelui Prospero cu *Maria*, pe care tatăl ei voia să o mărite după un principe bătrân. Într-un bal mascat se întâlneşte cu *Dona Clara*.

Dar o durere ascunsă îi roade inima. Omul acesta, care pare că nu cauţă decât plăcerea senzuală, e consumat de o patină eterică, ideală : de iubirea către *Anna*. Pe *Anna* poetul n-o introduce în poemă. Ea reprezintă în *Don Juan* un fond prim, care nu se poate satisface, un dezgust veşnic de modul lui de trai. În corpul lui *Don Juan* al lui *Lenau* sănt două suflete, între care este o luptă. În toate acţiunile sale, în toate pornirile lui senzuale, *Don Juan* se simte controlat de cealaltă parte psihică a lui, de dorinţa de a gusta iubirea adevărată. Această despărţire în sufletul lui *Don Juan* e nota caracteristică pe care i-o dă *Lenau*. La judecata lui deci nu vom putea nici un moment să credem că avem de-a face cu un sensualist pur, ci cu un om adinc întristat, un om care simte cu durere pe ce drum merge, și pe care 'ar trebui să meargă ; dar aceasta nu-i este cu putință. Astfel înțeles, *Don Juan* al lui *Lenau* e o operă pesimistă, intră foarte bine în caidrul celorlalte opere ale sale. De aceea și tonul poemei e mai mult trist. *Don Juan* e veşnic gata de moarte, și veşnic prada melancoliei. Dar viaţa lui senzuală se continuă. Seduce pe *Isabela* dându-se drept bărbatul ei, *Don Antonio*. Acesta i-a jurat răzbunare. și într-o pădure se întâlnesc amândoi. Cu cea mai mare răceală *Don Juan* priveşte moartea în faţă. și cînd glontele lui *Don Antonio* nu-l atinge, el zice cu dispreţ : „Trecînd pe la urechea-mi te-a ţuierat !“ Acest dispreţ de moarte nu-i prefăcut, pentru că *Don Juan* nu-i mulţumit de cum trăieşte și în viaţă lui, care ni se pare nouă destrăbălată, el găseşte deseori pricini ■de durere. Are obiceiul să se preumbule prin cimitiruri, căci acolo „bea cîte un pahar din florii morţii“. Plim- bîndu-se prin acest cimitir, i se pare că coloana funebre de pe mormîntul lui *Don Antonio* — pe care-l ucise — i-a făcut semn. și deşi el este sigur că morţii sănt morţi, că dorinţa săpată pe monument, de a pedepsi Dumnezeu pe omorîtorul lui *Don Antonio*, e mincinoasă — schimbarea lui *Don Juan* devine din ce în ce mai vizibilă. Făcînd o ultimă orgie, el se simte dezgustat : „Sînt deja putred“ zicea el, cu întristare, tovarăşului său *Marcello*. În locul spiritului lui *Don Antonio*, pe care-l aştepta, se iveşte fiul acestuia, *Don Pedro*, ca răzbunător. *Don Juan* se lasă să fie ucis, căci zice : „Duşmanul mi-e în mijini, dar și aceasta mă plictiseşte ca și viaţă întreagă*. Aşa se termină poema.

„*Don Juan* al meu, zice *Lenau* însuși, nu trebuie să fie un om singeros care veşnic umblă după femei, într-însul este dorinţa de a găsi o femeie care să fie genul femeiesc încarnat... Pentru că umblînd de la tina la alta nu găseşte acest tip, la urma urmei se descurajează și ia dracul...“ Aşa a fost și *Lenau* în privinţa amorului. Iată, onorat auditoriu, cum ne apare *Lenau* din poemele lui mai mari, și întocmai aşa este el și în poeziile mai mici, pe care nu le putem analiza. Atî văzut că avem de-a face cu un poet

care-i pesimist în toată puterea cuvînțului. De nici o parte a vieții nu se simte atras, ba încă i se pare singura adevărată dezlegare a acestor contradicții fundamentale, moartea. Melancolia și descurajarea lui încep, cum am văzut în *Faust*, sub forma unei necurate lupte între credință și îndoială. Sub impulsul acestei lupte scrie el *Faust*, *Albigenzii* și *Savonarola. Don Juan* ni-l dezvăluie în raporturile sale cu amorul și am arătat că și aici el nu poate găsi, mulțumirea. Va să zică avem de-a face cu un poet pesimist în toata puterea cuvîntului, pentru care viața sub toate formele ei e o nenorocire. Avem a face cu un poet stăpînit de o veșnică melancolie, dar de o melancolie adeseori vagă, fără pricini vizibile, care evident pornește din natura poetului, bolnavicioasă și dezechilibrată. *Lenau* apare ca omul care în toată viața lui a fost stăpînit de aceea ce numesc energetic germanii : greața de a trăi. Toată durerea lui este în sine însuși, și dacă e aşa atunci e evident că nimica nu poate să-i însenineze fruntea. De la cei din jurul său *Lenau* n-a avut să suferă, ei nu I-au supărat de-a dreptul cu purtarea lor, mediul în care a trăit poate numai să-i fi plătit. Dar a trăit ca un om veșnic bolnav și supărat, pentru care nepăsarea și râceala lumii, fericirile și nefericirile ei sunt tot afieță lovitură pentru sufletul său descurajat, sătăcătoare care-i ajută și răscleau durerea. Si poate că în *Faust* al său, *Lenau* s-a ridicat și deasupra celui mai hotărît pesimism, a ajuns la paroxismul durerii cînd în loc să-și dorească moartea numai pentru sine, o dorește pentru toată lumea.

Pentru că avem de-a face cu o natură bolnavă, de aceea *Lenau* era condamnat la o filozofie adeseori banală. El vedea dureri în lucruri foarte apropiate : valurile unui rîu, şopotul frunzelor unei păduri cînd se apropiu toamna, apusul soarelui sunt totdeauna pentru el un prilej de a da vînt filozofiei lui pesimiste. Si tocmai pentru aceasta, cred eu, lui îi scapă din vedere durerile mari ale lumii, durerile mari ale neamului omenesc. Numai aceea ce era în sine îl interesa ; nu s-a putut coborî niciodată la durerile nu mai puțin mari ale aproapelui său, ale mediului, sau într-un cuvînt a trăit retras în sine, a scris ce a găsit în sine iar la lumea cealaltă nu s-a gîndit. A trăit și a simțit ca un adevărat poet pesimist.

Venim acum la *Eminescu*. Aici sarcina mea devine mai ușoară. Dumneavoastră cu toții știți cine a fost *Eminescu*. La dînsul nu mai avem de-a face cu o natură psihică bolnavicioasă. Fondul lui prim e optimist și foarte fericit găsește *Gherea* dovada faptului acesta în dragostea lui *Eminescu*[^] pentru trecut. Un poet pesimist consecvent trebuia să gîndească ca *Faust* al lui *Lenau*. Fiind convins că viața în sine e o nenorocire, el trebuia să fie convins că tot atât de rea a fost și viața de pe vremea lui *Mircea cel Batrân*, ori de pe la „1400“. *Eminescu* era însă entuziasmat de această viață, care ajunsese singurul loc spre care mintea sa dezgustată de viață de azi se refugia și se răsfringea în entuziasme cîntări de optimist. Având fondul prim optimist, *Eminescu* ar fi putut deveni mai filozof decît *Lenau*. Să nu vă pară curios lucrul acesta : pesimismul e sentimentul cel mai omorror pentru omenire. Si îmi pare bine că tocmai la asemănarea

dintre Eminescu și Lenau pot găsi o dovedă pentru aceasta. Fondul prim al lui Eminescu fiind optimist, el nu vede în orișicare lucru o durere : el vede durerile mici și vizibile pentru numărul cel mai mare ; poezia lui nu poate avea de loc caracteristica ce voia să i-o dea dl. *Xenopol* 2 : de a fi focalul în care se concentrează ceea ce am putea numi mai degrabă „micile mizerii” *. Nu acestea îl însășimîntă, natura lui sănătoasă le poate rezista; filozofia acea banală³ de a ședea pe malurile unui rîu și a ne gîndi, după mersul undelor lui, la nimicnicia vieții, astfel de melancolie filozofică nu are Eminescu. Si tocmai acest fel de melancolie inspiră mai toate poeziile mici ale lui Lenau. Eminescu vede alte dureri, el vede suferințe și prilejuri de întristare colosală, el poate cuprinde cu concepția lui lumea întreagă, societatea întreagă și neînfiind încat în micile mizerii, el vede numai durerile mari, durerile care /■Suduje omenirea întreagă. De aceea Eminescu era menit să fie mai filozof decât Lenau. Zic era menit, pentru că clin nefericire, micile mizerii ale vieții l-au întunecat mai pe urmă și pe el. Dar acolo unde el le mai putea rezista, Eminescu, mi se pare, deși și acolo pesimist, de un pesimism filozofic, măreț și pot Z’ce înălțător pentru omenire. Mi se pare că Eminescu ar fi putut ajunge, dacă trăia mai bine, un Shelley, un poet care, deși după ton este insă de un pesimism titanic și nu tocmai descurajator.

Geniul lui Eminescu a fost întunecat. Versul din *Sărmanul Dionis* prin care dl. *Xenopol* explică tonul trist al lui, caracterul lui pesimist — pe care nu înțeleg din ce motive dl. *Xenopol* I-a „contestat” pur și simplu — nu explică decât această întunecare, care trebuia să-i aducă la urma urmei tot mai aproape de pesimismul lui Lenau. Dar cum ar fi fost Eminescu ne-o dovedesc alte poezii, și anume dintre cele mai frumoase ale sale, cum e de pildă : *împărat și proletar*. El se arată aici insuflat nu de dureri personale și proprii, nu de durearea de a nu fi băut vin de o lună, ci de durerile a sute și mii de nenorociți. Si simte această durere și oglindește atât de bine viața proletară, încât poezia lui pare scrisă de un copil de geniu al acestei clase. O altă poezie de acest gen e *Viața*, în care descrie mizeria unei copile „ce-și coase ochii-n pînzele de în”, în care se vor înveli alții. Astfel de licării n-au trecut niciodată prin sufletul lui Lenau ; el are cîteva „cîntece polone”, dar care-s slabe și fără mult sentiment.

Și dacă de la *Viața, împărat și proletar, înger și demon*, Eminescu a ajuns la *Glossă*, care-i în genul pesimist al lui Lenau, aceasta e de bună seamă influența „micilor mizerii”. Dacă ar fi lipsit de ele, eu sănătății convins că Eminescu, deși peste tot pesimist, ar fi ajuns la acel pesimism filozofic, măreț, al lui Shelley, marele poet al Angliei. Va să zică, modul cum ar fi scris Eminescu fără micile mizerii era să fie absolutamente deosebit de-al lui Lenau. Dar se va zice : opera lui Eminescu, aşa cum a ieșit din apăsarea acestor mizerii, e identică cu a lui Lenau și deci au

2 DL. *Xenopol* ținuse puțin mai înainte o conferință despre Eminescu (nota lui G. Ibrăileanu) evoluționara — c. 1/465

dreptate cei care au zis că : *Eminescu c Lenau* al României. — Dar nici aceasta nu e adevărat. Fondul lui prim a reacționat împotriva pesimismului lui *Lenau*; geniul lui *Eminescu* nu s-a simțit bine în această haină niciodată, căci nu uitați că cu puțină vreme înainte de a fi scris *Glossa*, *Eminescu* a scris vestitele lui *Satire*. În ele *Eminescu* nu descrie durerile lui directe, ci dezgustul și nemulțumirea lui despre medul care-l înconjura. El aștepta, în fundul inimii sale, ceva de la mediul acesta și cînd I-a văzut și simțit cît de păcătos este, *Eminescu* nu s-a mulțumit să-i dorească moartea ca *Faust* al lui *Lenau*, ci I-a biciuit. Ei bine, a scrie *Satire* ar fi fost cu totul imposibil geniului lui *Lenau*.

Făcînd o comparație între *Faust* al lui *Lenau* și *Eminescu*, am putea zice : după cum *Faust* trăiește într-o luptă desperată între credință și îndoială, aşa *Eminescu* trăiește într-o luptă desperată între natura lui vioaie, tare, optimistă, și între viața modernă, descurajatoare. El a putut avea momente cînd nu era doborât de descurajare, momente cînd nu simțea povara vieții. Acele săi, afară de viața trecutului despre care am pomenit: amorul și iubirea naturii. *Lenau* nu le are nici pe acestea. În privința amorului am văzut ce simțea *Lenau* din

analiza lui *Don Juan*. Despre iubirea naturii încă n-am vorbit. Despre natură se vorbește adeseori în poeziile lui, ba mai nu este poezie în care *Lenau* să nu vorbească despre natură. Simte adînc toate frumusețile ei, dar niciodată nu le simte ca prilej de mulțumire. Pentru dînsul natura e de cele maimulte

orio pricină de a da ființă descurajării lui. Se contopește întotdeauna cu ceea ce vede în natură, dar nu găsește în ea pricină de liniște. Foarte bine

caracterizează elînsușipoezia naturii, într-un articol critic în care spune că adevărată poezie a naturii trebuie să aducă sufletul omului în conflict cu natura, și deci acest conflict să scoată ceva aparte, viu-organic. Așa săint toate poeziile lui despre natură. Dar imediat dumneavoastră ati observat că definiția poeziei naturii dată de el nu se potrivește de loc cu chipul în care concepe *Eminescu* natura.

III
Numai două poezii de-ale lui se potrivesc mai bine cu definiția lui *Lenau* : *Freamăt de codru și Revedere*. *Freamăt de codru* nu-i aceea ce ne-am putea aștepta după titlu : melancolia ce ne cuprinde la freamătul unui codru în apropierea toamnei, ci e un prilej pentru poet de-a face natura să ia parte la durerea unor fericiri pierdute pentru acesta. Așa săint mai toate poeziile desprenaturăale lui *Lenau*, pe cînd *Freamăt de codru* a lui *Eminescu* este o excepție. În toate celelalte poezii ale sale ca : *Făt frumos din tei*, *Lacul*, *Satira I*, *Satira IV*, *Sara pe deal* etc. unde descrie natura, el găsește un elementlinișitor. *Lenau* nu-l are nici pe acesta. Pentru dînsul, știință, artă, dragoste, natură săint prilej de dureri. Pe *Eminescu* îl dobora mediul în care a trăit. Si cînd zic mediu

nu fac o afirmare banală ; din contra, socotesc că aici este deosebirea fundamentală între *Eminescu* și *Lenau*. *Lenau* era pesinyst din sine însuși; mediul în care trăia l-a interesat foarte puțin. El era de un pesimism bolnăvicios, organic, care-l împingea spre credință și misticism.

Eminescu n-avea nimic bolnav în sine însuși ; dar psihicul lui era prea fin pentru lumea de azi, vedea și simțea prea mult mizeriile dimprejurul său. Când putea să scape de acest mediu el era aproape optimist: doavadă iubirea naturii și dragostea. Numai înconjuri- mea lui nu-i plăcea ; cind revenea în acest mediu el se simțea apăsat, trist, și rezistindu-i căva timp, îl biciuia, dar mai apoi își puse sieși învățătură :

„Ce mai vrei cu-a tale sfaturi,
Dacă știi a lor măsură ?“⁵

Iată, onorat auditoriu, caracterizarea pe cît de scurtă cu putință a acestor doi poeți, ale căror nume au fost la noi apropiate, dintr-o tendință ori alta, dar în ne- cunoștință totală a geniului lor. N-am contestat că note triste, descurajatoare, pesimiste se găsesc la amâncioi, dar am căutat să arăt că ele au izvoare cu totul deosebite. Nu se poate contesta că amândoi acești po-

⁵ Din *Glossu*.

III eti săint dintre aceia care formează curentul numit pesimist. Înțelesul acestui cuvînt este însă prea elastic și de aceea dl. *Xenopol* a pretins că *Eminescu* nici nu-i pesimist și a cătat d-sa doavadă în poezia lui *Eminescu* : *Se bate miezul nopții*, în care poetul, vorbind de tendințele ce-l atrageau spre viață și moarte, zice :

„Ci cumpăna gîndirii-mi nici azi nu se mai schimbă,
Căci între amândouă stă neclintita limbă...“^{1*}

Eminescu adică nu se poate decide care-i mai bună : viața ori moartea. De aceea conchide dl. *Xenopol* că *Ermnescu*; n-a fost pesimist pentru că nu și-a dorit moartea. Dacă acest criteriu ar fi adevarat, atunci am putea susține că ceea ce se numește curentul' pesimist nici nu există, ba chiar ar putea fi cineva ispitit să credă că adeverării pesimisti sănt eroii din melodramele și romanele franceze, la care cumpăna gîndirii nu mai stă la îndoială între viață și moarte. Ei sănt ori- cind gata să privească moartea în față și să se sinucidă, pentru a asigura succesul material al romanului.

Și cu toate acestea nimeni nu s-a gîndit să credă că acești eroi ar fi pesimisti, ci din contră s-a susținut că e pesimist *Schopenhauer*, care... nu s-a sinucis, și care nici nu propovăduia sinuciderea...

ÎNAINTAȘII LUI EMINESCU

A) CURENTUL

S-a întimplat ceva curios în literatura românească. Un scriitor, pînă mai ieri, pînă acum vreo zece ani, cunoscut abia în cercul strîmt al cîtorva prieteni, care-i plăteau cu zîmbete și cu „grimase” plăcerea de a-l asculta, insultat de toți neputincioșii și de toți iloții unei gâște literare, lăsat în prada mizeriei și a boalei

— a devenit deodată stăpînitorul desăvîrșit al poeziei românești.

Eminescu nu-i un geniu colosal³; el nu mișcă nici prin imagini titanice, nici prin sentimente mărețe. El nu-i din neamul acelor scriitori de geniu, ale căror opere te zmulg deodată, poate cam brusc, din vălmășagul vieții obișnuite și te urcă, ca pe voinicii din poveste, peste prăpăstii fără fund și peste vîrfuri pînă la cer de nalte...

Trebuie să-o spunem: noi ne ferim, deopotrivă și de admirația exagerată și neinteligentă a sectarilor și de ura pătimașă a dușmanilor neputincioși.

Așa este : *Eminescu* nu face parte din familia artiștilor de geniu. Dar aşa cum este el, cu unilateralitatea lui, cu greșelile lui de formă, cu obscuritatea lui, cu simțirea lui bolnăvicioasă, el a lăsat pe urma lui o mare dungă luminoasă.

Căci să nu ne înșelăm. Aceea ce se numește „currentul *Eminescu*”, „școala lui *Eminescu*”, „eminescianismuV“ etc... e un caz foarte rar și foarte curios în literatura unei națiuni. Artiștii de zete ori mai mari decît dînsul, n-au mișcat lumea nici de zece ori mai puțin. Bunăoară auzit-ăți cîndva de școala lui *Goethe* ori *Schiller*? Știți, negreșit, de influența tăcută, puternică și sănătoasă ce au avut-o asupra literaturii germane acești doi scriitori ; dar de vreun „current Goethe“ știți ceva ?

Abia știe de dînsul *Schiller*, care-l numește „secta lui *Goethe*“ și de care zice că tot meșteșugul sectei stă în a scrie idile despre ciobanii de la *Ilm*... și *Goethe* era artist : poezia lui era plină de vederile cele mai mari, de filozofia cea mai adîncă. El era în stare să-și pună toate întrebările pe care viața nu li le pune nouă tuturor... Să se mai observe încă un lucru : *Goethe* n-a fost numai poet, el avea o mulțime de căi pentru a provoca un current. Și n-a provocat. N-a provocat current așa de zgromotos nici *Goethe* poetul, nici *Goethe* filozoful, nici *Goethe* savantul. Ce să mai zicem despre unul care toată viața lui a fost pur și simplu

³ În prima parte a acestei suite de articole, Rion se dezice de părerile sale anterioare cu privire la genialitatea poetului *Eminescu*, din motive necunoscute, care nu pot avea o explicație. Textul este în mai multe locuri destul de vulnerabil. L-am inclus în ediție și pentru unele idei valoroase dar și pentru faptul că n-a fost reprodus în nici una din edițiile apărute după 23 August 1944. Contradicțiile și adesea sentințele din această suită, să nu uităm că aparțin unui critic aflat în primul stadiu al formației sale și ol esionale.

literat ?⁴

Mai poate părea curios că n-ați auzit de școala lui *Heine, Shelley, Byron, Lenau* ?

Iată însă cum stă lucrul la ooi; Eminescu pur și simplu poet, autor a mai puțin de o sută de poezii, nici savant, nici filozof, nici luptător, face o mișcare atât de desăvîrșită și de puternică, că de la moartea lui și pînă azi, deși plătim cu greutatea în aur un rînd de poezie, care să nu fie eminesciană, nu găsim decît rar, rar de tot ^s.

⁴ Subapreciere a multilateralei personalități eminesciene, în special în direcția culturii și pregătirii social-politice și filo/olice, domenii cărora G. Călinescu le acordă aproape 2 volume din cele 5 dedicate *Operei* marelui port român.

Oameni care au scris toată viața lor, oameni care au scris volume întregi și multe, sănătatea deodată dată la o parte cu oarecare bruschețe de acest *homo novus*^{a)} și de numeroasa lui gloată de admiratori și imitatori.

Vor unii să-i dea jos; îl insultă și batjocoresc alții — el stă nemîșcat. îl atacă unii ca fiind un stăpân prea absolut în tronul lui — el nu se călărește din loc.

În zadar dl. *Orga* se plângă în foiletonul literar al „*Luptei*“ împotriva acestui Buda nemilos care împiedică să iasă la iveală alte lucrări decât cele cu pecetea lui însemnate. În zadar dl. *Densușeanu* evocă umbra lui *Mureșeanu* cu bisturiul nemilos și oțelit, al unui autor de hore potcovite... pardon! oțelit — îl înținde pe masa de disecție și-i foarfecă. În zadar sănătatea, *Eminescu* nu se dă dus⁴.

Cum se explică oare minunea asta? Cum a putut el să se întroneze așa de voinicește și de hotărât în literatura noastră?

De apariția lui *Eminescu* și a curentului său, s-au legat multe explicări. S-a zis că el reprezintă poezia firească a unei forme sociale, în care societatea românească intră de la 48 încoace. Societatea românească, în noua ei dezvoltare, era pregătită pentru a gusta poezia lui *Eminescu*; el este deci cîntărețul unor sentimente nou-născute în țara noastră.

S-a zis apoi iar — a zis-o dl. *Vlahuță* în „*curentul Eminescu*“ — că toată influența acestui poet e datorită formei lui și nu chiar existenței ascunse a sentimentelor, exprimate în forma aceea.

Între aceste două explicări încap și celelalte toate: și insultele de la *Blaj* și învinuirea că a introdus prin contrabandă poezia lui *Heine*, *Lenau* etc...

Nime n-a făcut însă ceva foarte însemnat pentru chestia asta: nu s-a făcut un studiu asupra locului pe care l-a găsit liber *Eminescu* cînd a apărut el.

Cînd ne vom da sămă de ce a găsit ed și de chipul cum ce-a găsit era exprimat; de ce a dus el în literatura noastră și cum a exprimat ce a adus, vom înțelege mai bine minunea gloriei lui.

Toate explicările date pot să aibă — și chiar au — partea lor de adevăr. Formarea unui curent literar atât de puternic e un fenomen de psihologie socială și astfel de fenomene nu se dezleagă cu una, cu două explicări. Multe pot fi fețele acestui fenomen și, după poziția în care te pui față cu dînsul, multe și adevărate pot fi explicările date. Din punctul de vedere în care mă pun, va reieși, cred, un lucru măcar: că indiferența cu care primim noi, tinerii, literatura anterioară lui *Eminescu*, nu e pentru că sănătem mai stricăți, și mai proști noi decât marii noștri, ci că ea e îndeajuns de întemeiată prin talentul omului, care ne stăpînește simțirea și ne conduce gîndul.

B) POEZIA LUI

Cea mai nimerită metodă (pentru analiza chestiei mi se pare că e

următoarea: a descompune poezia lui Eminescu în elementele ei și a arăta *dacă* și *cum* au fost simțite și exprimate acele sentimente în poezia anterioară.

*

Odată cu ivirea lui Eminescu în literatura românească, un nou cuvînt intră în limbă ; el luă atîta putere și viață îneît dus din gură în gură ajunse un fel de proprietate obștească. Cuvîntul e *pesimismul* iar marea vinovat pentru introducerea lui la noi este *Gherea*. *Gherea* mai ales, vorbind despre Eminescu, a scos la iveală caracterul pesimist al poezilor lui. De atunci s-a legat de numele poetului o concepție nedreapta, iar legătura între el și înaintașii lui pără cu desăvîrșire ruptă. între Eminescu și scriitorii de mai înainte se pără o prăpastie: el adusese ceva nou în literatura noastră: *pesimismul*. De acasă cuvînt, atît de vag și nehotărît, se legase în Apus o concepție sumbră : ceva a mormînt, a putrejune, a blâsteme împotriva lumiei, a vieței etc. Aplicîndu-se lui Eminescu, el apără ca acel mag bătrân din „*Strigoii*“ cu mușchi pe piept, cu ochiul „stins și acoperit de gene, cu picioarele crescute-n piatră și cu un alb și-un negru corb zburîndu-i pe deasupra...“

E grozav Eminescu acesta! Tinerii delicați și sensibili nu se pot apropiua de cartea lui decât cu batista plină de Cologne la nas : miroase a cadavru, e mort, e pesimist! Si în schimb, ce soare, ce lumină la poeții dinaintea lui, la Alecsandri bunăoară ! Ce prăpastie între Eminescu ăsta și înaintașii lui!⁵

Dar de nașterea acestui soi de idei nu mai e vinovat *Gherea*. El a avut grija să spună că *fondul prim* al lui Eminescu e optimist : dar, cum de multe ori se întimplă la noi, rari au băgat de seamă acest lucru foarte însemnat pentru înțelegerea lui Eminescu. Nu s-a prins decât cuvîntul *pesimist*. Cuvîntul era nou, era o comodă jucărie, una din acele sfere de fildeș, pe care românii de la Tibru, moșii celor de la Dunăre, le purtau toată ziua în mîni, în vremea lor de decadență !

Cînd s-a zis odată și s-a dovedit pe deplin că fondul naturei lui Eminescu e optimismul — adică sănătatea și vigoarea — a trebuit să se înțeleagă că atunci culoarea simpatică a poeziei lui, dragostea cu care o cetim, provin tocmai din faptul că el e un om sănătos ; dar nu de sănătatea aceea antipatică a unui negustor de porci [este vorba],ici a unui om gînlditor, simțitor pe a cărui viață se resfiră o frumoasă și simpatică undă de melancolie... Viața, ea însăși, nu e un sir neîntrerupt de note luminoase, — cine le-ar scoate numai pe acelea la iveală, ar ciunti-o ; dar nu-i nici un sir de note triste și plîngătoare, — cine le-ar scoate la iveală numai pe acestea încă ar ciunti-o. Viața stă într-un frumos sir sănătos, de dureri și de plăceri, că doar nu-i făcută nici după porunca lui

⁵ Anticipări la polemica dintre revistele *Viața și Evenimentul literar*. 169

V. Alecsandri, nici după porunca lui Tr. Demetrescu ! " *Măreția poeziei lui Eminescu stă tocmai în faptul că a simțit viața așa cum este ea : în ritmul ei sănătos de fericire și nefericire* (sub. ed.). Si cine plângе odată și de două ori în cursul vieții lui, acela nu-i pesimist, ori sănțem toți pesimisti ! Este o durere bolnavă și o durere sănătoasă. Orice om are durerile lui — și o durere înfrumusețează, idealizează pe om — dar nu orice om le caută și nu le vede decât pe ele. Aceia cu mania de a scociori toate lucrurile, de a răstîlmăci totul, de a căuta dureri pretutindenea, aceia sunt *pesimistii* și aceia nu sunt sănătoși — dacă sunt sinceri.

De dinșii, va da. Duimnezeu și-om scăpa, fie prin știință doctorilor, fie prin nemiloasa lege a naturii, care pe piperniciți și slabii îi mătură fără îngăduială. *Fost-a de aceștia Eminescu ? Nicidecum*⁶ (sub. ed.)

Și apoi, ce parte a vieții omenești cunoaștem noi la dînsul ? El a scris poezii mai ales de dragoste, și chiar dacă am admite — ceea ce nu-i deloc adevarat — că toată poezia lui de dragoste ar intra sub numele de pesimistă, încă n-am avea dreptul să-i zicem pesimist. Știm noi ce gîndea despre fericirea socială, despre progresul omenesc ? Știm noi ce gîndea despre puterea minței de a înțelege problemele naturei ? Știm ce gîndea despre progresul moral al omenirei ? Nu. Știm numai asta că în dragoste simțea cîte odată și dureri și că tot cîte odată avea melancolie, „cînd stă valea-n promoroacă” și cînd demonul noptii lovește cu aripa-i toaca unei biserici în ruine.

Prin urmare să ne înțelegem : pesimismul lui — dacă vrem să-i zicem așa — n-arc deloc a face cu al pesimistilor din Apus, dar absolut deloc. Să nu-l cetim cu batista la nas : în el este viață și de multe ori viață viguroasă și sănătoasă. Vreți miros de mormînt, vrăți

⁷ Interpretarea judicioasă a pesimismului eminescian.
luri (*Rodica*) și Tr. Demetrescu pentru tristețea și pesimismul din *Intim*.

pesimism întunecat și negru ? Căutați-1 în *Lenau, Byron, Leopardi, Lermontov...*⁷

Accia, în țara noastră, ar fi în adevăr, ceva nou și minunat; ei, față cu durerea, cu moartea, cu distrugerea, nu plâng, și nici măcar suspină. Dar *Eminescu* f

*

Trebuia să insist asupra punctului acestuia înainte de a însira pe scurt elementele poeziei eminesciene. Iată care sunt, după însemnatatea ce le-o dă poetul, elementele acestea :

1) Amorul. *Eminescu* e un poet, aproape exclusiv, erotic. El a simțit și studiat dragostea în toate fazele ei și, întodeauna, a păstrat cea mai desăvîrșită decentă și de imagini și de vorbe. Hyperion al lui caută să renunțe la nemurire și la „focul din privire” pentru a gusta dragostea cu o pămînteancă. Ar fi o interesantă chestie de psihologie socială, a studia puterea tiranică și covîrșitoare ce o ia azi amorul în viața individuală a unora. Dintre aceștia e și *Eminescu*; și ușor se înțelege că dacă amorul ajunge la atită înălțime, el e foarte erotic și foarte decent. De aceea, cum spusei, poezia lui *Eminescu* nu are niciodată aerul brutal și măcelăresc pe care-l are amorul multor autori de alde „Cartea unei inimi”. Să stea iubita goală în fața oglindei și poetul beat de fericire să o adore — asta se cunoaște că e de la sfîrșitul veacului electricităței, prin inducție.

2) Neutralitate sociale. Asupra acestora s-a insistat puțin, dar fără drept. „împărat și proletar”, „Viață”, „Înger și demon”, „Satirele” sunt dintre cele mai frumoase și mai simțite poezii. Afară de „Înger și demon” și de „Satira IV”, în care nemulțumirile sodale se leagă cu dragostea, celelalte toate sunt protestări foarte sincere și adânci împotriva societăței.

⁷ Din dragoste pentru autorul poemelor *Viață și Împărat și proletar*, Rion forțează analogia reducând operele unor mari românci europeni la un pesimism „negru și întunecat”, exprimare neconcordantă cu adevărul și, pe deasupra, pleonastică.

3) I u b i r e a d e n a t u r ă . Natura mai niciodată nu se admiră în chip singuratic ; acel ce-o admiră împletește întotdeauna în admirarea asta ceva din adîn- cul vieții lui intime. Natura-i veselă ori tristă, dacă ești vesel ori trist. *La Eminescu, iubirea naturei e o notă optimistă*, (sub. ed.)

*

Mă opresc aice ; poeziile lui le știm cu toții și deci nu-i mare nevoie de insistat mai mult asupra elementelor ce le alcătuiesc.⁸

C) D. BOIJNTINEANU

Începînd studiul vechilor noștri literați și trebuind să arăt la fiecare că față de *Eminescu* era menit să se întunece, trebuie să-mi cauț o circumstanță atenuantă. Sînt acumă aproape douăzeci de ani de când un îndrăzneț a propus în gura mare „arderea tuturor încercărilor literare românești fără deosebire de *Alecsandri*“.⁹ Îndrăznețul acela e *Dl. Maiorescu*, dar temeiul său e mai greu de aflat. Pe atunci, literatul care a îndepărtat visul acesta, era foarte-foarte puțin cunoscut : *Eminescu* compusese pe atunci *Veneră și Madonă, împărat și proletar, Egipetul* etc. Prevedea oare d. *Maiorescu* talentul puternic ce era să se dezvălească din acest nou și necunoscut scriitor ? S-a vorbit mult bine de gustul literar al său ; dar trebuie să mă îndoiesc grozav de acest gust, când văd că în „poezia română“, se recomandă ca *model* poezii ultra-stupide, ca următoarea a unuia *Şerbănescu* :

„Privesc ceriul în uimire Apoi
mă-ntorc și privesc Cu tot
sufletu-n privire Ochii-ți d-un
azur cereasc“.

Ori, când din *tinerețele* lui *Negruzzi* găsește că nu-i mare păcat o

⁸ Desigur, Rion a desprins doar trei elemente din screrile lui *Eminescu*, fără ca să fi omis pretenția de a 'le prezenta în reliefurile proprii, multiple. De aceea, dragostea, socialul și natura rămîn mai mult niște enunțuri tematice decît obiecte de analiză.

⁹ A se avea în vedere sensul figurat al cuvîntului. *Eminescu „a ars“* operele înaintașilor nu punindu-le pe foc, ci copleșindu-le, acoperindu-le cu volubilitatea și fiorii liricii sale de geniu. „Arderea“ de care vorbește Rion fusese lansată de junimîști, preluată apoi de alți intel ectuali și crodem că formularea este cu totul relativă, mai mult inexactă decît adevărată. Fiindcă însuși Rion scriind despre „uitarea“ voită a lui Bolintineanu recunoaște că acesta introducește în poezie o notă nouă, lamartiniană sau hugo-liană, apoi o notă a orientului, a exotismului, după cum *Eminescu* avea să introducă alte vibrații lirice proprii, diferențiate prin capacitatea fiecăruia din cei doi poeți de a transfigura în imagini artistice realitatea. De aceea nu trebuie nicidcum înțeles că Bo-lintineanu fusese „ars“ pînă la cenușă de cel care l-a urmat, ba mai mult, s-a revendicat în el în destule privințe.

strofă ca :

Noaptea profundă în ca cufundă
Pămîntul june reînflorit.

Ce multe păcate trebuie să aibă d. Negrucci, dacă acesta e dintre cele mai exprimabile.

Dar să lăsăm acestea. Va să zică temeiurile d-sale sănt mai greu de desculcit deși, ca un hidalgo îndrăsnet, d. Maiorescu a putut propune arderea literaturii românești fără să-și susțină pe ceva propunerea. Noi săntem mai norocoși : visul d-lui Maiorescu s-a realizat și la această ardere generală noi n-am asistat. Între cei mai cu desăvîrșire arși, este scriitorul de care voi să vorbesc acumă. În curs de mai bine de treizeci de ani se poate număra pe degete de câte ori a fost pomenit numele lui *Bolint'meanu*. La 1855 a apărut o ediție de poezii cu titlul de *Poezii vechi și noui*. De-a tunci și pînă peste vreo douăzeci de ani, a mai apărut numai o singură ediție, tot în București. În tot răstimpul acesta domnește o tacere completă: nime nu relevă poeziile lui *Bolintineanu*, nu face o critică asupra lor. Acuma vrea 7—8 ani, d. Densușeanu publică în „Cercetări critice” un lung studiu care are însă aerul de a fi un prohod la căpătîiul unui poet acum mort de-a binelea.

D. Anghel Demetrescu într-o conferință a mai galvanizat încă o dată pe defunct, I-a mai scos vreme ele un ceas afară de pe lumea cealaltă, unide, fără îndoială, auditorul a fost nevoit să stea amanet pînă la întoarcerea poetului.

După aceea, tacerea de'săvîrșită : doar vreun ateneu din provincie de mai pomenește de *Bolintineanu*. A dispărut cu totul. Si nu-i păcat ^u. Nu-i păcat, îndrăznesc să spun eu, deși în cunoscutul său articol, „*In lături!*“ d. Maiorescu vorbind de *Bolintineanu* spune că are de făcut niște „fine distingeri“. Sînt vreo 6 ani de atunci și nici mai înainte, nici după aceea distingerile fine nu s-au mai făcut.

Iată, aproape complet, cam la cît se încheie renumele lui *Bolintineanu* în literatura noastră. A trebuit să vorbesc de asta pentru că să se vadă că nu numai noi, ceștia de azi, dar și cei mai suri la cap nu ne prea trecem vremea cu poeziile lui *Bolintineanu*.

Să se știe deci că nu săntem numai noi singurii vinovați și tocmai pentru că asupra acestui scriitor ni se face mai mică vină, am vrut să încep cu dînsul, înainte de a veni la alte învinuiri mai grele. Si cu toate astea, în favoarea lui *Bolintineanu* ar veni o considerație foarte însemnată pentru noi. După tonul general al liricii sale — și mai ales lirica ne interesează — el este scriitorul care se apropia mai tare de aşa numitul pesimism al lui Eminescu. În *plîngerile și cîntecile* sale, *Bolintineanu* adusese ceva nou pentru timpul lui : notele plîngătoare în genul lui *Lamartine*. Elegiile duioase către Dumnezeu, meditațiile filozofice asupra vieții, iubirea vagă și mistică pentru tărmii tot aşa de vagi și fantastici ai Orientului, admirarea aproape extatică pentru acest sălbatec și fioros Orient — au fost, la vremea lor, ceva nou în literatura

noastră.¹²

Aceeași melancolie, același ton blajin, aceeași durere reținută domină în poezile unuia ca și în ale celuilalt. Ba încă pentru ceea ce se pare atât de caracteristic pentru *Eminescu* — pentru dragostea lui de trecut — ușor se poate găsi un pedant^{a)} în dragostea lui *Bolintineanu* pentru Orient. Și pentru vremile aclea, Orientalul era tot atât de fantastic, de viu, de bogat născător de imagini, cum sănătatea noastră întunecimile evului mediu, pe la 1400. Alegerea acestor două puncte deosebite de idealizare, nu poate să aibă *motive psihologice* deosebite. Aceleași pricini sufletești i-au scos pe amândoi din vremile lor și au făcut pe unul să-și găsească visul pe malurile Bosforului și pe altul pe malurile Rinului, într-un castel de la 1400. Deosebirea stă numai în lărgimea de orizont în care, amândoi în vremea lor, se puteau învîrti ; iar deosebirea astă de orizonturi se poate explica foarte ușor din înșuși timpul în care au trăit. Azi trecutul începe a ne fi tot mai bine cunoscut în toate manifestările lui și cu cât îl cunoaștem mai bine, cu atât îl putem mai puțin idealiza și iubi; și atunci imaginația poetică se adîntează încă mai alfund. Și de cumva privirile poetilor și ale tuturor nu se vor desprinde a mai privi și spre viitor, atunci sperăm că, nu peste mult, vom ajunge să ne extaziem înaintea amorului unei superbe fete din al 13-lea sistem planetar, dinaintea actualului sistem...

Atunci, pe vremea lui *Bolintineanu*, imaginația găsea mai aproape întunericul trebuincios idealizării ; pe atunci orizonturile erau mai strimate, iar fundul lumii era mai pe aproape. Prin urmare, Oriental unuia și iubirea de trecut a altuia sănătate, va să zică, foarte de aproape înrudite din punct de vedere psihologic. Dar asemănarea între *tonul* lui *Bolintineanu* și al lui *Eminescu* poate merge și mai departe. Mai la fiecare poezie a acestuia se poate găsi o poezie paralelă cu a aceluia.¹³

a) impropriu exprimat.

¹³ Replică indirectă la adresa celor ce negaseră orice sclipire poetică în scrierile lui D. Bolintineanu.

Y

Să nu se credă că noi nu vedem și deosebirea adâncă între durerea unuia și a celuilalt. *Lamartinisrrml* este mai degrabă exprimarea unor *dureri intelectuale*, ale unor dureri căutate și analizate cu *mintea*. Un poet lamar-tinean — cum era *Bolintineanu* — putea foarte bine să se pună cu mintea lui în starea unei „fete pe patul morței“ și să-o plângă cît de duios, dar făcea atunci *elegie*, adică cu mintea numai își închipuia durerea străină lui. Cu totul altfel e durerea exprimată de *Eminescu*. El nu plângă fete tinere murind, sau dacă plâng o astfel de fată ea e iubita lui: el nu idealizează ori nu plângă amorurile *Mehriubei*, ori dacă le cîntă, atunci Mehriube este iubita lui însuși, ori e chiar dragostea lui *simțită* și *simțită adinc*, nu închipuită numai cu mintea...

Durere-i și la unul, durere-i și la celălalt; dar unul își provoacă durerea, altul chiar o simte. Deosebirea vine cu totul în favoarea celui din urmă¹⁴ (a lui *Eminescu*, n. ed.). *

Săptămîna trecută *Bolintineanu* primi o nouă lovitură. În ale sale „*Schițe din literatura română*“ D-l *lorga* consacră un lung studiu liricei lui și, după cît am putut înțelege, dintr-un ciclon de vorbe furtunoase și de fraze sinistru de întunecoase, d-lui e un dușman foarte iritat al gloriei lui *Bolintineanu*. Si acu îmi vuiește capul de hodorogeala macabru a frazelor d-lui *lorga*, care au ceva din vuietul tunetului și din obscuritatea unei inscripții chaldeice. Știm numai atâtă :

Bolintineanu nu-i place nici d-sale, dar pentru ce încă n-am putut pătrunde.

îmi urmez, prin urmare, drumul meu. Arătam în articolul trecut că tonul trist și melancolic al poezilor lui *Bolintineanu*, tonul de durere care I-ar aprobia de *Eminescu*, se intemeiază pe ceva cu totul deosebit din punct de vedere psihologic.

Unde, în poeziile lui *Bolintineanu*, se poate descoperi vreun sentiment el nu este decât foarte rareori o simțire *personală*. Oriental eu frumusețile lui neîntrecute, cu sănătatea lui exuberantă; amorul, care azi face fondul mai al întregiei lirice românești și străine, patriotismul, pentru care s-a ars atîta tămîie generației trecute, ploconul, de care s-au folosit toți căii pe vremea aceea se iscăleau sub vreun articol ori sub vreo poezie — toate aceste sentimente, pe care le atinge *Bolintineanu* în poeziile lui, sunt simțite cu ceafa, ori cu tocul ciubotelor...

Să nu ni îse zică îcă sătem îndrăzneți. Sinceritatea și tăria unor sentimente, chiar cînd nu s-ar potrivi în totul cu ale noastre, dă întodeauna o culoare de simpatie și de respect, pentru cel care o are. Ea ne face să simpatizăm cu *Bălcescu*, *Alexandrescu* etc... și măcar că între vederile lor totale și între aspirațiile noastre pot să fie deosebiri, deosebirile astea nu ne pot orbi¹⁵. La *Bolintineanu* nu-îtot așa. El nici n-a luat prea mare parte la revoluția de la 1848, nici n-a prea pus, după aceea, multe pietre pentru dezvoltarea noastră mai departe.

Și cu toate acestea e curios că tocmai din aşa numitul patriotism al lui *Bolintineanu* s-a făcut o explicare pentru tăcerea de care e inconjurată.

Ca întodeauna de cîte ori vine vorba de patrie și naționalitate, și de o naționalitate și de o „tinerime”, termenul mediu săn „ideile subversive”. Ga un *deus ex machina* răsar aceste idei și ca niște furii urmăresc conștiința trează a patriotilor noștri.

Închipuiți-vă cetitorilor, că omul care vorbește de patrie și naționalitate este dl. *Densușeanu*. Ce trebuie, ce poate, ce știe, dl. *Densușeanu* să ne spună?

În studiul său critic asupra lui *Bolintineanu* vorbind, la p. 290 despre pricina uitării definitive a acestui poet, zice : „O parte din tinerimea noastră... idei subversive...” Știți, cetitorilor ce poate urma de aicea. Ați auzit atît de deseori învinuirea asta, îneît eu dau

¹⁵ Rectificare a părerilor după care literatura de la 1848 ar fi fost lipsită de orice însemnatate.

/

(

premiu o cutie de ghiveci Iulian celui care n-a auzit-o de la tată, mamă, socru, soacră, popă, profesor și proprietar, de cel puțin 365 de ori pe an.

Dacă fondul explicării acesteia ar fi adevărat, noi n-am putea și nici n-am vrea să negăm că atunci *Bo-lintineanu* ar merită mai atragă încă simpatia noastră.

Asta ar însemna că *Bolintineanu*, artist prin firea lui, și firește dușman al fabuloasei „artă pentru artă“ nu rămîne neinfluențat de schimbările ce se pregăteau în jurul lui ; că el le simțea și le cuprindea în inima lui, și le da ceva din căldurași adîncul sufletului său. Si noi am fi fost atunca pe deplin satisfăcuți. Vremea în care a scris *Bolintineanu*, dădea celor mai înalte aspirații sociale și morale culoarea patriotismului.

Era nevoie de o reînviere a acelor foarte multe, foarte complicate și foarte însemnate elemente cuprinse în vorba „naționalitate“, al cărei înțeles este azi de astăzi luat în deșert¹⁶.

A fi lucrat cu tărie și sinceritate pentru vremea aceea și pentru schimbările cerute de ea, a se fi amestecat cu bărbătie și statonic în luptele născute pe atunci, ar fi fost un merit pe care noi, „o parte din tinerime“, despre ale cărei idei subversive se vorbește cu groază și cireșură, nu l-am fi trecut cu vederea și l-am fi știut prețui.

Din nefericire *Bolintineanu* n-a fost un om de aceia.

Dar se va zice : dacă *Bolintineanu* nu is-ar fi amestecat de-a dreptul chiar în mijlocul luptelor, el făcu foarte mult pentru deșteptarea naționalității noastre, scoșind din întunericul istoriei vechi a românilor tablourile luminoase ale eroilor noștri voievozi, pildele strălucite ale bărbătiei, cu care, în alte vremuri, știau a se apăra și a-și păstra naționalitatea.

Dar și-n aceasta nu este mult adevăr. Lăsând la o parte faptul că portretele vechilor noștri voievozi, cînd sunt scoase de *Bolintineanu*, sunt scîlciate și falșificate de un gust rău exagerat pînă la caraghioslic, apoi mai este și faptul următor : literatura de soiul ăsta, învierile acesta ale unui trecut, pentru a putea avea vreun efect trebuie culese din *tradițiile* populare, și nu imaginante de poet. Dacă învierea asta a trecutului, foarte puternică altădată în Franță și Germania va fi avut vreun efect social, desigur el n-a putut fi datorit decît fondului adevărat popular scos la iveală.

Combinățiile fantastice și ridicele de amorezați etern și de etern caste fecioare, luptele caragioase ale cavalerilor, nemicnicia vorbăreată a declamațiilor romantice s-au spulberat iute și degrabă, fără să fi putut avea alt efect decît o plăcintă de plumb.

Bolintineanu n-a lucrat decît numai în direcția aceasta: a făcut din voievozii noștri niște *vij-agines* îndrăznețe cu mișcări și gesturi de circ.

Icoana unui astfel de trecut putea să aibă vreo influență ? Desigur că nu.

Atunci în ce constă patriotismul lui *Bolintineanu* atât de neplăcut „unei părți din tinerime” în nemica. Și dacă astă lucru e adevărat, atunci toată forța poetică a lui *Bolintineanu* și mai ales fondul de sentimente patriotice, din care i se face piedestal, se reduce ia nemica. El trebuie să se facă negustor de sentimente ; creditor rău de plată, care împrumutând și de la *La-martine* și de la *V. Hugo*, nu ne-a dat în schimb decât copilării fără de gust.

Și de acum vom avea de a face eu artistul *Bolintineanu*¹⁷, pentru a vedea încă și cum poate exprima poetul acesta, mult puținul de sentimente pe care-l are. 10

10 Articol rămas neterminat din pricina unor afaceri personale ale lui Rion (nota lui C. Vraja).

10 Vezi pînă în studiul citat al d-lui Gîrbea (nota lui Rion).

10 Tîrgul din nori al cucilor. (Nota lui Rion.)

SCRIERI DIVERSE

DIN CIVILIZAȚIA NOASTRĂ

De bună seamă că acei care susțin că pe calea civilizației am ajuns o „Belgie a Orientului”, ori sănătatea de orbire de patriotism (! ?), ori habar n-au de ce fel de civilizație e în țară la noi, ori că nu înțeleg valoarea acestui cuvînt.

E drept că nu-i multă vreme de când îse învăță numai Psaltichia și Pidalionul pe când azi se învață prin școli de orice și de nemica.

Dacă civilizație însemnă: mormane de hîrtie stricată de invenția lui Guttenberg, dacă însemnează clădiri de școli măricele, dacă însemnează un nămol de aşa-zisii licențiați și doctori ; —■ e drept că aşa ceva se află și pe la noi. Dacă însă civilizație însemnează muncă stăruitoare pentru cercetarea adevărului, emanciparea meritului, lipsa idei toate prejudiciile, sete de știință etc... ; apoi pe calea aceasta, să ne ierte d-lor de le vom spune, că amar se înșală de cred c-am făcut ceva.

Ne vor trebui încă mulți ani pînă să facem în ade-văm vreun, pricăresc. Pentru ca să se vaidă mai bine starea noastră belgiană, mă voi încerca să fac un tablou al civilizației de pe la noi. Mai întîi sănătatea dator, pentru lămurire, să spun că nu voi vorbi despre partea practică, ca s-o numesc aşa, a civilizației noastre, dar numai de mișcarea spiritelor, manifestată prin școli, literatură și știință. Voi încerca să dovedesc că

avem numai forme fără fond¹⁰ — un fel de suleme- neală.

Școala e purgatoriul de unde trebuie să iasă omul cu mintea luminată, cu dor de știință, cu lipsă de prejudicii etc... Cum e constituită școala, mai așa va fi și curentul de progres ce va domni în societate. De va fi școala locul unide să învețe omul adevărul, să-i iubească, să ieie model de la oamenii luminați, atunci vor ieși din ea oameni cu adevărat culti.

Dar cum e la noi școala ? Poate că nu-i nemic mai deplorabil decât dînsa.

De mergi de la temelie înspre vîrf, te încrucești de civilizația noastră, de „progresul netăgăduit“ ce l-am făcut pe calea aceasta. De te vei interesa de metodul pedagogic ce-l întrebuiștează institutorii noștri, te vei încredința că e cel mai solid ; bătaia, postul, groaza¹¹ etc....

Acesta-i primul pas al civilizației ! Si pe cînd aceste mijloace sănt la noi aplicabile și aplicate, pedagogii străini ca marea cugetător *Herbert Spencer, Ziller, Pestalozzi, Rein* și.a., își bat capul să pună educației baze nu așa de dureroase ca ale institutorilor noștri! Dar ce voiți ! Aceia nu sănt practici ; d-nii noștri institutori nu sănt practici și voiesc mai multă comoditate.

Si apoi, cum ar putea un elev de patru clase gimnaziale, ce devine institutor în urma unui concurs, să aibă idei pedagogice ? Desigur că se va pricepe în pedagogie ca și dascălii evreiești ! ...Ce să mai zicem de acei institutori „din vechiu“ care, în educația lor, abia s-au înălțat pînă la a patra clasă primară.

¹⁰ Una din teoriile lui Titu Maiorescu, prin care se imputase revoluției de la 1848 că ar fi introdus în România forme de organizare cultural-artistice și social-politice fără o bază materială adevarată. Rion se raliază parțial acestei teorii, care nu trebuie oricum luată la modul absolut nici în interpretarea lui Maiorescu, nici a altora de după el.

* Vezi *Contemporanul*, nr. 10, 11, 12, an. VI și nr. 1, an VII, *Asupra invitațimintului la noi*.

a) e plăcut să nu faci nimic (it.).

¹¹ Apărare luată lui Ioan Nădejde, sub pavăza reputatului romanist francez Gaston Paris și critică pătimășă la adresa lui Ion Bianu, pe atunci consilier în Ministerul Instrucției Publice.

Dacă treaba merge strună pe la tîrguri, ce va fi pe la sate ? Acolo învățătorii sănt adevarăți zbiri, edu-cația-i de tot dureroasă; dar cui ce-i pasă ! Si-apoi tot săntem belgieni... orientali !

Te urci mai sus, ajungi la gimnaziu. Te duci să asculti lecțiile profesorilor, te încrucești din nou. Vezi cocoțați pe catedră oameni ce se pricep în materia ce

o predau, cît se pricepea Mr. *Jourdain* al lui *Moliere* să facă proză ! De se întâmplă buni de gură, îi vezi cu cea mai mare nerușinare înșirind elevilor din toate clasele gimnaziale tot ce le trăsnește prin cap. Ba încă îi vezi cu ifos, îi vezi vîrindu-se în orice, și unde se pricep și unde nu ! Am avut prilejul să aud la un examen pe un profesor, delegat la istorie, care a întrebat despre *Anacharsis* la expedițiunile maritime ale portughezilor ! ! ? Si cîte și mai cîte buchete de ignoranță nu arată dl. *Leon Girbea* în *Contemporanul!* * Acolo afli, spre cîstea „Belgiei orientale”, că sănt pe la noi profesori de licee, care zic că nu-i încă bine hotărît locul osului vomer, că *tifotii* sănt niște pești și cîte alte perle prețioase și interesante !

Vezi pe alții venind cu manuscrise, ce cuprind toată știința d-lor de la 1825 ! Elevul, deși pricepe giuvaeru-i de profesor, se dezgustează, îi pierde gustul de carte, căci n-are ce învăță ; sau de mai învăță, ieșe în lume cu un contingent de idei, care erau bune acum cincizeci de ani !... Pricina e că nu-și dau osteneala să fie în curent cu știință, căci dulce-i *dolce farniente!* »

Și pe cînd aceste fosile de profesori se lăsăiesc în leafă, în onoare, în bene-merenti ⁴ clasa I (spre răsplătirea ignoranței lor), alții ce-s adevarăți profesori, sănt destituiți, căci la noi nu-i îngăduit profesorilor să aibă alte vederi politice decât ale înaltului guvern ; sau alți tineri ce știu carte sed și așteaptă să treacă la pensie acele fosile, sau să se ducă în veșnică împărăție !

La acest nivel intelectual stau cea mai mare parte a profesorilor de pe la școlile secundare.

*

Dar apoi ce mai este și cu cărțile didactice !

Cît e de deștept profesorul tot aşa de bune cărți va. și întrebuiuță : cum e turcul aşa-i și pistolul ! Afară de asta fiind deprinși cu un manual — îmi închipui că-l înțeleg — le vine greu de a-l schimba, căci trebuie muncă spre a-l înțelege și pe acesta. E un adevărat scandal să vezi cum se predau prin școli cărți în care se vorbește de : „simburele soarelui”, de „eclipsă înelare de lună”, că „Ceahlăul e cel mai înalt pisc al României”, că „abur” vine din latinul „vapor”... etc. și alte cîte și mai cîte năzdrăvăni și caraghiosificuri științifice și fonetice ! Scandalul e mai mare cînd vezi că deși aceste falsificări ale științei sănt date pe față, totuși d-nii profesori le predau ou conștiință împăcată !

Și apoi cu atît e mai rușinos faptul, cu cît aceste scumpe tezaure ale mintii omenești sănt și aprobate ! ? Pe cînd cărți bazate pe cercetări științifice adevărate, sau pe cele mai noi teorii ale învățătilor străini, nu se bucură de înalta onoare de a fi aprobate ! Lucrul se tălmăceaște : cui i se pare că un lucru rău e bun, desigur că icel bun i se va părea rău.

Arnăuții ministeriali, puși ca să revizuiască cărțile ce sănt destinate a fi puse în mîna elevilor, tăie și despăiaie în dreapta și în stînga cărțile bune și, prin înalta-le ignoranță, ajung la elevi cărți de felul celor din care am citat frumusețile de mai sus ! Citez un caz : dl. Nădejde face o gramatică, despre care s-a vorbit foarte măgulitor în „România“ eminentului *Gaston Paris*, dar pe care gramatică dl. *Bianu*, arnăutul ministerial de pe atunci, o găsește nevrednică de aprobat, ba încă plină de greșeli pedagogice și științifice⁵. Auzi, *Gaston Paris* se înșală și... dl. *Bianu* nu ! Herakles kal. Pythikos !

Tot aşa și cu *Istoria limbii și literaturii române*, după ce citeștește sapte pagini !... Si alte gramatici, care de loc n-au a face cu a d-lui Nădejde, îs investite cu aprobare. Așa : a d-lui Strajan, Manliu, Neagoe și.a. *Istoria românilor* a d-lui *Tocilescu* a fost în special recomandată de dl. ministrul, pe cînd un manual eminent al d-lui *Xenopol* nu s-a bucurat de astă onoare decît foarte tîrziu, și anume după ce d-lui *Tocilescu* i-a cam apus steaua, dacă nu ne înșelăm ! Dar, ce vreți ? *De minimis non curat praetor*^b ; dl. *Tocilescu* era inspector general și dl. *Xenopol* n-a fost aşa ceva pe atunci !...

Și cîte pilde de acestea nu sănt ! Nu le mai înșir, căci, cred că cititorul mai cunoaște multe altele. Așa stăm cu cărțile didactice și, cum vedem, în rău hal am ajuns !

Dacă ne ridicăm încă mai sus înspre profesorii universitari, lucrul nu se schimbă mai de loc. Înalții profesori universitari vin cu fițuici

de hîrtie pe care au adunat toată muncușoara unui nefericit autor german sau francez, pe care o declamă fără pic de rușine înaintea studenților universitari ! Dar apoi mai au și alt păcat și mai al dracului (nu numai ei, dar în general toți cei cu titluri) : plagiatul ! Mulți din profesorii noștri, atât universitari cît și de pe la licee, au suferit și sufăr încă de această boală... fără dureri !

Contemporanul și-a cîștigat un mare merit în darea pe față a acestor cinstiți negustori naționali, care își rumegau în liniște fructul ostenelelor lor, căci, vezi doamne, e greu lucru a plagia și de aceea săn răsplătiți cu catedre. Cînd vreun ministru se convinge că-i urît lucru a plagia, apoi îi pedepsește cu titluri. Altă probă de deșteptăciunea d-lor e că și studenții, ca să poată pune mâna pe licență și doctorat, jumulesc și ei pe autorii străini și domnii profesori habar n-au. Așa săn de în curent cu știința ! Așa d. Penescu, după ce a jumulit grozav pe dl. dr. Valter, e pedepsit cu titlul de doctor în medicină.

Și așa se recrutează prin înșelăciune, prin atotputernicia regelui „Hafîr“, prin ajutorul material al rubedeniilor, prin faptul supunerii chiar a învățămîntului considerațunilor politice *, se recrutează, zic, acel contingent de profesori, care deși treceți prin serii de examene, totuși vin la școală fără să posedeze pe deplin materia ce-s destinați și-o predea. Dacă îs și moi la vorbă, apoi singurul rol ce le rămîne e de a da lectii elevilor de la paragraful cutare pînă la cutare și de a atînea, prin rînduri, drumul elevilor ca să nu sară vreo vorbă ; ori des buni de gură (cea ce-i mai primejdios), înșiră elevilor în ceasuri întregi afîtea idei, cîți iepuri la biserică !...

Așa săn de brazi cărora li s-a încredințat rolul de a scoate tinerimea la viață intelectuală, să-i imprime gustul științei, să-i deie modelul de om cult ! Să nu se credă că aş fi dintre acei care să nu recunoască nici o excepție. Dimpotrivă. Eu recunosc că săn și pe la noi modele de profesori, care merită numele acesta, dar îs puțini și grosul e format din oameni fără valoare. Starea profesorilor-model e foarte încurcată. Ei nu pot suferi neghioibile săvîrsite de ceilalți și adeseori săn siliți să ieie parte ; pe de altă parte elevii, învățați cu profesori neserioși și dulcegi, fac mare larmă cînd capătă un profesor serios și conștiincios. Mi-aduc aminte cum un profesor tînăr a zis : „că cel mai greu lucru pentru un profesor e de a fi conștiincios“.

Faptul că pe la școlile noastre se văd grupe profesoari în cea mai mare parte fără valoare, arată că orbi săn acei ce încă în așa stare îndrăznesc să zică c-am făcut un progres apreciabil !

Și, ca în chip acest fel de profesori să-și îndeplinească datoria și să fie controlați, statul întreține pe cheltuiala sa pe revizori, inspectori. Dar serviciul lor n-aduce nici un folos și aceasta tot din

lipsa de oameni competenți și chiar de ar exista, tot un inspector specialist, de pildă în matematici, n-ar putea controla pe profesorul de literatură greacă, sau de alt obiect. Așa un

inspector a spus îla limba română că fraza „copilul se suie pe scară“, pe scară ar fi obiectul direct ! ?

Aşa că, cum e acumă constituit, serviciul acesta n-aduce absolut nici un folos ; și avea dreptate dl. *Nădejde* să ceară în cameră desființarea lui, scutind astfel statul de o cheltuială zadarnică. Dar ți-ai găsit ? !...

*

Aşa stăm cu învățămîntul și cum se vede e departe încă vremea pînă vom deveni, cum zice dl. *Miile*, „occidentul bulgăreștilor popoare“. Într-un articol viitor voi analiza altă față a civilizației noastre și vom vedea cum ne recomandăm și acolo.

PRESA NOASTRĂ

Fără îndoială că clasa noastră stăpînoare este, dacă nu mai imorală și mai decăzută (decît clasele stăpînoare de pe aiurea, cel puțin tot atîta. Escro.cii, potlogarifî], .samsarii se recrutează toți din această clasă ; și se recrutează pe zi ce merge, în număr tot mai mare. Numai starea înapoiată a organizării noastre econo- mico-sociale explică de ce potlogăriile săvîrșite la noi au proporții mai modeste. Lipsa de afaceri grase, de întreprinderi comerciale și industriale bogate silește pe stăpînitorii noștri să se mulțumească cu cîte o mică afacere... Schwalb¹, bunăoară.

Dar de pe unghie se cunoaște leul ! Cine e vrednic să se tăvălească prin astfel de murdării este, desigur, în stare să suporte și alte afaceri mai mari împotriva moralității ; cum ar fi, de pildă, o afacere Panama, ori vreo mică Panamită. Dacă aceste afaceri s-ar fi născut la noi, care dintre guvernanții noștri actuali și foști s-ar fi purtat mai bine decît cei din Franța ? Dar din nefericire astfel de afaceri grase lipsesc pe la noi : țara noastră e un cîmp prea puțin întins pentru strălucitele calități latente ale tinerii noastre burghezimi ' Vino industrie ! Vino capital ! Vino civilizație !

Aceste lucruri le gîndeam mai deunăzi, citind un mic articolaș în

Timpul, în care se vîra sub nasul *colectiviștilor*¹² potlogăriile a câțiva fruntași de-ai lor. Stolojan avea pînă în 1874 mici un ban, azi are moșii de mii de pogoane ; Carada fusese corector la un ziar, azi e milionar ; Radu-Mihai n-avea bani niti de o țuică, azi cînd joacă în cărți pune cîte 10.000 de franci pe o carte etc...

Noi sătem recunoscători *Timpului* pentru astfel de lămuriri ; aşteptăm însă ca *Voința Națională* să ne arate cît au furat conservatorii, care guvernă azi, și *Voința Națională* își va face, desigur, datoria. De aceea este bine ca cineva să citească jurnalele clasei noastre stăpînitoare. Dacă te dezgustează, ele îți dau în schimb prețioase învățături asupra domnilor ce ne guvernează azi și ne vor guverna mîine. Violența presei noastre și mai ales a presei celor două partide istorice nouă ne vine foarte la îndemînă. Aceea ce nu s-ar putea răspîndi decît mai greu, aceea ce ar ajunge mai tirziu la urechile celor mai de departe se face cunoscut prin presă. Si aceea ce se face cunoscut, sănătatea denunțării de potlogări și gheșefturi, ba de-ale „colectiviștilor”, ba de-ale „reaționarilor”¹³, într-un cuvînt, de-ale clasei noastre stăpînitoare. Se poate ceva mai prielnic nouă și propagandei noastre decît veșnicele gheșefturi ce ni se descoperă, pe toată ziua, de către presa clasei care ne guvernează ? Mai ales presa democratică s-a simțit oarecum jignită de această violență de ton a ziarelor dușmane și a căutat să-și dea seama de pricinile ei. S-au spus mai multe pricini, dar cea adevărată este asta : violența de ton a presei noastre se explică prin aceea că e o simplă sfadă într-o familie și între niște pereți închiși. Adevărată pricina este lipsa unui corp electoral deșteptat la viața politică,

¹² Termenul *colectivisti* nu l-a creat Rion ; el desemna pe liberali care, după expresia unui politician al timpului, constituau o unitate de vederi și principii politice, o *colectivitate*.

¹³ Aici trebuie înțeles : conservatorii.

lipsa unui corp de cetăteni, care săurmăreasă, să noteze potlogăriile aleșilor săi și să le ceară socoteala. Pentru că lipsește acest corp, de aceea *Timpului* îi dă mîna să învinuiască pe *Stolojan* de tilhărie, să-i facă dobitoc și potlogar ; de aceea *Voinței* îi >dă mîna să-i facă pe *Take Ionescu* escroc și lui *Stolojan* și lui *T. Ionescu* le dă mîna să tacă. Dacă onorabilul *Stolojan* ar ști că prezentîndu-se ca candidat la deputație la Craiova, cetătenii de acolo I-ar întreba despre cele denunțate de *Timpul*, atunci desigur d-lui n-ar mai

îngădui astfel de denunțări. Înțelegerea s-ar face iute : *Timpul* se poate foarte ușor pune la cale cu dl. *Stolojan* și nu I-ar mai face tilhar în gura mare. Dar cum e acumă, ce să-i pese lui *Stolojan* că *Timpul* îl face tilhar, cînd știe că alegătorii lui nu află și dacă află nu-i cer nici o socoteală ?

Aceasta e pricina violenței ce se observă în ziaristica noastră. Ea e ceva particular organizării noastre sociale și mai ales politice : Dacă în străinătate presa nu-i aşa de violentă, dacă cel puțin presa unei clase nu înjură aşa de surugiușe presa aceleiași clase, pricina este că acolo există un corp de oameni conștienți, au votul lor și, prin umare, sfâdăliile⁴ presei nu sunt o simplă ceartă în casă, ci o ceartă la maidan. Și mai tare se bat jocoresc dușmanii cînd nu-i aude nimenei decît cînd îi aude cineva, și mai ales cineva care nu trebuie să-i audă. La noi sfâdăliile presei sunt o ceartă în familie, de curînd au ieșit la maidan, dar maidanul e încă puțin populat.

Presa noastră face efectul sfadei între două mahalagioaice. Ele se înșfăcă de păr, se tăvălesc pe jos, se scuipă, își fac gesturi și-si arată părți obscene, se zgîruiie, tipă... Citorul luminat trece roșindu-se de cele ce aude, trece pe alături de ziduri de teamă ca nu cumva să se lege de el una din cele două mahalagioaice. Aceste două ar fi de pildă *Timpul* și *Voința Națională*. În jurul acestor două femei pierdute stau mai de o parte, mai rușinoase fetișoare tinere, care iau lectie de „luminat opinia publică”¹. Într-un colț stă *Evenimentul*: fată vioaie, ceva mai rușinoasă, mai cinstită, care îci-colo sare alături de *Voința*, dar nu e prea băgată în seamă. Mai mare trecere are o baletistă franceză, pierdută și nerușinată, căreia îi zice *La Patrie*. De cealaltă parte, de partea *Timpului*, un băiat obraznic, un școlar repetent la școală și potlogar pe stradă se amestecă cu îndrăzneală între cele două luptătoare : acest băiat impertinent a luat numele *Tării*. Și ca dînsul sănătății în jurul *Timpului* foarte mulți.

Cînd stă să apună soarele, prefectul poliției îi cheamă la sine, le dă mîncare, îi culcă și-i scoală dimineața, ca să se apuce iară de treabă.

Martorul acestei dezgustătoare certe e un om cinstit, viguros și de treabă : el începe a se deștepta ; se simte scîrbît de ce vede și începe a înțelege că toată această caracudă trebuie strivită în picioare ca orice insectă care îi se bagă în ochi. Acel om e proletariatul. El a început a vedea cearta aceasta. De aceea un ipistat, roșu la față și gras, numit

⁴ răfuieri, certuri.

Constituționalul, se adresează din cînd în cînd luptătoarelor și le zice : „Tăceți, șade rău. Vă vede domnui“.

Așa e : domnul a început să vadă !
MEI OD A EXPERIMENTALĂ ÎN POLITICĂ

I

Acesta e titlul unei conferințe, pe care dl. Mușolu¹⁴ a ținut-o la Botoșani, în august trecut. Altădată d-sa ne era prieten ; acuma însă vederi noi I-au îndepărtat de noi. Negreșit, oricine are dreptul să cugete cum vrea și cum poate ; să se jeluiască chiar de „îngustimea de judecată” a foștilor săi tovarăși „cu care a avut de luptat atîta“. Ne va fi îngăduit însă și nouă să ne încercăm a arăta că după atîta trudă și lupte obositore, lărgimea de vederi, ce i se pare d-saile că a câpătat-o, e o închipuire zadarnică ; sau că, dacă e vorba de a primi în cap orice idee fără nici un control, de a spune și de a susține lucrurile cele mai încornorate și mai deosebite, o lungă „metodă experimentală” ne-a convins că avem de-a face mai degrabă cu o slăbiciune de ipinte decît cu o lărgime de vederi. De aceea, subsemnatul, cu „ochii neumeziți de patimi”, m-am hotărît să spun cîteva cuvinte despre această conferință-manifest al ..unei asociații de propagandă menită a da mai mare avînt mișcării noastre culturale și îndeosebi a lumina conștiința maselor asupra fenomenelor sociale”.

La început dl. Mîșo'm se întrebă dacă fiecare individ ori grupă de indivizi trebuie să aibă o politică aparte, de vrajbă „și aceasta chiar în același timp și loc ?“ Si d-sa nu dă „tot răspunsul ce izvorăște din

¹⁴ Panait Musoiu a fost în anii de liceu tovarăș de idei cu cei din grupul bîrlădean „Oriental” (Ibrăileanu, Vaian, Rion, Savin, Cardaș), făcînd parte din redacția revistei *Scoala nouă* (1889). Mai tîrziu, Mușoiu se lasă captat de teorii împăciutoristo-anarhice, pe care Rion îe divulgă în aceeaș articol polemic.

adîncirea întrebării", căci „mai lasă și altora loc de cugetare". Să ne folosim de această generozitate și să ne întrebăm : crede dl. Mușo'm că e bun lucrul acesta ? Se înțelege că fără „să adîncim întrebarea" trebuie să răspundem că nu. Tocmai de aceea are d-lui vederi largi, și tocmai de aceea a pătimit asta ! Această nobilă dorință de împăcare pentru toți este chiar pricina pentru care d-sa a vorbit despre metoda experimentală în politică. Pentru a scăpa de faliment această dorință, d-sa apare ca un oracol înaintea politicianilor și le zice : „Stați, nu vă mai învărajbiți, aceasta chiar în același timp și loc. Asociația de propagandă din Botoșani a găsit mijlocul de a vă împăca pe toți și acest mijloc este : *politica experimentală*. Tu, proprietar mare, încetează de a mai susține, cu gălăgie, legi care să-ți asigure exploatarea țăranilor ; tu, fabricant mare, nu mai fii cu înverșunare împotriva legii de muncă de 8 ceasuri ; tu, socialist, nu mai învărajbi «în același loc și timp» clasele sociale. Veniți cu toții sa dezbatem asupra politicii experimentale ; ou mai faceți nimic înainte de a fi observat, experimentat și consultat voința mulțimii..." Se înțelege, e frumos lucru ca cu vreo 20 de autori să săvârșești această infrâțire universală, șioricăt vei fi avut de luptat cu „îngustimea de judecată" a altora, gloria îți e încă mai ușor ciști-gată, decât dacă ai fi sezut 14 ani într-un stilp ca sf. Simeon ! Dar asemenea dorință generoase nu pot avea nici o trecere, pentru că societatea omenească, împărtită și condusă de interes deosebite, nu se poate transporta nici măcar un ceas, cît ține o conferință de împăciuire, într-o nefelococigie *.

Dacă rămînem aici, pe pămînt, își dacă privim societatea omenească, nu-i lucru greu de văzut că, aceea ce dă naștere tuturor fenomenelor sociale de azi, e tocmai lupta de interes, învăjibirea dintre deosebitele clase sociale.

Dacă nu există această luptă, nu există nici aceea ce se numește politică. Așadar o politică, care să nu însemne un mod de a lucra deosebit, pentru deosebitele grupuri ; care să nu însemne învăjibire între aceste grupuri, nu e cu putință pe lumea asta. Dar dl. Mușoiu vine și zice : ba da, e cu putință dacă politicianii s-ar conduce după metoda experimentală. Dar, într-o societate ca cea de azi, o politică experimentală înseamnă o vivisectione asupra unei clase. De pildă, clasa muncitoare română ar voi să experimenteze votul universal ; dar această experiență e tot atât de dureroasă, pentru clasele stăpînoare, ca și experiențele d-rului Babeș asupra ciinilor. Si pentru a putea aplica această dureroasă experiență claselor stăpînoare, clasa muncitoare trebuie să se strângă la un loc, să facă politica aparte, politică de vrajbă, și „aceasta chiar în același timp și loc". Dacă n-ar avea această „îngustime de judecată" și dacă ar cădea în brațele

exploataitorilor ei și s-ar contopi într-un lung și universal sărutat cu dinșii, atunci clasa muncitoare n-ar mai face politică și cine ar putea ține la Botoșani conferință asupra „metodei experimentale în politică ?“

Cu alte cuvinte atunci n-ar mai exista politică. Si era de datoria lui *Mușoiu*, cînd s-a hotărît să vorbească despre politică, să se întrebe ce fel de mîncare e aceea. Oricine știe că politica este o manifestare socială, care izvorăște din lupta de interes între deosebitele clase sociale. Dacă n-ar exista clase deosebite, n-ar exista nici politică ; iar dacă există, ea trebuie să aibă, fatal, acest caracter de învrăjire, pe care dl. *Mușoiu* vrea să i-l răpească. Căci chiar dacă clasele stăpînitoare ar voi, în numele metodei experimentale, să facă niște experimente dureroase pentru noi, noi tot ne-am feri, cum, de altminteri, s-ar feri și cobaii d-rului Babeș, dacă nu i-ar ține închiși în cușcă. Va să zică toată lupta noastră e tocmai fuga de „metoda experimentală“ a claselor dușmane nouă. Căci di. *Mușoiu* trebuie să știe că orice experiență a unei clase e numai decît dureroasă pentru alte clase. Si cum nu poate exista prietenie și înfrâptire între d-rul *Babeș* și iepurii săi, tot așa nu poate exista prietenie și înfrâptire între o clasă, care poate să facă pe seama altiei experiențe destul de dureroase, și între alta care trebuie să le suferă. După aceste spuse, cred că înțelege oricine că „metoda experimentală“ chiar de s-ar putea aplica în politică, întocmai ca în științe, încă nu poate avea rezultatele dorite de dl. *Mușoiu*. Zic chiar de s-ar putea, căci e ușor de văzut că nu. De aceea cred că este bine să ne lămurim și punctul acesta, de care dl. *Mușoiu* pare că nu și-a dat de loc seama.

Ce înseamnă o experiență ?

O experiență presupune întotdeauna o minte omenească, care intervine direct și conștient între două fenomene din natură. Așa e chimistul, care punind într-o eprubetă două volume de hidrogen și unul de oxigen, experimentează, pentru a vedea ce se întîmplă, cînd va face să treacă, prin acea eprubetă, o seîntie electrică. Cine poate înlocui, în societatea omenească, pe chimistul experimentator ? Unde e mintea, care, șezind deasupra fenomenelor sociale, le poate pune orice relație voiește, pentru ca să poată experimenta asupra lor ? Nicăieri. Așadar, în fenomenele sociologice nu se poate vorbi, riguros științificește, de metoda experimentală. Iar modul simplist, cum o înțelege dl. *Mușoiu*, și-ar găsi, în domeniul științelor, o asemănare în cazul cînd oxigenul ar voi să facă experiențe asupra hidrogenului. Ceea ce, cea mai largă minte nu poate cuprinde sub numele de metodă experimentală.

Nu mă pot întinde mai mult asupra acestei chestii, care, de altminteri, ar merita o mai mare discuție.

Rezumind cele spuse, cred că s-a convins orășincine: 1) că metoda experimentală științifică nu se poate aplica în politică, și 2) că în

modul în care se poate aplica, ea nu e de loc „talismanul” prin ajutorul căruia „să se poată stabili o unitate de vederi, să se poată ajunge la o oarecare înțelegere și să se poată pune o margine luptelor crîncene între oameni...”

în numărul viitor rezerv o curiozitate cititorului.

aplicarea metodei experimentale în politică ar fi „*talismannul*“, care ar pune capăt învățbirii și exclusivismului politic de azi. Această idee o exprimă dl. *Mușoiu* în mai multe locuri din partea întâia a conferinței sale. Pînă aici nimic curios decât faptul că, vorbind de metoda experimentală, a uitat că e vorba de întrebuițarea ei în politică și că se adresează unor oameni pe care interesele i-au pus în dușmânie și pe care, deci, teoriile nu-i pot împăca. Astfel de slăbiciuni s-au mai întîlnit și la alții. Dar propriu modului de a cugeta al d-lui *Mușoiu* e partea a doua a conferinței, unde susține că metoda experimentală nu se poate aplica în politică, din pricina intereselor de clasă deosebite, a dușmânilor economice, religioase, etnice... Lucruri pe care le-am arătat și eu în articolul trecut, dar nu în favoarea, ci împotriva d-sale. Cititorii vor crede poate că numai lipsa mea de judecată m-a făcut să văd această contracicere fundamentală, între partea I și a II-a a conferinței. Nu pot să mă supăr de asta : desigur, nimeni nu-și poate închipui ca cineva să aibă îndrăzneala de a ține astfel de conferințe pe la Anvers și Botoșani, a le tipări în foi volante și a susține că cearcă să „lumineze conștiința maselor asupra fenomenelor sociale“... Dar, oricât ar părea de nostrim, lucrul e aşa. În articolul trecut am citat câteva pasagii în care dl. *Mușoiu* era amorezatul metodei experimentale, în care vota pentru ea. Iată tot atâtea pasaje, în care votează contra ei.

„Făcind cele mai extreme probabilități favorabile, cînd s-ar vedea superioritatea unei experiențe sociale, prin ce nr’nu ne s-ar putea generaliza, cine poate garanta că marii capitaliști de azi vor renunța la colosalele lor privilegii...“ într-alt loc :

„Fără îndoială interesul de clasă, interesul rău înțeles nu-i îngăduie s-o pună (pe metoda experimentală) în aplicare...“

Și aşa pe vreo două, trei coloane, dl. *Mușoiu* se apucă și răstoarnă frumușel toate teoriile-i de mai nainte, și după cum în partea I nu făcea nici un pas fără să fie sprijinit de cîte 5 autori, tot aşa și în partea a II-a. Ce va să zică asta ? Este o bătaie de joc de auditorii săi, ori e largime de vederi cu proporții patologice ? Judece cititorii cum or vrea ! Eu le-am arătat curiozitatea făgăduită, adică că ceea ce știe dl. *Panait* despre metoda experimentală în politică nu mai poate înțelege dl. *Mușoiu*. Aceasta ar trebui să ne scutească de a mai pierde vremea cu astfel de studii, care luminează „conștiința maselor“. Si dacă ar fi vorba să ne batem capul pentru a vedea ce a înțeles dl. *Mușoiu* prin metodă experimentală politică, ne-am pierde vremea în zadar, pentru că e cu neputință să se scoată vreo idee clară din acel haos de cuvinte întortocheate, de fraze inverse și de idei și mai inverse...

Ceea ce iese mai lîmpede la iveauă e că aceea ce numește dl. *Mușoiu* politica experimentală ar aduce o înfrâțire universală. Această idee o păstrează și după ce s-a convins că interesele economice deosebite ale deosebitelor clase sociale, le împiedică de a aplica misterioasa sa licoare de împăciuire obștească. Si cînd ajunge să se convingă că clasa burgheză sau clasele stăpînitore în genere nu pot

pune în aplicare metoda experimentală, dl. *Mușoiu* se resignează, cu durere, a se despărți de scumpa sa baghetă magică. Dar dumnealui are o pretenție : dacă recunoaște că clasele stăpînoare au interes să nu fie pentru politica experimentală, dl. *Mușoiu* ține ca măcar clasa muncitoare să nu se dea de o parte de la acest fel de politică. Dumnealui pretinde ca rău și fără cale ceea ce Internaționala a stabilit : principiul că emanciparea muncitorilor trebuie să fie opera lor însăși.

Acest principiu politic de „vrajbă” nu-l poate măsuri împăciuitorarea conștiință a apostolului politicii experimentale. Si dacă, întrucât se poate pătrunde cu mintea mijlocie a oamenilor ordinari, nu mă înșel, dl. *Mușoiu* are pretenția ca lupta politică a muncitorilor să fie experimentală.

Nu pot garanta de înțelesul frazelor în care se dezbat această chestiune : ele sunt atât de întunecate, încât dezlegarea lor trebuie lăsată generațiilor viitoare. Dar cel puțin din întregul spirit al conferinței mi se pare că dl. *Mușom* e convins că mișcarea modernă a proletarilor poate întrebuița o politică experimentală.

Și pentru ca să dovedească că de clar cugetă acest luminător al conștiinței maselor, citez următoarea frază în care dumnealui combată principiul pus de „Internațională” și susține, probabil, metoda experimentală în politică : „dezlegarea chestiei sociale au poate fi definitivă decât cu condiția de a se putea adapta la toate situațiile(P) în general, adică la toate specialitățile ue muncă, la agricultură și industrie, la comerț, la arte, la învățămînt, la democrație(?) ca și la politică(I), la morală, și, în sfîrșit, la filozofie..Chestia socială adaptată la morală e noastră, adaptată la politică e curios, la democrație(!!) e sublim ! Ce lumină orbitoare împrăștie în jurul său teoreticianul asociației de propagandă din Botoșani !

Să zicem că am înțeles ideea d-lui *Mușoiu* și că ne-am convins și noi că mișcarea politică a muncitorilor trebuie să fie o moștră de politică experimentală. Ce poate să însemne asta ? Oare că programele de luptă ale partidelor socialiste nu trebuie să ceară decât reforme, care s-au experimentat ca bune ? Poate să însemne, oare, ca socialistii să întemeieze vreo *civitas soli*¹⁵ în care să-și aplice toate ideile și să vadă ce va ieși din starea socială visată de ei, și apoi, pe baza acelei experiențe, să înceapă a face politică ? Ori înseamnă pur și simplu că dl. *Mușoiu* habar n-are de ce vorbește ? Cîitorii răutăcioși vor alege poate explicarea din urmă și eu unul sănătăținut de aceia. Pentru că nu-mi intră în cap de ce, dacă clasele stăpînoare n-au interes să întrebuițeze politică experimentală, de ce ar întrebuița-o clasa muncitoare și pentru că nu pricep care ar fi interesul ei de a o întrebuița. Aici dl. *Mușoiu* nu dă tot răspunsul ce „izvorăște din adîncirea întrebării” ; negreșit fiindcă mai lasă și altora „loc de cugetare”. O ! ce fericire că d-sa n-are tristul obicei de a răspunde la întrebările ce i se pun, căci altminteri de unde ar avea și „alții loc de cugetare” ?

15 cetatea soarelui (lat.)

Dar să lăsăm gluma. Nu sînt de părere că o chestic serioasă trebuie tratată cu glume ; dar e imposibil ca citind conferința d-lui Mușoiu să-ți poți păstra seriozitatea.

tatea. E aşa de grea de mistuit, e aşa de confuză, încât tonul ei, aşa de înalt, te gîdilă la rîs. Chestia metodei în sociologie merită să fie discutată ; dar fiindcă conferința d-lui Mușoiu n-aduce nimicserios în această chestie, decât titlul ei sonor și frazele sale zdrobitore grecoaie și fără înțeles, n-am putut scuti de a aduce în coloanele *Muncii* o chestie atât de grea. Că dl. Mușoiu n-a înțeles ce va să zică metoda experimentală în politică, cred că s-au încredințat cîitorii după faptul că împăcarea generală pe care o urmărea d-sa prin această politică nouă nu se poate în nici un chip realiza. De aceea am stăruit și eu mai mult asupra urmărilor pe care credea dl. Mușoiu că le va aduce politica experimentală. Deocamdată asociația de propagandă din Botoșani n-a făcut nici un pas pentru luminarea maselor: dar a făcut douăzeci, contra.

DESPRE ANARHIȘTI

Pentru că a început a se zvoni și pe la noi despre anarhiști, nu-i rău, credem, să știm cinc-s, ce vor și cum vor să-și ajungă scopurile E de nevoie să-i cunoaștem bine, pentru ca nu cumva împinși de cine știe ce idei greșite, să ne închipuim că poate fi vreo asemănare între ei și noi și să creadă lumea că facem chele- met¹⁶ cu dînșii.

Punctul cel mai de seamă pe care nu trebuie să-i uităm, ori de câte ori vine vorba de anarhiști, e faptul că ideile lor s-au născut în capete de burghezi, pe cînd ideile socialiste ori comuniste, cum le zicea mai înainte, s-au născut în capete de

la socialism —■ a societății", „înțelegerea luptei de clasa ca forță creatoare de înfăptuire a socialismului". Definindu-l drept „individualism burghez întors pe dos", Lenin arată că anarhismul este un „rod al disperării", o „mentalitate dc intelectual scos din făgașul lui sau de lumpenproletar —■ și' nu de proletar", că el nu posedă o doctrină revoluționară, că în istoria modernă a Europei a urmărit fărîmitarea mișcării muncitorești, subordonarea clasei muncitoare față de politica burgheză, că, în cîte din urmă, anarhismul s-a soldat cu un fiasco „complet în experiențele de mișcare revoluționară (proudhonismul în 1871, bakuninismul în 1873)".

¹⁶ a face chelemet (cu cineva) —■ a face prietenie, a avea relații.

muncitori, înainte de a fi întemeiate științific de către Marx și Engels. Și pînă azi burghezii și anarhiștii judecă în același mod evoluția socială. Pentru ca să vedem aceasta ne întrebăm, care-i tactica lor ? Așa-numita *propagandă prin fapt*, mai mult ori mai puțin „moderată(?)“ la unii, mal mult, și chiar peste măsură de căzăcească ori tătărească, la alții. De la întemeietorul lor, de la Bakunin, pînă la anarhiștii noștri și mai de mâna întîia și mai de mâna a doua, toți susțin *propaganda prin fapt*. Ce înseamnă aceasta ? Omor, bătaie, siluire, foc, furt, otravă, potlogărie, spionajul, amestec în trebile altora etc. etc., într-un cuvînt „furtul și anonimatul“. Ca să treacă prin mintea cuiva asemenea frumuseți, cum trebuie să judece cl rolul oamenilor în schimbările societății ? Pentru ca să omori ori să bați și să furi de la cineva mai mult ori mai puțin „moderat“ ori mai turcește, trebuie să-i găsești o vină. Altminterea dacă te legi de un om, ești nebun și pentru că trebuie, măcar în teorie, să presupunem că anarhiștii nu-s nebuni, trebuie să și admitem că găsești vină celor pe care-i ucid ori pradă, că vor să-i ucidă pentru ca să nu mai sprijine societatea de azi cu atîta îndărătnicie. Iu cred, prin urmare, că

societatea dacă-i rea, e rea pentru că aşa vrea cutare ori cutare capitalist ori boier etc. Dacă n-ar vrea acel capitalist ori acel boier, societatea s-ar putea face cum ne-ar trage inima şi, pentru că vrea, trebuie ucis, ori măcar îi trebuie furată averea.

Dacă n-ar judeca aşa, şi dacă ar întrebui întrebuienţa propaganda prin fapt, atunci anarhiştii ar fi curat numai nişte criminali. Dar e bună judecata lor ? E adevărat că societatea de azi e rea pentru că aşa vor bogătaşii şi că, dacă n-ar vrea ei, noi am putea schimba societatea cum am voi ? E adevărat că un om poate avea atâtă putere în schimbarea societăţii ? Desigur că nu, s-a arătat prin *Munca* în alte dări cum se schimbă şi cine schimbă societatea. Voi să arăt că tot astă judecata a anarhiştilor o găsim şi la burghezii cei mai ai dracului.

Oricine a învăţat prin liceu îşi aduce aminte că în *Istoria universală* nu-i vorba decât de bătăi — adică, de propagandă prin fapt, cum am zice în limba anarhistă. Apoi în acea istorie toate schimbările societăţii le fac nişte împăraţi, ca : *Alexandru Macedon, Cezar, Carol cel Mare, Napoleon*. Cum vor ei, aşa fac şi dreg.

Pentru că aceşti împăraţi ştiau că alii împăraţi li-s duşmani ori îi necăjesc cu ceva şi-i necăjesc de bunăvoie, de aceea se înşăfăcau foarte iute de chică ; *Alexandru* înşăfăca pe *Dariu* şi-i aplică o bună propagandă prin fapt... Dar astfel de idei îs greşite. Societatea n-o- sădijmfaă omul cînd vrea -, şi cine vrea, ci ea merge neînlăturat încotro vrea să meargă ; şi muncitorii şi capitaliştii nu-s vinovaţi de schimbarea ei, cu atât mai puţin poate fi vinovat cutare şi cutare capitalist de faptul că-i capitalist şi nu muncitor. Şi cînd ştii aceasta şi întrebuienţezi propaganda prin fapt, atunci eşti un curat criminal, iar cînd n-o ştii, atunci, mai înainte de a te apuca să te joci de-a anarchismul ori de-a revoluţionarismul, trebuie să cercetezi cine schimbă societatea : oamenii ori alte pricini. Şi cînd găseşti că nu oamenii, ci pricini neatîrnate de dinşiii, schimbă şi pot schimba societatea, atunci la ele trebuie să te gîndeşti, iar nu la năzdrăvăni ca de-alde propaganda prin fapt !

Dar ajunge să constatăm că cei mai ai dracului burghezi şi cei mai îndrăciţi anarhiştii judecă în acelaşi chip evoluţia socială : amîndoii cred ca evoluţia societăţii o fac oamenii de bunăvoie lor. De aici tactica anarhistă, de aici alte dobitocii burgheze care socot că socialistii umblă să le schimbe societatea !

Alt punct de asemănare : e dorința anarhiștilor după libertatea absolută. E groaza ce o au cînd își închipuie că trebuie să trăiască cu alți oameni la un loc, să nu poată face chiar tot ce le va trece prin minte. Anarhiștii doresc o societate în care să nu fie vorba de nici o regulă ; să lucrezi cît îi vrea, să mănînci, iar cît îi vrea, și să faci ce îți-o plăcea și nimenea să n-aibă a-ți zice ceva.

Tocmai aşa doresc și bogătașii de azi : să n-aibă nici o lege deasupra lor, să facă ce-o vrea, să muncească cît de puțin și să mănînce cît de mult și încolo cu nimeni să n-aibă de-a face. Muncitorii nu doresc și nici nu pot dori acest lucru : ei trebuie să se strîngă la un loc, nu să tragă unul la dreapta, altul la stînga ; un muncitor pentru a se putea dezrobi, nu dorește să fie singur, ci să fie la un loc cu alții. Lucru care nu-l pot suferi anarhiștii[^] de aceea rămîn numai ei singuri cîțiva burghezi înfierbîntați, iar muncitorii își caută de treaba lor.

Am văzut ce doresc anarhiștii : societate intemeiată pe libertatea absolută ; și cum vor să ajungă la scop : prin propaganda prin fapt. Ca să-i vedem pînă unde merg, am să arăt din scările oamenilor lor mari, ca *Bakunin* și alții, niște dovezi.

Bakunin era un rus în toată puterea cuvîntului, și un burghez tot pe atîta. Carte nu știa multă și nici nu-i plăcea. Era însă ambicioz ; voia să fie el totul. De aceea umbla să ajungă în comitetul general al *Internaționalei* (pe la 1868), dar n-a izbutit. A rămas ca membru într-o secțiune a Internaționalei, în Geneva. Aici s-a apucat de făcut uneltiri și a-și alcătui o societate secretă, ale căror statute au fost date mai tîrziu pe față. Calul lui de bătaie contra comitetului din Londra era că comitetul e autoritar. Cît de autoritar era *Bakunin* în societatea lui s-a văzut mai tîrziu.

Descoperindu-se aceste uneltiri, Congresul de la Haga, [din] 1872, a dat afară pe *Bakunin* din Internațională. Iată, după acte autentice, ideile intemeietorului anarchismului modern.

1. În privința tacticii, iată la ce proporții ridică *Bakunin* propaganda prin fapt, lucru pe care anarhiștii de azi nu vor să-l spună aşa de pe față. Cele spuse sănt de însemnatate, întrucît sănt scrise de cel mai mare dintre anarhiști, de idolul lor pînă azi.

În *Formula chestiei revoluționare* iată ce stă scris :

„Tîlhăria¹⁷ [haiducia] e una din cele mai cinstite forme din viața poporului rus. Tîlharul e eroul, apărătorul și răzbunătorul poporului, dușmanul neîmpăcat al statului în genere și al oricărei organizațiuni întemeiate pe stat, el e luptătorul pe viață și pe moarte contra întregii civilizații de nobili, preoți și încoronați. Cui nu-i e dragă tîlhăria, aceluia, nu-i e dragă viața poporului, nici nu pricpe suferințele lui ; acela e din tabăra dușmanilor, a sprijinitorilor statului. Tîlharul rus e adevaratul revoluționar, revoluționar fără fraze, fără retorică culeasă de prin cărti, revoluționar neîmpiedicat, revoluționar social, iar nu de clasă. Să ne azvîrlim, fraților, în

¹⁷ Cirindu-1 pe Bakunin, Rion aduce în discuție fenomenul haiduciei, forma a revoltelor personale ale unor indivizi sau cete răzvrătite împotriva asupriorilor de la sfîrșitul secolului trecut. Este adevarat ca haiducii, „tîlharii” (în terminologia celor care erau atacați de ei) se bucurau de stima poporului, pentru că mulți provineau din straturile de jos ale populației, erau țărani obidiți, motiv pentru care o parte dintre ei au trecut în creații folclorice notabile, devenind personaje centrale ale literaturii populare. Dar semnificația pe care vrea s-o releve Kion în acest paragraf este alta : anume faptul că anarhistul Bakunin pune singurul accent și cel mai important în mișcarea revoluționară a poporului rus pe această formă de luptă, act de revoltă justițiară cel mult de grup și nu de colectivitate, care uu se poate solda, cum istoria a demonstrat, cu înlăturarea exploatarii omului de către om. Bakunin nega, aşa cum Lenin arătase în *Anarchism și socialism* (v. nota 1), necesitatea luptei de clasă, luptă purtată declasa muncitoare, în frunte cu partidul ei politic, revoluționar. Rion alege bine citatul respectiv, în care ideologul anarhismului, se dă de gol singur : „Tîlharul rus (a se ceti haiducul, n. ed.) c- adevaratul revoluționar, revoluționar fără fraze, fără retorică culeasă de prin cărti, revoluționar neîmpiedicat, revoluționar social,, iar *7iu de clasa* ‘(subl. ed.), îndemnul lui Bakunin de „asvîrlire“ în „răscoalele tîlhareșt:“ (— „haidușești“ — n.ed.) însemna, cum bine intuiște Rion în comentariul care urmează, „pandestrucțiunea“ anarhistă, iar uneori nu o revoltă socială propriu-zisă, ci una de pură hoție în codru, pentru că, aşa cum se știe, printre haiduci, nu există și persoane declasate, puse pe trîndăvie și huzur, certate cu munca și cu viața trăită cinstit. Asupra acestei valențe a haiduciei rusești Rion nu întreprinde analizele sale, mulțumindu-se să afirme numai ca o parte dintre haiduci erau „tîlhari de cai“.

¹⁷ În dorința de a contracara sensurile anarhismului lui Bakunin, Rion îl acuza pentru acțiuni de distrugere a socialistilor. Publicistul revoluționar român, scriind acestea, trebuie să fi fost la curent cu zvonurile care circulaseră în Franța și Germania cu privire la existența unui document intrat în posesia scriitoarei George Sand din care ar fi reieșit că Bakunin devenise un agent al țarului. Probabil, de asemenea, că Rion citise broșura *Romanov, Pugaciov sau Pestei?* semnată de Bakunin și editată la Londra în 1862, în care autorul facea promisiunea unei -alăturări de țarul Alexandru al II-lea dacă

Grava

acuzație adusă lui Bakunin este insă clarificată ulterior într-o scrisoare a lui K. Marx către redactorul ziarului „Morning Advertiser“ din 30 august 1853 (v. K. Marx — F. Engels, *Opere*, voi. 9. Editura Politică, 1959, pp. 304—306), unde se desmînt zvonurile pe care își întemeiaște afirmațiile Rion. (v. nota 64 din ediția FI. Neagoe, cit., p. 372).

răscoale tîlhărești !...“ După cele citate aici cred că nu trebuie să se supere anarhiștii cînd li se dă epitetul pe care șeful lor li-l dădea ! Spre lămurire nu strică să spunem că, în Rusia, cei mai mulți „revoluționari fără fraze“ sănt acei care introduc „pandestrucțiunea“ în hergheliile de cai : cei mai mulți sănt tîlhari de cai.

2. În privința scopului lor, iată ce ne spune *Bakunin* în *Statutele secrete ale alianței*, la cap. *Programul și scopul organizării fraților internaționali* : „Asociația fraților internaționali vrea revoluția obștească, socială, tilozofica(?), economică și politică, aşa că din alcătuirea prezentă a lucrurilor, întemeiată pe proprietate (în societatea lui *Bakunin* nu era să fie nici un fel de proprietate), pe exploatare și pe principiul dominării și al autorității, fie el religios, ori metafizic, ori burghez doctrinar, ori chiar revoluționar iacobin — să nu mai rămînă nici piatră peste piatră... noi voim nimicirea statelor și bisericilor cu toate organizările și legile lor religioase, politice, juridice, financiare, polițienești, universitare, economice și sociale“. Aceasta e scopul pe care îl numea *Bakunin* „pandestrucțiunea¹“. Aceasta era singurul scop al acestor revoluționari și asta o știm după o scrisoare pe care un prieten de-al lui *Bakunin*, Herzen, i-a scris-o, exprimîndu-și îndoiala sa, dacă e de ajuns a distrugе fără a te gîndi să organizezi.

3. În privința chipului în care se va alcătui societatea nouă după distrugerea celei vechi aflăm lămuriri în articolul 5, al acelor statute, tot în capitolul de sus : „Noi nu ne temem de anarhie, noi nu o provocăm, convingî că din această anarhie, adică din desăvîrșita nejignire a vieții dezlănțuite a poporului, va ieși libertatea, egalitatea și dreptatea“.

4. În privința iușelii în care se poate face o revoluție socială, articolul 6 ne lămurește tare bine :

„Revoluția, cum o înțelegem noi, trebuie din ziua întâia să nimicească complet statul și orice organizări de stat". Așa a făcut *Bakunin*, într-o revoltă la Lyon, dar nu s-a întîmplat nimic decât o prostie mai mult pe lume... și un decret mai mult pentru desființarea statului.

Mai e de spus ce gîndeau *Bakunin* și cu ai săi despre socialisti și în sfîrșit cum trăia anarhistul *Bakunin* cu guvernul și cu poliția. În ceea ce îpriveste punctul întâi, voi cita articolul 4 :

„Noi suntem dușmanii firești ai acelor revoluționari — dictatori ai viitorului, legislatori și protectori ai revoluției — care mai înainte cle-a se face printre revoluție o mai bună și sănătoasă inerțială (?!), se și gîndesc cum să-i pună capăt și să-o înlocuiască printre nouă autoritate..." Ca să arătăm care sunt „prietenii firești.“ ai acestor revoltați ajunge să spunem că *Bakunin*, din Geneva unde era, trimitea telegramă în Rusia la toți socialistii lui *Cernîșevski*, lucru care nu se putea face decât cu învoiearea poliției care urmărea, ca și *Bakunin*, distrugerea socialistilor ruși⁴. Sute de exilari s-au făcut din pricina lui *Bakunin*. Traiul bun cu poliția nu e numai aşa o vorbă, ci îl aflăm printre datorile revoluționarilor acestora în *Catehismul revoluționar*, unde se zice: „Revoluționarul trebuie să intre pretutindenea, în clase finale și mijlocii, în dugheni, în biserici, birouri, armată, în lumea literară, în poliția secretă...“ De acest amestec al anarhiștilor, în toate organizările, am început să convinge și noi în România ! Amestecul lor la poliție e lucru cunoscut. Căci cînd apuci să intri în poliție, cu greu poți să mai ieși, de aceea, pînă în ziua de azi, anarhiștii se găsesc lucrînd revoluționar la... poliție. Chestie de tactică, nu altceva !

Iată cine sunt anarhiștii după scrierile șefului lor. Sunt atât de izbitori în teoriile lor, încât nici nu se pot lua în serios asemenea nebunii. Nu e vorba de nici o idee cumsecade, ci de niște curate apucături ale unui cazac, strîmt la minte, nedestoinic decât de stricat și ucis, cate nici nu putea să nu fie întemeietorul anarchismului.

Aceste idei de nebun sunt și azi ideile oricărui anarchist și ale oricărui băietan revoltat care se visează în vîrtejul revoluției, distrugînd în dreapta și în stînga, scăpat din internat și de carte, trăind „viața dezlănțuită“ a „revoluționarilor fără fraze“, de prin Rusia !

Cu cîtă plăcere trebuie să citească un băietan rău, de prin școală, următoarele vorbe ale lui *Bakunin*: „Părăsiți această lume menită să piară. Părăsiți universitățile, academiile, școlile și mergeți în popor... Nu vă îngrijiți de știință, în numele căreia vor să vă robească și casteze...“ ! Și pentru ca să știm ce însemnează la *Bakunin* a merge în popor, cred că se pot traduce vorbele de mai sus cu : „lăsați școala și apucați-vă de filhării“.

II

Am arătat în numărul trecut cine era întemeietorul anarchismului și ce voia. Am văzut cu ce oameni avem de-a face și de aceea am și stărtuit mai mult asupra asemănării între modul de a judeca al anarhiștilor și al burghezilor. Acuma voi spune ceva despre propaganda anarchistă modernă. Mai înainte de aceasta voi da un duios exemplu de înțelegere între anarhiști și

burghezi. Acea revârsare prietenească o găsim îscălită de numeleunei interjecții (nici că se putea alțmin- terea !) în *Economistul* din Craiova. Articolul poartă numele de *Kropotkin și anarhiștii și-i iscălit de un O. H.* în acel articol de o naivitate de neîntrecut, O. H. salută cu entuziasm noua operă a lui *Kropotkin, La conqueie du pain* Gît e de adevărat că singele apă nu se face !

Iată ce zice în acel articol : „Da, săt lucruri prea frumoase chiar, în această carte. Ca să vă convingeți, citiți-o, citiți-o cu atenție și vă asigur, nu vă veți căi. Acei ce studiază mișcările sociale cu nepărtinire, fără nici un plan conceput a priori, vor trage multe foioase din această lectură” și naivul O. H., învins de simpatia către *Kropotkin*, cu o abnegare vrednică de imitat, cu abnegarea omului care vede că i s-a rătăcit prietenul, zice : „*Kropotkin* crede că societatea noastră astfel cum e alcătuită nu-i capabilă de nimic bun. Să-l lăsăm să creadă ; fiecare își are convingerile sale proprii”. Auzi d-ta, la ce înălțime morală s-a putut urca O. H. — cind e vorba de rătăcirile prietenului său *Kropotkin*! Dar cum putea să nu fie aşa, cind O. H. găsește atîtea lucruri bune de spus despre cartea lui *Kropotkin*, cind găsește că „cu o logică bine susținută, cu o analiză cît se poate de fină, *Kropotkin* ne dovedește în niște pagini admirabile la ce rezultate vor duce principiile colectivistice (adică ale socialistilor). Capitolul intitulat : *Le salariat collectiviste*^{b)} ar putea fi îscălit, cu oarecare rezerve de către economiștii cei mai ortodocși”. Cartea despre care-i vorba n-am citit-o, dar tocmai capitolul în chestie a fost publicat în broșura *Le salariat* pe care am citit-o. Aicea *Kropotkin* combată pe nu știu cine : vorbește de salariu în societatea socialistă, de bonuri de muncă etc., lucruri care toate au fost răsturnate de Marx și pe care nu le mai susține nici un socialist. Înălit bietul O. H. ar îscăli lucruri pe care le-a spus și Marx, dar mult mai logic și mai științific decât „savantul”

Kropotkin. Vezi ce pătești d-le O. H. cînd te apuci de lăudat prin ziare, neamurile ! Dar ceva și mai boacân. O. H. sfătuiește cu bunăvoieță pe *Kropotkin*, ca mai înainte de a se apuca de propagandă revoluționară „să schimbă mai întîi lumea prin propaganda unor idei mai conciliatoare și mai morale". Mare va îi mirarea lui O. II. cînd va afla că anarhistul *Hess*, combătînd comunismul socialistilor și propaganda lor, zicea : „Dacă e vorba ca formele închircite și strîmte ale societății să se schimbe în forme mai libere și mai omenești, atunci trebuie să se schimbe mai întîi conștiința oamenilor". Acest pasaj I-ar îscăli și „economistii cei mai ortodocși", pentru că-i scriș parcă de „economistul ortodox" O. II. Bietul „economist" ce greșeală a făcut ! Ce însemnează și unde duc acele vorbe ale lui *Hess* ? La anarchism și iată cum : dacă-i vorba ca tactică unor revoluționari să fie a schimba conștiința oamenilor, cum zice *Hess*, ori de a propaga mai întîi idei mai conciliatoare ori mai morale, cum zice O. H. ; dacă-i vorba de a fi convins că societatea nu se poate schimba decît dacă ar avea în cap idei mai „morale", un O. H. ; dacă n-am ști că societatea se schimbă fără voia tuturor burghezilor și în ciuda tuturor ideilor lor, atunci ar trebui să fim anarhiști, să întrebuițăm propaganda prin fapt, adică să distrugem „conștiințele" îndărâtice, ori tigvele în care nu pot intra „idei mai conciliatoare și mai morale" ! Vezi ce pozna ai spus d-le O. II. ? Dar să-i lăsăm pe frați, ci între ei. Să ne întrebăm : care tactică duce mai iute la scop, de care se tem mai tare burghezii ? De propaganda legală care se întemeiază pe conștiință că societatea se ruinează de la sine, ori de propaganda violentă care n-are această conștiință, și în contra căreia chiar un O. H. zice : „aceasta nu ne va face să capitulăm și ne simțim destul de tari ca să ne apărăm" ? Cred că de cea dintîi, căci chiar dacă n-ar fi faptul organizării în partid a muncitorilor, totuși burghezii simt că ei pier, prin niște agenți economici neînlăturați.

Sunt aceasta, prin dezvoltarea mașinismului care reduce societatea la două clase : a bogătașilor și a proletariilor și* se organizează. Mișcările colosale ale muncitorilor care știu încotro merge societatea, organizarea lor strînsă, în partid, și scădereea, pe zi ce merge, a numărului capitaliștilor sunt lucruri grozave pentru burghezie.

Acest rău, această primejdie și-o aduc pe capul lor singuri burghezii, care n-ar putea trăi fără a nu introduce mașini din ce în ce mai perfecționate. Fără să mai amintesc alte pricini de cădere a societății actuale, mă mărginesc numai la răul ce îl fac mașinile. Și acuma ne întrebăm : de ce se teme mai tare burghezia : de căderea neînlăturată din pricina unor factori economici, ori de căderea prin violențele cutării ori cutării anarhist ? Am două mărturii de la doi burghezi. Burghezul economist *Laveleye* sfătuia pe toți capitaliștii să nu mai introducă mașini noi, să se mulțumească cu cele inventate pînă azi, căci altminterea societatea actuală se duce de rîpă. Ce groază trebuie să fi simțit *Laveleye* cînd a mai văzut și faptul că milioane de muncitori se organizează, știu pieirea societății, o asternă și c grăbesc ?

Despre tactică anarhistă avem mărturia — nu a unui burghez de

valoarea lui *Laveleye*, dar tot a* unui burghez, O. // . Acest onorabil zice, cum am citat mai sus, „*Kropotkin* și alți teroriști ai anarchismului, cu scop de a îmbunătăți soarta muncitorilor, propagă idei ce duc la asasinate și la explozii de dinamite. Ei bine, aceasta nu ne va face să capitulăm și ne simțim destul de tari ca să ne apărăm”.

Iată deci două judecăți, a doi sprijinitori ai societății actuale, care arată de care tactică li~i mai frică, și care tactică îi lovește unde-i doare. Aceste probe îs mai bune decât multe teorii anarhiste...

Cred că am arătat cine-s anarhiștii, ce idei au și ce impresie face tactica lor asupra sprijinitorilor societății actuale. Pentru orice om cuminte, e lămurit lucru că între socialiști și anarhiști nu poate fi nici o asemănare. Ne sînt dușmani tot aşa de primejdioși ca și burghezii. Ziarul anarchist din America *Freiheit* spunea ca cea clintii datorie a lor e stîrpirca socialiștilor.

După aceste fapte ne mai rămîne puțin dc zis : se zvonește de un voinic care și-a pus în minte să arate legătura foarte strînsă între socialiști și anarhiști, care să-i facă să se unească și să lupte împreună. Ar fi a opta minune a lumii, dar cred că nu-i cu putință să se mai facă azi minuni. Acei care fac această apropiere, în capul lor, să se pună pe studiat și cercetat bine, cine sînt socialiștii și cine sînt anarhiștii. Altmin- terea poarta în cap niște împerecheri imposibile.

RADICALISM ȘI SOCIALISM

Social-democrația română discută acuma un nou program politic și economic.

Pentru înțelegerea lui lămurită, e bine să se știe deosebirile între vederile social-democrate și ale partidelor înaintate — cu care se crede că avem prea multe asemănări. Recunoașterea acestor deosebiri poate trage pe mulți în currențul democrației burgheze, îi poate face să creadă că ar fi bine să ne radicalizăm ori republicanizăm pentru a cîștiiga programul practic. E o mare greșală. Social-democrația lumii întregi, deși cu vederi mai mult ori mai puțin îndepărtate, are și ea un program practic ; dar între acest, program practic și între programele democratice este o deosebire fundamentală : programul practic al social-democrației susține acele cereri practice care se pot căpăta de către muncitori în alcătuirea socială de azi, dar *care-s menite s-o ruineze, nu s-o întărească; îs menite nu să alipească pe muncitori de exploatațorii lor, nu să-i facă recunoșcători față cu societatea de azi, ci să dez-*

volte luminind pe muncitori, lupta lor de clasă împotriva asupriorilor. De aceea nu ni se poate zice nouă : aveți program practic ca al radicalilor și republicanilor, contopiti-vă cu ei ! Nu ni se poate zice acest lucru chiar cînd am avea programe practice identice, cu atîta mai puțin cînd lucrul nu-i aşa.

Îmi propun să vorbesc despre programul partidului radical. Între noi și radicali veșnic ne-am salutat cu numele de „fratc“ ; s-au auzit din amîndouă părțile glasuri împăciuitoare : și noi suntem socialisti dar nu deocamdată ; s-au făcut dulci invitații de contopire,, s-au vărsat lacrimi asupra oarbei neuniri ; s-a zis că ne despart numai urmări personale etc. etc. ...

Nu se poate nega că cel mai apropiat de noi partid burghez sunt radicalii, dar că suntem aceiași, asta nu-i adevărat. Oricît de buni frați am fi, tot e bine să fie un gard între noi.

Voi lua punctele mai însemnate din programul radical și le voi analiza mai ales din punctul de vedere dacă ele îndrumăzaă ori nu schimbări sociale mai îndepărtate — cum fac cererile noastre practice.

Mai întîi o observație generală : experiența muncitorilor în lupta lor contra asupriorilor, încercările lor de organizare economică, în societatea de azi, au arătat că o *luptă economică* e foarte grea și i-au convins că trebuie s-o schimbe în *luptă politică*. De aceea, programele social-democratice vorbesc mai puțin de cereri economice; și mai mult de cele politice. Așa-i și în programul social-democrației germane, adoptat la Erfurt, așa-i și în noul nostru program. În cel vechi (din 1886) sunt mai multe cereri economice : de altmin- tera aşa erau și programele socialiste străine.

I

Începem cu cel dintîi punct din programul radical :• *Chestia agrară.* Condițiile economice particulare dau naștere la o chestie agrară, care are oarecare deosebiri de celealte chestii industriale, cu care nu ne putem purta ca cu celealte chestii economice. Marea majoritate a proletariilor noștri sunt *țărani*, care, dintre condițiile proletariatului din apusul Europei, n-au pe următoarele : 1) n-au făcut încă de ajuns încercarea proprietății individuale în *organizarea social-burgheză*, ci într-o societate ca și noastră, care mai ales în țară e aproape feudală. Ei n-au pierdut încă nădejdea în proprietatea individuală, nu au avut chip să vadă că în alcătuirea socială capitalistă *mica proprietate trebuie numai decât să piară*, și 2) sunt într-o poziție prea atîrnată de exploatația lor boieri, căci lipsa de in-

dustrie în țara noastră nu-i dă putință, ca proletarului apusean, să vină de la cîmp în fabrici, să colinde din fabrică în fabrică. *Singurul om* prin care poate trăi e boierul lui ; ide aceea, la noi conștiința interesului de clasă a țăranilor noștri nu e aşa de dezvoltată ca la proletarii industriali. De aceea există la noi o *chestie agrară*. Soluția noastră definitivă, dar mai îndepărtată, e *proprietatea colectivă*; procedeul programului nostru practic însă susține arendarea pe termene lungi, preferîndu-se mai ales asociațiile de muncitorii. E o cerere bună numai pentru moment, dar fără efect îndelungat, fără să fie scăparea desăvîrșită a muncitorilor.

Ce vor radicalii ? Să se dea pămînturi la țărani, *dar cedarea de pămînturi să fie continuă*. *Orice copil ajuns la majorat să aibă dreptul a cere pămînt*. Pentru a se putea face față veșnic, la această cerere, programul radical cere cumpărarea moșilor particulare și chiar exproprierea în folosul utilității publice, pentru ca pămînturile cumpărate ori expropriate să se dea în sir la țărani, în mod individual. Din întregul articol asupra „*chestiei agrare*” se vede lămurit că radicalii vor întemeierea unei mici proprietăți rurale. În general, programul radical e cam slab în cercetările economice, dar la punctul de care ne ocupăm acuma el face o greșală, care în economia politică e totuna cu a nu ști că 2 și cu 2 fac 4. O astfel de greșală e aceea din programul radical, cînd se susține întemeierea unei mici proprietăți rurale, ba încă nu „*ofti-coasă*”, ci în toată puterea ei, și aceasta, nu într-o societate înapoiată economic este — cum e la noastră — ci într-un timp *cînd vor fi întemeiate o mulțime de industrii agricole, manufacturiere, care vor restabili echilibrul social de azi rezemat numai pe agricultură*. A-ți închipui că, cu oricîte măsuri ai lua, într-o societate întru toate supusă legilor economice ale societății capitalisto ar mai putea trăi o proprietate rurală mică, ba încă a lua toate măsurile s-o susții, e [nu] numai o greșală de economie politică, dar să nu se supere radicalii, e și reactionarism. E aceeași neprincipere și același reactionarism ca și în legea lui

Gavp' care voia întemeierea la noi a unei industrii de bresle ca în veacul de mijloc, bresle care au fost desființate de dezvoltarea capitalistă modernă. E neprincipere care s-ar fi înlăturat ușor uitindu-se la ce s-a întîmplat în țările Apusului, pentru că dezvoltarea socială se face pretutindeni în același chip. Noi, socialistii, cînd ne uităm ce soartă a avut și are proprietatea mică, în apusul Europei, nu ne mai silim s-o întărim, ci o lăsăm să piară, căci trebuie să piară. Dovadă convingătoare e *Anglia*, și mai ales *Irlanda*.

Pînă prin veacul al XVII-lea erau acolo urme puternice de proprietate colectivă, erau comunități de țărani care lucrau de-a valma pămîntul, erau și proprietăți individuale. Unde-s acuma ?

Căci știe oricine că țara în care pământurile sănătății sunt mai strânse în mîini mai puține e Anglia, care, putem zice că mai n-are de loc mica proprietate. Și dacă în fața dezvoltării economice moderne a dispărut proprietatea colectivă cu atât mai tare va trebui să dispară la noi, cînd societatea noastră va ajunge la culmea dezvoltării ei capitaliste, cu atât mai tare, zic, va trebui să piară proprietatea individuală. Doriță arătată de programul radical și deci o greșeală mare de economie politică. Ea începe însă să devină reacționism cînd și vorba de mijloacele propuse pentru a susține acea proprietate mică.

Programul radical, el însuși, recunoaște că trebuie un alt „regim economic” decât cel urmat pînă acumă. Care poate fi acel „regim economic”. Programul radical nu-l prea precizează și ceea ce spune în acesă privință nu credem că merită numele de Tegim economic. El vorbește de pildă de impozite asupra fondului funciar, taxe „serios” protecționiste etc. Dar noi ne putem închipui care regim economic vine la îndemîna proprietății mici rurale. Se înțelege că nu cel capitalist, care aduce cu sine concentrarea bogățiilor, care lucrează cu capitaluri colosale și mașini perfecționate, care a ruinat, într-un cuvînt, proprietatea rurală din apusul Europei și o va ruina negresc și la noi.

„Să dacă nu e acel burghez care altul poate fi ? Negresit cel în care mica proprietate a trăit odată, cel feudal, regimul vechilor boieri, băi încă un fel de regim care n-a existat încă pe lume : regimul răzeșilor curați.

De la acest regim cum vom mai merge înainte ? Se înțelege că el nu s-ar putea întemeia, dar dacă ar fi cu puțință, n-ar fi reacționar, dușman civilizației moderne, dușman socialismului ? Zvircolirile acestea de a invia niște forme sociale putrede se fac prin America și Germania, în aşa-numita mișcare a breselor (Innun- gsbewegung), care e dușman de moarte a social-democrației și prietena reacționarismului. O mișcare care s-ar grupa în jurul punctului din programul radical de care vorbim trebuie să fie și ea tot așa. Deci soluția radicală e și greșită și reacționară, adică nu vrea să ducă evoluția socială înainte, ci înapoi, ori măcar vrea să o țină pe loc.

Noi susținem deocamdată *arenda pe termene lungi*, dar pentru motivele arătate la început ; dăm adică și noi o soluție agrară deosebită de soluțiile date pentru celealte chestii industriale, dar stim bine că aceasta e o măsură care nu stîrpește de loc rău! din rădăcina lui, ci îndrumăază spre adevaratul mijloc : *proprietatea colectivă*.

PROGRAMUL RADICAL

XI

CHESTIA INDUSTRIALA

Programul radical dă următoarea dezlegare : să se facă un fel de tovărăsie între muncitori și capitalist. Muncitorii, pe lîngă salariul cuvenit lor, să ia parte și la împărtirea beneficiului (cîștigului), după o regulă de împărtășală anumită. Partea ce li se cuvine din acest cîștig să n-o primească însă muncitorii în întregime, în bani, ci în acțiuni, în titluri asupra fabricii și cînd suma va ajunge să fie îndestulătoare pentru răscumpără de la capitalist fabrica lui, ea să treacă în stăpînirea muncitorilor.

Temelia acestei cereri e un fel de împăcare între capital și muncă, făcind pe capital „*să se mulțumească cu o justă și moderată retribuție*”¹¹, iar muncitorilor recunoscîndu-li-se dreptul asupra „*beneficiului explotației în proporție cu serviciile pe care le aduc producției*”¹².

La întîia vedere cererea pare tare bună și prielnică și totodată pare că îndrumează înspre o nouă formă socială, pase că în adevăr e o cerere a unui „partid al viitorului”. Ea nu este pusă însă, după cît cunosc, în programul nici unui partid socialist. Cum să ne explicăm aceasta ?

Voi studia-o în articolul de față clin punctul de vedere al temeliei ei economice. Pentru aceasta trebuie să amintesc cititorilor cîteva principii din economia socială, și anume cele despre salariu și beneficiu, profitul capitaliștilor. Se știe că valoarea de schimb a oricarei mărfi și deopotrivă cu munca social-trebuitoare pentru a produce. Puterea de a munci fiind și ea în societatea de azi o marfă ca toate mărfurile, are și ea aceeași *valoare de schimb*, adică munca social-trebuită -toare pentru a produce și produce, cu alte cuvinte, munca pusă în hrana, veșmintele etc., în lucrurile de întreținere în general, a muncitorului. Banii ce se dau muncitorului pentru aceasta se numesc în economia socială, *salariu*. Vasăzică el nici nu se ridică prea mult și mult timp deasupra mijloacelor necesare traiului, dar nici [nu] scade prea tare. Salariul se plătește din partea aceea de capital, care nu se cheltuiește pentru fabrici, mașini etc.

Care-i cîștigul, profitul capitalistului ? El nu poate fi decît *munca neplătită* a muncitorului, care primește un salariu, dar care produce pentru capitalist mărfuri cu mai mare valoare de schimb decît salariul plătit muncitorului pentru a produce. Cu ale vorbe, capitalistul îți dă pe zi 3 franci și-i crești valoarea mărfurilor lui la 6. Dc

aici cîștigul capitalistului, care se numește plusvaloare.

Cererea radicală constă în aceea că muncitorii cer și ei o parte din cîștigul produs de munca lor, cer adică *ridicarea salariilor*, mai ales că programul radical susține și fixarea unui *minimum de salariu*.

Nici cererea de ridicare a salariilor nu e pusă în nici un program socialist. De ce oare ? Ce efect are pentru îmbunătățirea stării muncitorilor, ridicarea salariilor ? În ce condiții economice, are vreo însemnatate și în care nu ?

Ca să înțelegem acest lucru, să presupunem că într-o țară *toate* fabricile de ciubote ocupă cîte 100 de muncitori și să mai presupunem că salariul fiecărui muncitor e în toate fabricile acesteia de 3 franci pe zi, iar că munca lor neplătită e de 2 franci de muncitor, în fiecare fabrică, aşadar, se plătește pe zi cîte 300 de franci salariu și se încasează cîte 200 franci profit, plusvaloare. Să presupunem că muncitorii capătă ridicarea salariului de la 3 franci la 4. Ce se va întîmpla ? Profitul capitalistilor se va micșora, adică în loc să cîștige cîte 200 de franci pe zi, vor cîștiga numai 100. În acest caz deci ridicarea salariului ar fi un bine pentru muncitori, căci [ea lovește] bine în cîstigul capitalistului. Dar presupunerea noastră nu e reală, căci nu toate fabricile au același număr de muncitori, ci unele întrebunțează mai multe mașini decît brațe. Să vedem în această stare de lucruri, care e reală și nu închipuită, ce înseamnă ridicarea salariilor.

Presupunem două fabrici : una întrebuintând 100 de lucrători, alta numai 50, dar avînd mașini mai perfecționate. Salariul și plusvaloarea să le presupunem ca și mai sus de 3 franci și 2. Dacă salariile muncitorilor se vor ridica de la 3 franci la 4, ce vor suferi stăpînii acestor două fabrici ?... Stăpînul fabricii întîi (cu 100 de muncitori) va plăti acuma 400 de franci salariu pe zi ; cel cu fabrica a doua (cu 50 de lucrători, dar cu mașini mai perfecționate) va plăti 200. Pentru că amîndouă fabricile produc aceeași cantitate de ciubote, însă una cu un salar pe zi de 400 de franci, iar alta numai cu 200, firește că produsele fabricii mai perfecționate vor fi mai ieftine, căci concurența nu îngâduie ca profitul să fie prea multă vreme mai sus de mijlociu. Lăsînd însă mai ieftine produsele sale, capitalistul cu fabrica mai perfecționată silește, prin concurența lui, și pe celălalt capitalist să introducă și el mașini mai perfecționate. De aici vedem că ridicarea salariilor lovește mai tare în industriile înapoiate, care întrebunțează mai multe brațe decît mașini. Cînd muncitorii 'cer' ridicarea salariului, capitalistii scapă ușor, introducînd mașini noi care pe de o parte îi scapă de o sumă de muncitori ce pretindeau să împartă eu ei cîștigul lor, iar pe de alta face și mai aprigă concurența între muncitorii rămași pe dinafară și cei din fabrică. Deci, ridicarea salariilor este ceva trecător, ceva care

se tot distrugere mereu. Pentru că evoluția economică merge înspre întrebunțarea din ce în ce mai mare a mașinilor în locul brațelor omenești, urmează că ridicarea salariilor va avea din ce în ce mai puțină valoare.

Din punctul de vedere economic, cererea radicală nu are deci nici o bază.

Dar mai este un punct. Cine va sili pe capitaliști „să se mulțumească cu o justă și moderată retribuție”? Radicalii răspund că statul, dar care stat? Un stat burghez — trebuie să fim o dată conviști de lucrul acesta — nu o va face niciodată; un stat de muncitorii va și să lovească aiurea și mai bine. Ba încă programul radical crede că statul român (!) ar putea face treaba aceasta și îi „cere cu insistență, căci e posibil să fie realizat imediat” ! !, adică cere ca statul să se facă părță la cîștig, cu muncitorii din atelierele luu Dacă ne-am închipui că statul ar face acest lucru, atunci s-ar forma un fel de monopol pentru lucrătorii din atelierele sale, dar care n-ar putea ținea mult, căci s-ar oferi o multime de lucrători care să voiască, să ia o mai mică parte din beneficiile statului; alții una și mai mică, și aşa mai departe. Tot aşa s-ar întîmpla cînd cererea radicală ar fi impusă numai la cîștiga capitaliști în parte.

Reznimind, putem zice că :

I) dacă soluția radicală s-ar introduce mai întîi la stat ori la cîștiga capitaliști în parte, ea s-ar nimici prin concurența altor muncitori care s-ar mulțumi cu beneficii mai mici — și

II) dacă se introduce printr-o lege la toate fabricile dintr-o t.ara, ea ar lovi, cum am arătat, în fabricile' mai puțin dezvoltate, și aproape de loc în cele perfecționate.

Ea ar fi un bine trecător, care e menit să piară prin dezvoltarea tehnicii moderne, care ar putea-o poate chiar împiedica.

Dacă ne închipuim că un stat burghez — fie și radical — ar lua o asemenea măsură, cererea radicală ni se prezintă deodată sub o nouă față. Înă acum a fost o simplă cerere de ridicare a salariilor și după ce s-ar introduce, ea s-ar schimba într-o cerere pentru *întemeierea de cooperative, jumătate de muncitori, jumătate de stat*, căci idealul radicalilor pare a fi un sistem de cooperative, deși programul, la începutul chestiei industriale, „nu le-admitem mai ales pe cele-formate de muncitori însiși”. Cererea de-a întemeia cooperative cu ajutorul statului a fost pusă și în programul socialist de la 1886 și e cunoscută ideea a lui *Lassalle*. În numărul viitor vom vorbi despre aceste cooperative și vom arăta cererile socialiste în privința; chestiei industriale, cereri care și ele aduc „serioase

îmbunătățiri în soarta muncitorilor", dar și deschid drumul către viitor și totodată voi mai arăta de cine este susținută soluția radicală, pe unde e susținută, cu ce scop e sprijinită și cît de dăunătoare este mișcării înaintea muncitorilor, într-un cuvînt voi arăta reacționismul ei.

III

Am arătat în articolul trecut că soluția dată de programul radical, în chestia industrială, adică părțea muncitorilor la cîstigul capitaliștilor, n-are nici o temelie economică, că adică ea nu poate avea decît tot mai puțină însemnatate, față cu dezvoltarea treptată a tehnicii, a mașinismului. Mașinile care zilnic se tot introduc prin fabrici nu au și ele pretenția de a lua parte la cîstigul capitalistului și-i și scapă de niște muncitori care ar ajunge prea supărați cu cererile lor. Acum voi arăta altă parte a soluției radicale, adică întrucît urmărește și îlesnește dezvoltarea economică și politică a clasei muncitoare. Cred că se va înțelege că ea e o cerere cu totul dușmănoasă cererilor social-democrației.

Împărtășala de cîstig (Gewinnbeteiligung) are aceeași temelie ca și *lucrul cu bucală*, împotriva căruia este un alineat în noul nostru proiect de program (la art. 7), în apusul Europei e o chestiune foarte mult discutată, pe la toate congresele, și muncitorii sînt în majoritate contra acestui soi de salariu.

Scopul amînduroră este : a face pe muncitor legat de interesul capitalistului, ceea ce c tocmai împotriva fîntei noastre de a face pe muncitori să înțeleagă că între el și capitalist este o prăpastie. Amîndouă vin la îndemîna exploatatorilor și deja puse în practică pe ici pe colo, mai ales prin Apus, atît în agricultură cît și în industrie. Iată cîteva fapte care arată în folosul cui vine soluția radicalilor noștri. În Danemarca, pe moșiiile baronului *Zyphen-Adeler*, s-a introdus, la 1873, împărtășala la cîstig. Baronul spunea că în 1875 a putut să-și mîntuiască seceratul cu vreo 8 zile mai înainte decît toți ceilalți proprietari de primprejur. Judece oricine cît de mult au trebuit să-și încarde puterile acei muncitori, dacă pe vremea cînd se muncea la câmp cîte 16 ceasuri pe zi, ei gătiseră de secerat cu 8 zile înainte, spre marea bucurie a baronului care zicea : „știe fiecare proprietat ce va sa zică a sfîrși de cu vremea seceratului !...” În 1878, pe vremea expoziției, muncitorii din atelierele lui *Leclair*, pentru zugrăvirea de case» au primit fără murmur să li se ridice timpul de muncă, în tot timpul expoziției, adică să lucreze 6 săptămâni cîte 14 ceasuri pe zi și cîte două nopți pe săptămînă ! Un sistem mai priitor pentru capitalist nici că poașe fi ! Cáci deși el pare că împarte cîstigul iui cu muncitorul, silințele acestuia îl fac să

cîştigă tot atâtă ca și mai înainte, dacă încă nu și mai mult.

Mai are, pentru capitaliști, se înțelege, încă un bine sistemul acesta: crujarea mașinilor și a uneltelelor de muncă în general. În fabrica *Gaste* lucrătorii stricau multe pietre litografice, cu cîte 24 franci una ; dar introduceîndu-se împărțeala de cîştig, nu se mai stricau de loc.

Deci din soluția radicală ies pentru capitaliști foloasele cele mai mari; cîştiguri tot atât de mari ca și mai înainte, dacă nu cumva mai mari, și cheltuieli mai puține; dar pentru muncitorii ? Silearea desăvîrșită de puteri pentru un cîştig nesigur pentru ei; dar foarte la îndemîna exploataatorilor. Însă nu numai atât. Pentru evoluția economică a societății, pentru buna ei stare generală, sistemul acesta e nenorocit. Si iată de ce. Muncitorii care apucă să intre într-o fabrică, în care domnește sistemul acesta, își consumă atât de tare puterile, se silesc să producă atât de mult, îneît e nevoie de mult mai puțini lucrători. Ce urmează de aci ? Urmează că o mulțime de muncitori nu mai pot intra în lucru și nu vor alta de făcut decât să-i concureze pe cei din fabrici, mulțumindu-se cu o parte mai mică de cîştig, și înțeindu-și și mai tare puterile. Îneît sistemul acesta înseamnă : *uciderea corporală și susținerea a muncitorilor în folosul capitaliștilor*. Mai e încă de observat ceva din punctul de vedere economic. Dorul de cîştig al muncitorilor îi face să cheltuiască cît mai puține materii prime, pentru a nu-și scurta beneficiul. De aici urmează că deși producția socială crește, consumația scade și de aici crize de supraproducție mult mai dese decât azi. Iar crizele nu lovesc pe nimeni mai tare decât tocmai pe muncitori. Acestea-s pe scurt urmările rele ale soluției date de radicali, din punctul de vedere economic. El mai trebuie combătut însă și din alt punct de vedere. El e reacționar, căci lovește tocmai în ceea ce e baza marii și frumoasei mișcări a muncitorilor din ziua de azi : *în sentimentul de unire între muncitori*. Într-o fabrică cu astfel de sistem, unirea muncitorilor nu mai poate fi. Unul dintre ei, care n-ar vrea să muncească cîte 16 ceasuri ca ceilalți, care s-ar mulțumi cu un mai mic cîştig, ar fi de toți privit chioriș, căci toți cred că lenea lui le micșorează cîştigul. Si cîte împrejurări nu pot împiedica pe un om de a lucra veșnic ! Oite prilejuri de ceartă, de invidie, de denunțări pe la stăpîni nu naște acest sistem ! Urmarea lui imediată ar fi : ură și dușmanie între muncitori cînd s-ar gîndi la mai puțina lor secătuire de puteri și unire prea strînsă, tiranică chiar, cînd e vorba să lucreze în folosul stăpânitorilor lor.

În sistemul de azi, muncitorii deși și fac concurență, ei alcătuiesc

însă față cu exploatațorii lor o clasa strâns unită ; în sistemul împărțelii cîștigului se face unire între clasa capitaliștilor și o jparte din clasa muncitorilor împotriva celeilalte. Solidaritate, greve etc., lucruri care azi tulbură atât de adinc pe burghezie, nu vor mai fi ; o mișcare de muncitori în genere nu va mai fi, cel puțin pentru o bucată de vreme. În atelierele lui Leclair, la 1878, cînd toți cei de bresla lor erau puși în grevă, muncitorii nici nu se gîndeau să se lupte alături cu tovarășii lor. În scurt acest, sistem are cele mai rele urmări atât pentru muncitorii însăși

— aducîndu-le secătuirea desăvîrșită de puteri — cît și pentru mișcarea lor, împiedieînd-o. El este deci un reacționism ascuns, pe care trebuie să-i combatem cu înverșunare.

Trec acum la a doua față a soluției radicale. Pînă acuma am vorbit de ea ca un simplu mijloc ; trebuie să vorbesc acuma de scopul ce urmărește, de ceea ce parc a fi idealul programului radical, adică despre *cooperativele de muncitori*. În introducerea la „chestia industrială”, partidul radical pare a fi împotriva lor. Cooperativele interneiate fie numai de muncitori, fie cu ajutorul statului au fost părăsite în mișcarea socialistă. Relele pe care le aduc ele sănt aceleași cu ale părtășiei la cîștig, descrise mai sus. Si ele ating solidaritatea muncitorilor între ei și îndușmănesc o parte din această clasă cu alta, căci concurența ce ele își fac între ele nu poate avea alt rezultat, atât în privința mișcării solidare a muncitorilor, cît și a vîlăguirii lor corporale și sufletești. Afără de aceste rele, cooperativele nici n-au măcar caracterul revoluționar, adică nu îňlesnesc de loc schimbarea ordinii sociale capitaliste. Să zicem că se alcătuiesc cooperative, ici una, dincoio alta. Ele nu se vor deosebi de loc de alte alcătuiri de același fel, vor fi tot în marginile producției capitaliste. Dacă afacerile merg bine, dacă cîștigul individual al fiecărui dintre cooperatori e mărișor, el poate foarte bine să iasă dintre cooperatori și să aibă, la rîndul său, muncitori salariați. Întru ce ajută aceasta schimbarea socială ?

Cit despre reușita lor în concurență cu capitaliștii, experiența a arătat că e nulă. Va să zică cooperativele, cînd reușesc nu-s de loc revoluționare, cînd nu sănt prea grele încercări pentru muncitori. De aceea ideea lor a fost părăsită, proiectul nostru de program le admite la chestia agrară, căci, cum am mai spus, această chestie trebuie altfel tratată decit cea industrială.

În chestia industrială, proiectul nostru de program, ca și programul social-democrației germane, cere numai măsuri pentru „ocrotirea” clasei muncitoare.

Cea mai însemnată e ziua de 8 ceasuri de munca (programul

radical cere ziua de 9 ceasuri). Ea aduce o „serioasă îmbunătățire în soarta muncitorilor” și este totodată o cerere cu caracter revoluționar. Scurtmd ziua de muncă, muncitorul scurtează cîștiugul capitaliștilor (ceea ce și partidul radical voiește), fără să îndure realele pe care le are soluția radicală, și cer ceva care nu se poate înlătura prin progresul înainte al

dezvoltării economice. Când acest lucru, muncitorii n-au nevoie să mai ceară și fixarea unui minimum de salar, cum face programul radical. Salariile muncitorilor, cînd vor căpăta ziua de 8 ore, nu se vor scurta, pentru că deschizîndu-se loc în fabrici, la mai mulți

dintre ei, concurența devine mai mică, îneît mai de grabă, se pot ridica salariile, ridicare care iar n-are realele celei propuse de radicali. Un minimum de salar, fixat prin lege, poate avea chiar reie, căci nestabilitatea economică poate face ca lucrurile necesare traiului ori să se ieftinească — ceea ce ar fi bine — dar poate

face să se mai scumpească și atunci salarul fixat poate fi mizerabil. Experiența cu minimum de salar s-a făcut, dar fără rezultat. De aceea a și fost părăsită și ideea aceasta. Am sfîrșit cu chestia industrială. Am văzut că nu ne potrivim cu radicalii, nici în mijloace, nici în idealuri chiar.

Congresul socialistilor a hotărît ca delegații săi la Congresul internațional de la Zürich să stăruie ca să se discute acolo și chestia agrară. Această chestie a fost tratată în programul nostru în mod deosebit de cea industrială, și cred că nu fără dreptate. Cu toate acestea, cred că e bine să ne dăm seama care e însemnatatea acestei deosebiri. Si aceasta cu atât mai mult, cu cât din faptul că admitem, cel puțin deocamdată, soluții deosebite pentru chestia agrară și cea industrială, mulți ar putea scoate încheierea că partidul socialist român n-are rațiune de a fi, întrucât la noi n-ar fi o chestie industrială, la care să se poată aplica soluțiile date de socialismul din lumea întreagă. Această încheiere însă nu se poate trage din două pricini : 1) că soluția dată de programul nostru este, cum voi arăta, tocmai în sensul în care merge evoluția proprietății agricole și 2) pentru că această evoluție ea însăși merită mai nise de cum ne închipuim, noi, și aunume merge exact în același sens ca și evoluția proprietății industriale. Înătără chiar dacă programul nostru admite o soluție deosebită pentru chestia agrară, soluția dată nu stînjenește de loc ajungerea evoluției, în care să nu mai fie deosebirea aceasta. De altminteri și socialistii din Germania tot în mod deosebit tratează amîndouă aceste chestii. Si pentru că veni vorba de dînsii, găsesc aici prilej și mă mir cum confrății de la *Lupta* în totdeauna văd o asemănare perfectă între programul practic al socialistilor germani și între cel radical. Si aceasta după ce organul oficial al partidului radical nu și-a dat de loc osteneala să răspundă articolelor noastre în care arătăm că cererile susținute de programul radical sunt, economic, vorbind, *reacționare*. Dar să vin la chestie. Este vreo deosebire fundamentală între evoluția și legile economice în general, la

CHESTIA AGRICOLA

care e supusă proprietatea agricolă, și acele la care e supusă cea industrială ? Nu ; deosebire fundamentală nu există, ci numai o deosebire de formă. Fără o înțelegere mai adâncă a lucrului se pare că proprietatea agricolă are o stare mai privilegiată în alcătuirea socială ; produsele agricole par că sănătatea, pînă azi cel puțin, la legi economice deosebite întrucâtva de cele industriale, sau ca să fiu mai exact, dacă nu deosebire dar cu, efect mai mic. Probă pentru asta se găsește în asemănarea între prețul produselor agricole și cele industriale. Pe cînd într-o perioadă de timp, mai mult ori mai puțin lungă, produsele industriale s-au ieftinit, cele agricole și-au păstrat același preț. Nu pot dovedi lucrul acesta prin fapte luate de la noi, ci trebuie să mă servesc de cele constatare în Germania. Rezultatele constatare acolo trebuie *mărite* dacă e vorba să le aplicăm la țara noastră, în care dezvoltarea burghezo-capitalistă e cu mult inferioară celei din Germania. Iată ce se constată acolo pentru cerealele exportate pe la portul Hamburg. De la 1820—30 suta de kg de grâu a costat în termen mijlociu 15 fr. ; de la 1830—40, 17,50 ; de la 1840—50, 21,25 ; de la 1850—59, 25,00; de la 1860—69 tot 25,00; de la 1870—79, 27,50 ; de la [1880—89 scade la 22,50 și către sfîrșitul lui 91 se ridică între 27 și 28 fr.

De aceea se vede că prețul grâului a mers crescînd necontinențit de la 1820 pînă azi. Tot aşa a mers și prețul secarei. Pe cînd prețul mărfurilor industriale, dacă îl punem egal cu 100 în anul 1847, se ridică pînă în 1861 la 123, se păstrează tot aşa pînă în 1880, de unde scăzînd, a rămas pînă azi tot la nivelul din 1847.

Nu se poate nega că agricultorii au cîștigat mai mult decît industriașii, sau dacă aceasta nu-i în total adevărat, nu se poate zice că produsele agricole urmează același mers în ieftinătatea lor ca cele industriale.

Faptul acesta însă dovedește că trebuie să fie vreo deosebire oarecare între evoluția proprietății agricole și cea industrială. Care să fie oare acea deosebire ?

Înainte de a mai cita numere, putem spune că această poziție oarecum privilegiată a industriei agricole se poate explica în chipul următor : *procesul de creștere a marii proprietăți nu merge pas în pas cu dezvoltarea economică și tehnică a societății în general.* Concentrarea avuției industriale are de urmare creșterea numărului proletarilor, adică al oamenilor, care n-au altă marfă de vîndut decât puterea lor de a munci. Această creștere e condiția neapărată a dezvoltării marii industriei moderne, căci ea îi pune la îndemînă brațe ieftine. Dar îi aduce și răul că având brațe de muncă atât de ieftine, produsele sale trebuie să fie și ele mai ieftine. Salariile muncitorilor ei scad mereu, dar și produsele industriale tot așa pătesc. În agricultură e lucru constatat că salariile sunt mai mici decât în industrie și totuși produsele agricole sunt mai scumpe. Aici este privilegiul agriculturii. Cum se poate explica aceasta ?

Produsele agricole nu afirnă în total de voință omului ; ele nu se pot înmulți cât vrei și cum vrei. Cantitatea lor e condiționată de natura pământului, care nu e pretutindeni aceeași. Această condiție naște un fel de monopol pentru acei care au pământuri mai roditoare. Dar având pământuri roditoare, agricultura rămîne în urma dezvoltării industriale mecanice, ea poate să se servească mai multă vreme de mijloace rudimentare.

Pe cînd ea rămîne să se servească de mijloace rudimentare, concentrarea avuției agricole, căderea miciei proprietăți față cu marca proprietate, merg mereu cr.escmd și merg dacă nu cumva mai iute deoîn în industrie, dar măcar tot atît de iute. Lucrul acesta îl voi doveîdi în numărul viitor.

Dar pînă atunci, ca să arăt care-s efectele economice ale faptului că pe cînd căderea miciei proprietăți se face așa de iute, introducerea mașinismului merge mai încet, adică ale faptului subliniat mai sus că procesul de creștere a marii proprietăți nu merge pas în pas cu dezvoltarea economică și tehnică a societății în general — mă voi servi de cele constatate în America.

În America, cum se știe, mașinismul e foarte întins în agricultură ; e cu mult mai întins decât în Germania. Comparînd prețul produselor agricole între aceste țări se vede că în America produsele agricole sunt pe *jumătate mai ieftine* decât în

Germania. Va să zică poziția privilegiată a agriculturii germane se explică din această singură deosebire între evoluția economică a proprietății agricole, evoluție care numai în formă e deosebită de cea a proprietății industriale, în numărul viitor vom dovedi această deosebire, la care am ajuns acum prin judecata lucrului.

II

Am arătat în articolul trecut că între dezvoltarea industriei și a agriculturii nu este nici o deosebire decât de formă. Adică există numai acea deosebire că pe cind în industrie cădere mică proprietăți merge pas în pas cu dezvoltarea mașinismului, în agricultură acea cădere merge mai iute. Însemnatatea faptului acesta este că, n-am să ne temem, văzind că agricultura nu cade sub povara mașinismului, că concentrarea avuției nu se face și că elemente proprii pentru socialism nu se pot naște. Toală dibăcia stă în a înțelege bine ce fel de element, ce fel de contracicri economice se nasc, pentru a ști cum să ne purtăm cu clinselc ca socialisti conștienți și practici, iar nu doctrinari și nepractici.

Dezvoltarea mașinismului în agricultură, nimeni n-o poate nega, grăbește în mod colosal concentrarea proprietății și cu dreptate se poate susține c-o grăbește mai iute decât în industrie. Dovadă strălucită a acestui fapt sunt cele constatate în America de către *H. George*. Acolo unde mașinismul e foarte larg în agricultură, concentrarea avuților merge în proporții uriașe. De la 1870—88, va să zică în curs numai de 18 ani, proprietățile rurale cu o suprafață de 20—50 acri s-au înmulțit cu 8%, cele cu 50—100, cu 37%, cele cu 100—150, cu 200%, cele între 500—1000, cu 400% și în sfîrșit cele mai mari de două mii acri, cu 700%! ! Pe cind deci concentrarea bogăților în agricultură merge aşa de iute, în industrie ea merge cu mult mai încet. Aceasta se poate vedea de pe faptul că în Germania, de la 1875—82, numărul micilor ateliere n-a scăzut de loc și dacă nici numărul marilor ateliere nu s-a înmulțit în curs de 7 ani.

Prin urmare, industria modernă pare că stă pe loc și așteaptă agricultura ; prin urmare, mergem foarte iute către egalizarea desăvîrșită a condițiilor economice pentru agricultură și industrie. Socialismul deci trebuie să-și îndrepte și de partea aceasta privirile sale și a început deja să și le îndrepte. *Dar aici*

el trebuie să intervină direct pentru transformarea ori grăbirea evoluției economice, care a rămas în urmă. Pe cînd în industrie, înseși legile economice ale alcăturii burgheze fac de prisos o acțiune economică a socialistilor, în agricultură cred cu că, măcar deocamdată, o astfel de acțiune are rost. În ce sens trebuie însă să fie îndreptată această acțiune? Negreșit că ea trebuie să se potrivească condițiilor particulare ale fiecărei țări. În țari unde mașinismul e întrebuințat în agricultură, firește că acea acțiune trebuie să fie altfel decât în cele unde agricultura nu întrebuințează mașini. În țari de acest fel concentrarea avuției încă merge foarte iute. Dovadă găsim în Germania unde numai în Posem, într-un singur an, au dispărut 8480 de mici proprietăți rurale; iar în curs de 30 de ani, în Saxa, au dispărut mici proprietăți cu o suprafață de 194.805 de hectare. Îneî cum vedem n-am a venit să sperie de aceea că agricultura nu întrebuințează, pînă azi, tot atîtea mașini ca industria. Dar nu trebuie uitat încă și următorul fapt însemnat: introducerea mașinilor în agricultură lucrează încă mai puternic decât în industrie, pentru a face de prisos munca omenească. Se pot cita numeroase dovezi de domenii, a căror suprafață deși s-a mărit, numărul lucrătorilor întrebuințați pe ele, după introducerea de mașini, a scăzut nu numai relativ, dar chiar *absolut*. De aici putem încheierea că unde agricultura se concentreză mai iute,

«decît se îmbogătește cu mașini, o mulțime de oameni, deși își pierd proprietatea, încă tot mai găsesc de lucru, încă tot nu ajung robii mașinii, încă tot nu se proletarizează îndeajuns. Si în țările unde nu este nici o dezvoltare industrială mai însemnată, asta înseamnă că ei sunt nevoiți să sufere un trai din cele mai rele, o poziție de nesuferit, de care n-au nici un chip de a scăpa. Dacă dezvoltarea industriei ar fi înfloritoare, ei ar putea ajunge proletari industriali, dar pentru că în țările înapoiate, cum e și noastră, o astfel de industrie nu este, urmează că deși pierzîndu-și proprietatea, muncitorii se leagă tot de pămînt, tot de un singur om. Din faptul că sunt nevoiți să ducă o viață afită de strîmtorată, pe de o parte, iar pe de alta din faptul că numărul lor merge mereu crescînd și crește, cum am arătat, destul de iute, urmează că o contracicere economică se va naște. Forma acestei contracicere și manifestările la care va da loc nu pot fi decât dezordonate și anarchice, pentru că traiul de țară face cu neputință o organizare serioasă și liniștită. Aceasta se vede mai ales în România și în

Italia. Mișcările agrare, răscoalele țărănești de la noi sînt semnele acestui fenomen social arătat mai sus. De aceea se vede cît de mult se înșeală clasele noastre stăpînitoare crezînd că cu împroprietărilor se poate asigura „armonia socială”. Împroprietărilor n-au altă urmare decît că ajută mai mult concentrarea pămîntului și deci creșterea nemulțumirilor, care iau forme anarhiste. Și dacă e greșită judecata astă a claselor noastre stăpîni-toare, cît mai curioase par tendințele programului radical de a întemeia o mică proprietate rurală, ba încă nu „ofticoasă” ! Mai sigură ca ar fi de-a restabili echilibrul social, prin dezvoltarea unei industrii mari. Dar dezvoltarea unei astfel de industrii nu se prea poate spera în țara noastră ; concurența industriei străine e o piedică prea grea. Rămîne deci pentru noi, socialistii români, mai mult decît pentru alții, să ne îngrijim mai de-aprove de contradicțiile economice născute din agricultură. Întrebarea ce ni se pune este : cum trebuie să lucrăm față cu ele. De la chipul cum vom răspunde acestei întrebări, va afișa, icîtăva vreme, rațiunea noastră aici. Dacă pricepînd bine încotro începe evoluția generală, vom trata chestia agrară în sensul acelei evoluții, nimeni nu va avea drept să ne zică că nu ne facem datoria de socialisti. Căci, mai întîi de toate, socialist înseamnă *pregătitorul* unei noi forme sociale și orișt de pe departe am fi nevoiți să lucrăm pentru acea nouă formă socială, tot socialisti rămînem.

Aceasta o voi arăta în numărul viitor.

III

Am spus în articolul trecut că în chestia agricolă socialistii trebuie să intervină direct pentru grăbirea evoluției economice. Firește însă că trebuie să intervină și să lucreze în sensul în care merge evoluția generală a societății. Lucrînd în chipul acesta nu ni se va putea zice că nu sîntem socialisti, că nu lucrăm adică pentru ajungerea formei de alcătuire socialistă. Întrebarea ce ni se pune este : bine a făcut Congresul nostru că a dat o dezlegare aparte chestiei agrare și că n-a tratat-o, cum a fost o propunere, întocmai ca pe chestia industrială ? Cred că da. Soluția primită se știe că e *arendarea pe termene lungi de loturi, la indivizi și la sindicatele de muncitori*.

Argumentul mai de căpetenie, ce s-a adus împotriva acestei cereri, a fost că, ea în loc să tindă a desființa proprietatea

individuală, urmărește întărirea ei și că deci este cu desăvîrșire antisocialistă. Dacă ținem seamă de faptele arătate în articolele de mai înainte, aclică că căderea miciei proprietăți, în agricultură, merge mai iute decât industria, într-o țară cu dezvoltare burgheză,, și mai iute decât poate să se nască o astfel de dezvoltare, în țările ramase în urmă, vedem ușor că nu-i nici o împiedicare pentru evoluția generală a societății, dacă, măcar pentru o bucată de vreme, vom lucra pentru a *burghezi* societatea noastră semifeudală. Împiedicare nu este încă și din punctul de vedere că soluția dreaptă dată nu înseamnă și nici nu poate însemna întărirea proprietății individuale.

Partidelor socialiste din țările dezvoltate le dă mîna jă pună în programele lor soluții economice imediate, pentru că acolo pe zi ce merge crește clasa care nu mai vede nici o scăpare în cererile economice, care n-ar însemna schimbarea desăvîrșită a alcătuirii sociale. La noi nu e așa. Țăraniul nostru pare să simtă căderea lui neînlăturată ca mic proprietar, dar n-are nimic alt de făcut pentru a duce această viață decât legându-se tot de pămînt. Ce trebuie să facem cu astfel de nemulțumiți ? N-avem nici o datorie față cu ei ca socialisti ? Cred că da și că bine a făcut Congresul nostru cînd și-a luat însărcinarea de a susține, pentru țărani, arendarea în loturi, măcar că de altfel partidele socialiste nu mai admit, în programele lor, soluții economice imediate.

Dar se va zice atunci: soluția asta o pot primi toate partidele noastre și deci pot să facă ele ceea ce -noi ca socialisti nu trebuie să facem ; noi trebuie deci să lucrăm numai pentru muncitorii industriali, căi să sint la noi. Iar pentru că, deocamdată, numărul mare al celor care suferă în țara noastră sint țărani, ar putea unii să scoată închiera că noi, ca socialisti, nu avem rațiune de a exista. Dar toată această argumentare e greșită. Chiar dacă toate partidele noastre ar da soluția dată de noi chestiei agrare, încă avem rațiune de a exista și încă cu atît mai mult cu cît dacă acele partide ar lucra în sensul nostru, evoluția economică, la care trebuie să ajungem, ar veni mai iute.

Apoi, o soluție economică comună între partidul nostru și oricare alt partid nu poate însemna neexistența noastră, mai ales cînd acea soluție nu-i esențială, ci numai impusă de împrejurări. În sfîrșit, lucru mai de seamă este că nici un partid nu poate primi soluția noastră. Toate aceste partide *urmărcesc dezvoltarea miciei proprietăți*, lucru pe care noi nu-l dorim de loc și nici soluția

noastră nu-l ajută de fel.

Căci să nu se uite un lucru : afară de această soluție programul nu mai are nici o altă cerere proprie chestiei agrare. Aceasta înseamnă că noi ne-am ferit de a sprijini prin vreun „*regim economic*“ special, dezvoltarea micii proprietăți. Pe cînd tocmai aceasta este esența programelor partidelor noastre, între care și a celui radical. Si dacă partidul conservator și cel liberal par a nu se gîndi, pînă azi, la un regim economic propriu dezvoltării proprietății mici, se vor gîndi desigur cînd se vor mai îngroșa lucrurile. Soluția dată ele noi, fiind ea singură, nu va avea alt rezultat decît de a desface o dată pe țărani de ideea de a-și vedea scăparea în pămînt. *intrucît deci programul nostru nu cere și regim economic special pentru ocrotirea proprietății individuale, soluția dată de el nu poate însemna de loc întărirea acestei proprietăți.* Acest lucru c foarte însemnat și nu trebuie pierdut din vedere. Noi, nu am avut de dezlegat o problemă foarte grea : pe de o parte mica proprietate pierde, iar pe de alta acei care au pierdut-o nu mai au alt rol economic. Echilibrul social, care, în alte țări, face pe micul proprietar și industriaș căzut, să poată ajunge proletar industrial,, nu există la noi.

Ce trebuia să facem în asemenea împrejurări i A trebuit să recunoaștem statului datoria de a le asigura traiul. Atât și nimic mai mult. Nu ne-am gîndit deloc să-i facem să trăiască într-un regim favorabil,, măcar cît de puțin, proprietății individuale. Dacă e aşa atunci desigur nici un partid nu va voi să primească soluția noastră ; ea rămîne o soluție dată de niște oameni care înțeleg evoluția socială, care nu-s cu capul plin de formule și fumuri și care știu să înțeleagă împrejurările.

Mai este încă un fapt : cererile de ocrotire ale- muncitorilor, pe care le are programul nostru practic pot foarte bine fi întinse și la muncitorii agricoli și chiar trebuie să ne facem datoria de a le propaga. De ce, de pildă, n-am propaga la țară, scurtarea zilei de muncă, oprirea muncii copiilor etc. ? Acestea-s cereri care se pot întinde deopotrivă la amîndouă felurile de muncă. În jurul lor s-ar putea începe o propagandă foarte rodnică la țară. Evoluția economică a țăraniilor trebuie adusă de noi pînă la punctul în care le vom putea zice : ați văzut de astăzi ori că scăparea voastră.

nu este în proprietatea individuală, că soluțiile economice nu vă folosesc mult; scăparea va fi în lupta politică. și pe cătă vreme vom lucra spre această țintă, noi facem socialism. De altminteri Congresul internațional de la Zurich va dezlega chestia cum va crede de cuvință. Eu mă mulțumesc numai de a fi arătat care sunt argumentele și împrejurările ce ne silesc pe noi a trata deosebit chestia agrară.

«*In CONTRA SOCIALISMULUI» DE SPENCER.*

Dacă e adevărat că scripca n-are a face cu iepurele, atunci cum se întimplă că filozoful Spencer judecă socialismul tot aşa de prost ca și redactorii de la „Tara” ? Voind cineva să împartă frâștește între acești doi dușmani ai socialismului, cunoscutul proverb latin : *Ce e îngăduit lui Joe nu e îngăduit boului*, negreșit că „Tara” nu poate aspira decât la partea a doua. Cu toate acestea e adevărat că în cazul de față, Joe a făcut ceea ce e permis numai boilor să facă... Ce curios lucru ! Un învățat colosal, un cugetător de frunte, în orice caz mai cugetător decât bipedele de la „Tara”, să nu înțeleagă din socialism mai mult decât oaspetii obișnuiți ai Primăriei din București ! Ce lucru mai curios voiuți decât că : *In contra socialismului* a lui Spencer, tradusă cu învoirea autorului de un schopen- hauerian răsuflatpoate, în toată voia, să fie iscălită de fiorosul chiriaș al *Hanului Konaki*!

Cine nu-i nici polițist, nici filozof, cine e un simplu om cinstiț înțelege dintr-o dată că aceea ce a scris împotriva socialismului, „Tara” acuma vreo două luni sub titlul de *Statul Jupiter* e același sos dezgustător și polițienesc, ca și cel gătit de filozoful Spencer și recomandat de *Timpul* „ca o operă de o valoare filozofică și literară necontestată”¹⁸. În *Statul Jupiter*, Tara găsea următoarea metehnă societății socialiste : „*obrăznicia din cale-asară a sergenților de stradă*... „Tara”” argumenta așa : azi cînd un

¹⁸ Titu Maiorcescu.

¹⁹ De fapt, autorul are în vedere prefața lui Fr. Engels la traducerea engleză a lucrării *Dezvoltarea socialismului de la utopie la știință*, prefață tipărită în revista *Critica socialistă* (an. I, nr. 8, 1892) cu titlu! : *Asupra materialismului istoric*.

sergent se prea obraz-nicește, te poți jeli împotriva lui la un ipistat, la comisar, la polițai... adică la întreaga ierarhie, la care autorul articoului în chestie s-a adresat pentru a căpăta dreptul de a scrie prostii prin „*Tara*“.

în societatea socialistă, se întreba cu lacrimile în ochi, nenorocitul autor, la cine să te plângi ? Negrești, nevinovatul autor, care și-a făcut traiul în poliție, își închipuie că lumea nu-i compusă decât din sergenți. Ieși la lumină, domnule, că te asfuxiez ! Ei, bine, exact același argumentare, „de o valoare de ramolismenstată ca acut“, o face Spencer de la pp. 18—26 a broșurii de care e vorba.

Punctul negru, pe care-l vede Spencer în societatea socialistă, este înmulțirea peste măsură a funcționarilor administrativi ; și pentru că acești funcționari nu pot fi, după mintea filozofului, decât ca *Nicolae* al nostru ori ca *Sandu Rășcanu*, urmează că societatea socialistă va însemna trecerea de la „libertate în asuprire“. Nu vreau să discut deocamdată ce înseamnă „libertatea“ modernă. Vreau însă să arăt că dacă sănt adevărate cele ce spune tot *Spencer*, rămîne să 1 ie minciuni cele ce filozoful nostru susține, în broșura citată. Dacă e adevărat, după *Spencer*, că caracterul oamenilor hotărăște întotdeauna felul alcătuirii sociale, al relațiilor în care trăiesc oamenii, al legilor și restricțiunilor ce și le fac și impun, al drepturilor ce cer, al alcătuirii sociale în total, atunci e cu neputință polițienificarea societății sociale de care se teme *Spencer*.

Mișcarea modernă a proletarilor are ca urmare o educație a caracterului, care nu poate duce la o societate tiranică. Acei care intră în această mișcare nu pot fi oameni care să sufere o autoritate netrebuie și tiranică ; sănt oameni care nu pot îngădui nedreptatea și asuprirea, sănt oameni care neavând un caracter *düşman* oricărei autorități nedrepte, nu vor putea suferi, după *Spencer* o autoritate nedreaptă în alcătuirea lor socială. *Mișcarea proletară modernă scalcăuiește din elemente morale noi, în orice caz din elemente al căror caracter e dușmănesc autorităților asuprile*. Dacă *Spencer* are dreptate cînd susține că caracterul oamenilor hotărăște felul alcătuirii lor sociale, cum e cu putință ca această omenire nouă să scădească

îndată ;ce va intra în societatea socialistă își să suporte o autoritate tot aşa de domol ca redactorii „*Tării*“ pe a lui *Foloșină*²? Cum e cu putință lucrul acesta ? Ori atunci nu e adevărat aceea ce susține *Spencer* f Un om, care se hotărăște să intre în mișcarea proletară, e cu sute de kilometri înainte, din punct de vedere moral, față de acei ce rămân prin redacțiile tuturor puturoșenilor polițienești ! Cum e cu putință ca un astfel de om să-și îndoie spatele înaintea vreunei autorități apăsătoare ? Dacă *Spencer* vrea să descrie societatea socialistă ca pe o robie viitoare, atunci trebuie să renunțe la ceea ce a stabilit el însuși în alte opere și ceea ce a repetat în *V Individu contre l'etat*^a). Dacă renunță, atunci i se poate întoarce foarte bine următoarea frază : „Se pare cu neputință a băga în capul lui *Spencer* ideea, lesne de văzut cu toate acestea, că *înflorirea unei societăți și partea de dreptate în alcătuirea ei atîrnă, în fond, de caracterul membrilor săi*“ (*H. Spencer, L'Individu contre l'etat*, p. 64). Încă o dată deci : oamenii care intră în mișcarea proletară nu vor să recunoască autoritățile tiranice ; nu-și fac educație de servilism ; nu încep lupta la ușa poliției și la spatele sergentului de stradă, ci duc o luptă voinică, dreaptă și sfântă. Această omenire aşadar, după *Spencer*, nu va putea îngădui o autoritate, *tiranică și nedreaptă*. De mult s-a observat că știința socială a sicofanților alcăturii sociale de azi este o veșnică contrazicere. *Spencer* trebuia să facă tot aşa, pentru a putea scrie opere „*de o valoare filozofică și literară necontestată*“, după aprecierea *Timpului* și a „*Tării*“.

II

Am arătat în numărul trecut că dacă e adevărată ideea lui *Spencer*, că felul unei alcătuiri sociale atîrnă, în fond de caracterul membrilor ei, atunci nu poate fi adevărată învinuirea ce aduce el societății socialiste, că

- Recalcitrant, bătăuș, certăreț,
- a) Individul contra statului (fr.).

va fi o alcătuire tiranică, apăsătoare. Trecem acum la altă susținere a filozofului englez. El susține că trecînci de la alcătuirea de azi la cea socialistă, omenirea va trcăce „*din libertate în asuprîrecu* alte cuvinte că azi omenirea trăiește în libertate sau, cum zice el, într-o „*cooperație de bunăvoie*“.

Aceasta e cea mai nerușinată și cea mai stupidă minciună din cîte ni se spun de către apărătorii ordinii de azi. Ce e această libertate ce ni se tot cîntă ? Unde e ea și de ce nu se simte ? Cum se face că milioane de oameni tind a scăpa de „*libertatea*“ aceasta și se înrolează într-o mișcare care va duce la *robia socialistă* ? De cînd și-a pierdut o lume întreagă capul ? De cînd a ajuns atîț de mioapă, îneîst să nu vadă „*libertatea*“ alcăturii sociale de azi ?

Omul serios, omul care n-are de ascuns în sac o mîță cu unghiile prea

mari, observînd faptul acesta numai, trebuie să zică că omenirea suferă în alcătuirea de azi și că dacă este azi în libertate, libertatea asta prea strînge în spate pe oameni. Deci, nu există ; căci o *libertate* de care nu ești mulțumit nu-i un bine.

Ei bine, plângerile și protestările contra „*libertății*“ de azi se îngrämadesc pe zi ce trece ; aceste protestări nu iau întotdeauna forma cea mai potrivită, dar există. Si filozoful evoluționist, spiritul pozitivist și critic al cugetătorilor burghezi, se tempește deodată cînd e vorba de a judeca faptul acesta ; ochii li se împăienjenesc și ei îl trec cu vederea susținînd mereu că omenirea trăiește azi în libertate. Dacă pe același filozof l-ai pune înaintea unei colivii, în care ar fi închisă o- pasăre, unde să aibă destulă mîncare și l-ai întreba care să fie pricina năzuinței ce o pune pasărea de a ieși afară, chiar cînd la ieșire ar pîndi-o vreo mîță, el va ști să spună că pasărea n-are *libertate* în cușcă și că o caută afară. Cel mai de pe urmă găinar și cel mai mare filozof vor fi acum de acord. Pune-l însă tot pe acest filozof înaintea faptului colosal că omenirea e nemulțumită cu starea ei, care față cu a unui re^c al zulușilor e foarte înfloritoare, și el va susține că această omenire trăiește în libertate și că aceasta e de ajuns.

K aceeași înșelare de judecată, din pricina proporțiilor extrem de deosebite, care face să ni se pară că iuțeala cu care zboară puricele e amețitoare, iar iuțeala cu care se învîrtește pământul nici să n-o băgăm în seamă !

Din două lucruri unul : ori că *libertatea* nu există, ori că, dacă există, nu-i de ajuns pentru a face omenirea fericită și deci omenirea are drept să-și caute aiurea fericirea ei. Adevărul este că aceea ce numește Spencer „cooperatie de bunăvoie”⁴ în deosebire de „cooperatia silita”^{*} a societății socialiste, nu e decât unul și același lucru. Aceea ce întrunește omenirea azi în societate e imboldul foamei, ca și în oricare altă societate. *Liber* se poate numi azi cel care vrea să iasă din societate

— dar trebuie să moară de foame — liber va fi în societatea socialistă cel ce va vrea să iasă dintr-însă, dar atunci va trebui să moară de foame. De ce moartea de foame în cazul întîi să se numească *libertate*, iar în al doilea *robie*? Cel mai mare filozof nu va putea descoperi în societatea de azi corporația de bunăvoie. *Bunăvoie* înseamnă alegerea *neinfluențată* a motivelor de a lucra — lucru care nu se constată azi și nici nu se va constata, în orice alcătuire socială. Libertatea este o înșelăciune, și în psihologie și în sociologie. Această grosolană înșelăciune stăpînește și p*e Spencer, care comite un nonsens grosolan cînd zice că azi munca e „organizata de bunăvoie prin concurență”. De bunăvoie țaranii dc pe moșia d-lui Țeca lucrau cu cîte 5 bani pe zi ? Dc bunăvoie minerii englezi lucrează cu ■cîte 24 de franci pe săptămînă ? De bunăvoie *In contra socialismului* e numai 50 de bani ? Dc bunăvoie vom suferi noi jandarmeria rurală, companiile de disciplină etc. ? Unde c cooperatia mea voluntară la creșterea averii d-lui Marghiloman ori Stolojan i

Mai departe Spencer zice : „înir-un caz ori într-altul munca «trebuie organizată»^{4*} ; dacă nu de bunăvoie prin liberă concurență, trebuie „să fie cu de-a sila prin «porunca unei autorități». Acest lucru sc va întîmpla, desigur, în societatea socialistă, dar ce schimbare va însemna această regulare ? în loc ca munca să fie regulată cum e azi prin *porunca concurenței oarbe*, va fi regulată cum e azi prin porunca unei autorități conștiente, cu care poți a sta la vorbă. Care regulare se împacă mai mult cu *libertatea* Negreșit aceea a societății socialiste. Nu mă mai întind mai mult. Acestea sănt ideile vechi ale lui Spencer, idei deseori repetate și unice, după cum unică și deseori repetată e și ideea traducătorului său, cel cu conștiința ca o pușculiță.

Faptul că de atâtă vreme fruntașii burgheziei nu pot scoate nimică nou împotriva noastră înseamnă ca clasa aceasta a ajuns la faliment total. Dă, Doamne !

*RELIGIA! FAMILIA! PROPRIETATEA! (DIN EPOCA REVOLUȚIEI
FRANCEZE)*

Văzând titlul de mai sus, cititorii vor crede poate că avem de gînd să răspundem încă o dată cunoștutei învinuiri ce se aduce socialismului, că ar fi atacind cele trei vestite sprijine ale oricărei alcătuiri sociale: familia, religia, proprietatea. Răspunsul la aceste învinuiri s-a dat de mult, nu-l voi mai aminti deci încă o dată. Repetarea acelor răspunsuri n-ar mai fi de folos nici prietenilor și cu atît mai puțin vor putea lămuri pe dușmanii noștri, care nu vor să înțeleagă cele ce li se lot spun.

Scopul meu e altul : vreau să arăt cum s-a purtat burghezia cu acești stilpi de alcătuire socială, pe care îi jelește atît de mult. Dacă ne dezgustăm cîteodată de frazeologia declamatoare a învățașilor burghezi, cred că nu poate fi ceva mai liniștitor decît să prinzi pe acești onorabili reprezentanți ai clasei neguțătorilor, în flagrant delict, în crima pe care nc-o impută nouă.

Care burghez n-a zis măcar o dată în viață lui că socialismul vrea nimicirea familiei, religiei și proprietății ? Care n-a jelit accese nevinovate victime ale ideilor subversive și nu s-a înroșit pînă în albul ochilor de indignare ?

Ți-ar veni să crezi că, de cînd s-a arătat pe lume burghezia n-a atins niciodată acești stilpi sfînți ai oricărei alcătuiri sociale. Să vedem însă dacă este așa. Cititorii mă vor ierta dacă citez prea mult, căci lucrul de căpetenie, în chestiunea aceasta, e să citez fapte ;

aprecierile pot să nu fie aşa de lungi, căci ele vă în mintea oricui, dacă ştie faptele.

*

încep mai întâi cu religia. Admirabilul articol al lui Engels, *Materialismul economic*¹ arată cum burghezia engleză, spăimântată de tulburările Revoluției Franceze, pe care ca le socotea urmări ale materialismului, s-a lepădat iute și degrabă de materialismul ei, și s-a făcut din nou bigotă și fătarnică. Timpul de materialism al burgheziei engleze trecuse; și în țara din care purcese semarea mișcare

materialistă din veacul

al XVI-lea și al XVII-lea încă pînă azi bisericile sunt pline de burghezie evlavioasă. Toamă așa s-a întîmplat și cu burghezia franceză, despre care am să vorbesc în articolul de față. Si ea a fost într-o vreme materialistă veacul cugetării burgheze, veacul al XVIII-lea, e vestit prin atacurile violente cu care împroșca religia. Dar au venit vremuri grele, și pentru că „materialismul nu dădea nici cel mai mic profit”, era firesc lucru, pentru o clasă de neguțători, să fie părăsit. Si azi tot părăsit este. Gînd însă materialismul putea ascunde uninteres

economic al clasei burgheze, el nu

frigea de loc conștiințele drept ortodoxe ale acestei clase. Pînă ajunse atotputernică, burghezia era împotriva religiei, pentru că era și împotriva marilor averi, ale cerului; cînd ajunse stăpînă, ea schimbă foaia. Să vedem cum s-a purtat cu religia, în timpul cînd stăpînirea nu-i era încă bine intemeiată. Cititorul nepărtinitor va face deosebirea între chipul cum se poartă cu religia, mișcarea proletară, și cum s-a purtat burghezia cînd a avut și ea mișcarea ci. Va vedea cititorul că ea nu numai că ataca acest stil de alcătuiresocială, dar că își bătea joc de dînsul, schimbîndu-l într-o simplă și dezgustătoare păpușerie. Pentru a pune în mișcare masele mari ale populației, masele mai ignorație și mai bigote, negreșit că burghezia nu prea putea face paradă de materialismul ei, dar pe de altă parte, încă nu văzuse nevoie de a-l da dracului. De aceea, pe la începutul Revoluției Franceze, putem vedea un fel de religie, amestecătură cu materialism¹⁹, religie care nu prea avea altă menire decât a servi ca pîrghie de revoltă, împotriva alcăturii feudale. Si cu culoarea aceea declamatoare, care stăpînește întreaga Revoluție Franceză, cu sărlătănia cu care clasa burgheză a știut să-și găsească sprijinitori și în alte clase sociale, se puteau găsi prin jurnalele lor fraze ca de-alde acestea: „Spuneți-mi dacă Dumnezeu, tatăl oamenilor, poate fi aristocrat și Curcubeul care încununează

¹⁹ adică deism

capul lui măreț nu este oare o prea frumoasă cocardă patriotică și nu-i luat de-a dreptul de pe culorile noastre naționale 'Cristos era și el luat în rîs. El era cîteodată : sans- culotte-ul Isus ; altă dată era aşa- numitul rege al *Na- xaretului*. Ceva mai tîrziu el era pomenit cu titlul de : răposatul Isus Cristos, mort în epoca revoluției Iudeei, pentru că a încercat o revoluție împotriva împăratului etc. După ce prin fel de fel de mijloace burghezia își cîștigă sprijinitorii și după ce prin confiscarea averilor clerului și ale multor aristocrați, ajunsese aproape de putere, ea își putu îngădui un lux ceva mai mare de materialism. Tot mai era încă timp... La IC august 1793 se inaugurează în Paris o religie nouă., religia naturii, rațunii etc. care deocamdată mulțumea pe toți ; și pe burghezia care încă nu se lăsase cu totul de [fumurile] ei de materialism, și pe celealte pături sociale, care deocamdată aveau altceva de făcut, decît să se gîndească la afacerile religioase. Iată pe scurt cu ce ceremonie s-au pus bazele noii religii. O statuie colosală, de piatră, care reprezenta natura, se ținea cu mîinile de amîndouă titlale, din care curgea apă. Ea era aşezată între ruinele *Bastiliei*, pe care pușeaseră să se graveze fel de fel de inscripții, ca : *virtutea te conduce aici* etc. Împrejurul acestei statui era strînsă o mulțime imensă, în fruntea căreia stătea Convenția națională. Membrii ei erau încinși cu panglici trico

lore și cu flori în mînă. Toți cu capetele goale repetară cu glas tare, un jurămînt-imn, pronunțat de președintul Convenției, jurămînt care începea așa : „*Natura primește expresia strinsei legături a francezilor față de legile tale !*“ etc.

Ideile acestea erau și ale lui *Hebert* și *Chuomette*, conducătorii *Comunei*, dar deosebirea e că ei s-au ținut pînă la sfîrșit de dinsele, pe cînd cei care sărbătoriseră alătarea cu ei cultul naturii, îndată se vor lepăda de dinsele, și anume chiar după cîteva luni.

La 25 brumări Convenția primește o petiție în care autorul propunea să se pună pe altarul tuturor bisericilor, „unde pînă acum rugi zadarnice se adreisau la niște năluciri“, „icîte o statuie care să înfățișeze calitate, ca: *Respectul filial, Mărinimia, Curajul, Egalitatea, Bună-credință, Iubirea, Binefacerea*“. Autorul petiției mai susținea că numai atunci „*bunăstarea generală se va întinde în culturile cele mai depărtate ale lumii și hidra spăimîntătoare a superstiției ultramontane, neavînd altă scăpare decît în culcușurile infecte ale aristocrației, va pieri*“. Ce răspunde Convenția națională acestei petiții ? Ce răspunde această adunare care cu cîteva luni mai înainte serbasează cultul naturii și al rațiunii ? Poate în întreaga istorie a omenirii nu s-a văzut o clasă care să-și schimbe atât de ușor ideile, ca clasa burgheză ! Urmînd sirul natural în care un, șarlatan își neagă ideile dc mai înainte, Convenția națională zice deocamdată că nu le-a venit timpul. Ea răspunde petiției adresate că „*superstiția e o boală ce trebuie vindecată încet... că doctoriile prea lari pot pricinui convulsii spăimîntătoare*“.

De aici și pînă la negarea cultului rațiunii, pentru care făcuse atâtă tărăboi, nu mai era decît un pas și iarăși după cîteva luni vedem pe burghezie cu o nouă religie, al cărei întemeietor a fost *Robespierre*. Noua religie capătă din nou vechiul centru al religiei catolice : ființa supremă. Era cea dintîi concesie făcută de o clasă ce se pretindea materială, unei religii de care simțea că are nevoie. Religia lui *Robespierre* are numai 36 de sărbători înhinate : *lui Dumnezeu, Genitlui omenesc, Poporului francez, Libertății, Republiei, Agriculturii, Industriei* etc.

Sărbătoarea ființei supreme a fost alcătuită de însuși *Robespierre* și s-a celebrat în grădina națională. Președintul Convenției franceze —■ *Robespierre* — în- dreptindu-se către mulțime zice : „*Francezi republicani, nu-i așa că ființa supremă a decretat de la începutul lumii republică*“ După ce a sfîrșit discursul și s-au cîntat mai multe imnuri către Dumnezeu, *Robespierre* ia o torță aprinsă și dă foc monstrului ateismului ; printr-un mecanism, zeița *înțelepciunii* apare arătînd c-o mînă către cer, și ținînd în cealaltă o coroană de stele.

Religia lui *Robespierre* n-a fost cea dintîi dintre religiile scoase la iveală de burghezie. Mai că nu este revoluționar mai însemnat care să

nu fi propus o religie nouă. Afară de încercarea lui *Robespierre*, mai amintim și următoarele proiecte de religii : a lui *Le-clerc*; a lui *Reveillere-Lepeaux*, aşa-numită a *theopbi-lanthropilor*: o religie fără rituri, bazată mai ales pe morală — bunăoară cum e religia lui *Felix Adler* în America. Nu mai vorbesc de manifestările religioase bolnave ale acestei epoci ; porniri bolnave care de foarte multe ori făceau pe populația pariziană să adore ca pe niște zeiți femei de la *cafeschantans* etc. Persecuțiile împotriva membrilor clerului, confiscarea averilor lui, nici nu trebuie pomenite aici. Dar pamfletele contra religiei, catehismurile revoluționare, traficul în biserici, dărâmarea lor — toate acestea dovedesc că n-a fost o clasă în istoria omenirii care să fi combătut mai tare religia existentă și care să-și fi făcut mai multe religii proprii.

Faptul că într-un timp atât de scurt religia societății franceze s-a schimbat, e de bună seamă un fenomen psihologicosocial foarte însemnat, pentru care explicările idealiste sănt cu totul neputincioase. Și poate nu este în istoria omenirii un moment în care să se vadă mai lîmpede ce enormă și uriașă influență are asupra manifestărilor filozofice ale unei epoci lupta cSe clasă în aprinderea ei. De aceea cred că nu va fi de prisos să facem o digresiune aparentă, pentru a ne

uita la mișcările economice ce tulburau pe atunci societatea franceză și în special pe burghezie, care de-abia pusese mâna pe putere. Iată ce mișcări se întîmplau pe vremea cînd burghezia schimba aşa de des religiile.

Prin ianuarie 1791 a fost o criză, care făcu pe vreo 5—6C00 de muncitori să se adune și să se sfătuască în privința ridicării salariilor. Asemenea faptă scoase din minti pe burghezie. A doua zi se putea citi pe ulițele Parisului o placardă a primarului *Bailly*, în care, între altele, se găsește și deseori de atunci repetata frază, că o coaliție de muncitori „pentru fixarea zilei de muncă ar fi o jignire a legii, a ordinii publice, o turburare a interesului general, ar fi o crimă“. Îndată de la venirea ei, sărmana burghezie a fost silită să înceapă sirul de fraze banale pe care le repetă și pînă azi! Si lucru pe care-l pomeneșc în treacăt, raportul *Chapelier* al Adunării naționale, care primise o petiție a acestor muncitori, zice ceea ce zic de atunci și pînă acumu burghezii... „contractul liber între individ și individ trebuie să hoțărască salariul muncitorului“, iar nu adică legea. Va să zică, burghezia avea de pe atunci a face cu mișcări supărătoare, pentru care nici pînă azi n-a găsit altfel de răspunsuri. Nemulțumirile sociale erau mari. Într-o scrisoare [către] Marat, muncitorii aceștia ziceau că stăpînitorii lor „sînt niște exploataitori, care și-au strîns averi dc. pe socoteala muncitorilor... care ar voi să-i pună sub cel mai greu jug“.

Tot pe atunci Adunarea națională era nevoită să voteze un credit de 15 milioane pentru a deschide niște ateliere naționale.

Cînd *Longwy* și *Verdun* căzuseră în mîinile Prusienilor, tocmai atunci se puseră în grevă muncitorii, care lucrau la forturi, pentru că li se introducea lucru cu bucată, "ba încă înaintă o petiție către Convenție în care spun că ei sunt : „sprîjinul națiunii căci ei s-au ridicat la 10 august“.

Apoi ce să mai numim sute de mișcări continue, în cursul anului de scumpele, 1793 ? Ajunge să spun că de la începutul revoluției și pînă la 1794 a fost în

Paris o Comună, în care muncitorii erau puternici și cu care burghezia a avut mult de furcă. Pînă la sfîrșit a dat-o la pămînt Robespierre.

Față cu aceste experiențe dureroase, burghezia franceză devinea tot mai religioasă. Ea uita materialismul de care făcuse atîta paradă și se întoarse iarăși către vechile tradiții ale bisericii, cu care acum se putea împăca după ce îl luase averile. Robespierre era îndrăznețul care făcea pe față declarațiile cele mai tari, despre sentimentele adeverărate ale clasei sale. În numele ei vorbi el la 21 noiembrie 1793, în clubul iacobinilor, cînd zise : „Ateismul e aristocratic... credința într-o ființă superioară, care veghează asupra nevinovăției și pedepsește crima triumfătoare, e populară. Dacă Dumnezeu n-ar fi, ar trebui să-i

*născocim**.

La 18 mai, Convenția, în urma unui discurs al lui Robespierre, dă vestitul decret, prin care recunoaște existența lui Dumnezeu. Materialismul burgheziei încetează. Ea revine iar la vechea cale a adevărului.

Cînd, după ce am văzut purtarea clasei burgheze față cu religia, ne uităm și la purtarea mișcării proletare față cu dinsa, nu se poate să nu capeți încredere într-o clasă, care n-are nevoie de credințele religioase pentru a putea subjugă pe altă clasă. Proletariatul știe că nu urmărește intemeierea unui chip nou de exploatare : el nu mai are nevoie de o armă de care s-a slujit burghezia la venirea ei la putere. Pentru mișcarea proletară de azi religia e un lucru indiferent. Pentru burghezia franceză de la sfîrșitul veacului al XVIII-lea religia era o categorie econo- mico-socială, religia reprezenta o clasă dușmană. De aceea a combătut-o cu înverșunare, a înjosit-o. Cînd a zdrobit clasa dușmană ei, clasa preoților, burghezia a văzut că religia îi poate sluji ca sprijin al alcăturirii ei sociale, dar... s-a înșelat.

Cînd, aşadar, ne învinuiesc pe noi c-am fi împotriva religiei, burghezii sănt și șarlatani pentru că se fac a nu vedea purtarea social-democrației în chestiunea aceasta, și fățurnici pentru că, după cum am spus, nu cunosc o altă clasă, care tinzind la putere, să fi

Trecem ia *familie*. De cînd au început a se ivi ideile comuniste, în veacul al XIX-lea, burghezia a început a striga că ele nimicesc familia. Lăsăm la o parte considerațiile economice, care dovedesc foarte lîmpede că organizarea actuală a societății înseamnă nimicirea familiei pentru cei mai mulți. Căci cine altul decît capitalul și capitaliștii desparte pe fii de părinți, pe femei de bărbați și de gospodăria lor ? Care altă societate a fundat atîtea institute de *binefacere* care să înlesnească mamelor putința de a se despărți de copiii lor în folosul exploatatorilor ? Aceste lucruri se știu și se văd, socialistii le-au spus, dar pînă acum nu i-au putut înțelege cei cu musca pe căciulă. O clasă și niște apărători de-a ei, care pretind că *prostituția* e ceva trebuincios, nu poate niciodată să înțeleagă că ea, în realitate, nimicește familia. Si lucrul se poate explica. Chiar în cei dinții ani de la venirea la putere a burgheziei, prostituția ia niște proporții uriașe — bineînțeles că sub toate formele ei. Par legate de soartă, înflorirea burgheziei și a prostituției !

Cînd amîndouă aceste zîne au apărut o dată, pe scena lumii, c cu putință să se poată încipui trăind una fără alta ? Si au dreptate,oricît de aspri am fi. Prostituția e ceva *necesar* în alcătuirca socială de azi ; dar faptul acesta înseamnă că azi familia e înllocuită, pentru o mare parte a societății, prin prostituție.

Dacă însîri stilpii ordinii actuale sănătatea păcătoase întregiri a familiei, de către credință sănătate, cînd ne impută că noi am voit desființarea familiei ! Dar cînd e vorba de *sfîrșenia familiei*,

burghezia ar trebui să fie mai puțin îndrăzneață, pentru că se știe ce însemna familia burgheză, cînd această clasă ajunse stăpînitoare și ce întindere luase prostituția. Mă voi mărgini iarăși să rezum fapte, pe cără le grupez în două serii. În sfia, va arăta ce era prostituția la venirea burghezimei ; a doua, ce însemna familia burgheză cînd nu era și ea o prostituție patentă.

Aici tm servesc de două volume însemnate ale fraților *Goncourt*, care studiază „societatea franceză în vremea revoluției și a directoratului” — bineînțeles că nu și de explicările lor, care sănt cu totul rătăcite, lată în chestiunea ce ne interesează :

„Grădinile publice ajung saloane de fete, ferestrele — firme. Se împărtea adresele lucrătoarelor de pînză și modă, care duc la localurile de desfrîu. Din strada Croix-des-petits-champs se dau tuturor tinerilor cîte o invitație de a veni să vadă tablouri din Olanda ori din Italia, și ei găseau la adresele date, cîte o italiană ori olandeză. Lîngă operă era un serai de fete dc 11, 13, 14 ani, care erau date afară dacă ajungeau la vîrsta de 15 ani... Magazinele și mai întîi decît toate magazinul «Au Trăit galant» erau adevărate academii de prostituție, *Tuileries*, *Luxemboură*, crîsmele, restaurantele, băile, pline de fete, iar pe balcoane, fete cu rochii scurte, cu picioarele crucișe, cu ștetele afară, pentru a atrage privirile..¹

Vestitele soeurs promeneuses erau ființe nenorocite de acestea, care rodeau aleile grădinilor publice, în cîrduri, compuse mai întotdeauna de fete de 12 ani. Burghezia bogată avea și ea prostituatele ei, prostituate de clasă. Acestea trăiau mai bine, trăiau chiar foarte bine ; totdeauna erau următe de cîte un mic negru, și puteau cheltui pe an cîte 50.000 de livre. Străinii erau mai ales prada acestora. *Kotzebue*, care tocmai prin vremurile acelea venise pe la Paris, vorbește foarte mult în memorile sale dc aceste prostitute sau curtezane de rang. Iar *Fr. Scultz* ne dă asupra lor cu atît mai însemnate detalii cu cît ne arată ce fel de familii se înjghebau pe atunci. El zice : „Acestea instruiau pe tineri ca într-o școală ; îi păzeau de ochii celorlațe, îi țineau îmbrăcați curat, făceau tîrguielile împreună cu dînșii și le spuneau prețul lucrurilor ; într-un cuvînt, ele cioplesc urșii tineri ai Angliei și dau sănge și mlădiere *animalelor amfibii ale Olandei* Gon-

a) La arbitrul eleganței (fr.).

b) femei de stradă prostitute (fr.).

court mai spun și alte lucruri ; ei descriu și cîteva curtezane vestite de pe atunci.

Ar fi nedrept să zicem că prostituția s-a născut o dată cu puterea politică a burgheziei ; dar cu foarte mare dreptate se poate susține că și-a născut și a crescut Treptat-treptat cu puterea economică a acestei clase, că adică a crescut pas cu pas, cu transformarea burgo-capitalistă a societății *feudale*. Înaintea revoluției prostituția era înfloritoare. Pe la 1784 se numărau, de către unii, la 60.000 de prostitute în Paris, cărora li se atribuia venitul colosal de 143.800.000 de livre!

Față de întinderea astăzi de mare a prostituiției, era firesc lucru să se nască, în mintea burgheziei, ideea că prostituția e ceva necesar și că trebuie regulamentată. Cel dintâi care vine cu un astfel de regulament e Restif de la Bretonne. El dorește să facă un astfel de regulament, care după cum o spune el însuși cu cel mai mare cinism, să „*pună pe prostitute la dispoziția tuturor claselor sociale și să facă comerțul lor ceva mai plăcut*“. Jată pe scurt cam ce măsuri propunea el să se ia. Pe fete vrăo să le închidă în „*case comode, dar nu prea băăătoare la ochi*“, care să fie puse sub supravegherea guvernului și care să se numească parthenon. În fiecare parthenon, un consiliu compus din 12 cetăteni cinstiți : apoi niște guvernanți, puse sub porunca unei superioare. La fiecare parthenon, Restif propunea să se facă cîte o ogradă și două grădini. Cîte 8 ceasuri pe zi, fetele trebuie să se strîngă în două săli. Restif reglementeaază petrecerea lor aici, în modul următor : „*Vor sedea jos liniștite, ocupate cu citirea sau cu lucrul; fiecare loc va fi însemnat prin cîte o floare, care va da numele fetei ce o va purta*“. Pentru a lăsa comerțul lor mai plăcut, Restif, ia următoarele măsuri : „*fetele n-au voie să aibă parfum, să se sulemenească, să se servească de pomadă pentru a-și înmuia pielea, fiind cunoscut că aceste lucruri dau o strălucire trecătoare și că nimicesc frumusețea firescă*“

Alt legiuitor al prostituiției c *Mere ier*. Acesta e carn [îngrijorat] de retele prostituiției, dar fiindcă nu-și poate închipui o societate burgheză fără prostituție, el caută să ia măsuri de apărare a societății.

La fiecare parthenon era cîte un fanar numerotat. Numărul fiecărei fete era scris pe ușă. Orice particular putea denunța, printre-o scrisoare, pe o fată bolnavă și imediat se trimitea un chirurg ; iar pînă la vindecarea fetei, fanarul trebuia să fie stins.

S-au făcut propunerî încă și mai severe, între care e și a abatului Fauchet, care vroia să se închidă pe loc toate localurile de prostituție.

Cînd era însă vorba să priceapă adevăratele pricini ale prostituției, nimic nu le putea urmări. Deși le venea în minte să lovească în mod brutal pe aceste nenorocite, nimeni nu-și dădea seamă cine-i vinovat de căderea lor. Manuel, procurorul Comunei, care se purta cu foarte mare asprime cu prostituția, își explică această cădere ca o urmare a străduințelor „celor mai tari sprijinitori ai regalității și aristocrației”, adică a corupătorilor și neguțătorilor de carne omencască.

Aceștia, credea el, „excită viciul arătindu-l vederilor republicanilor, încoronat cu flori, ucigînd cu spurcatele sale mîini moravurile cetătenilor, pe altarele despotismului și regalității¹¹. Deci, regalitatea, vinovată de prostituție...

Cu toate încercările foarte viguroase întrebuijtanțe de comună, sub Hebert și Chaumette, prostituția merge înainte, și primul ei legislator, Restif de la Bretonne, e nevoie să exclame : „Fără să vreau mi-a 'trecut prin minte că prostituția e trebuincioasă. O, adevăr trist! am exclamat eu cu dure. Ce! Trebuie!... Am început din nou să mă gîndesc : trebuie... prostituate. Si m-am convins de acest lucru gemînd /...“

N-am spus destule lucruri despre prostituția franceză, pe vremea revoluției. Sînt de spus încă lucruri,, pe care n-am curaj să le spun. Sînt atîț de multe îngrämadite, în opera fraților Goncourt, îneîț față cu cele citate de mine, cititorul nu-și va face de loc idee adevărată despre ce era prostituția pe atunci. îl pot sfătuî să-și înzecească imaginea ce-șî va fi făcut și să se gîndească ce proporții trebuie să fi luat prostituția,, dacă atîț de tare ocupa minșile oamenilor cu reglementarea ei. Pentru cititorii care știu să lege mai bine faptele sociale mă mulțumesc să 'le dau o idee indirectă,, de ce trebuie să fi fost acest rău social, pomenind cîteva fapte care arată ce grozavă criză economică era pe atunci. Cînd aristocrația franceză, atîț de bogată și de cheltuitoare, a fost ruinată, se înțelege că întreg mecanismul social a trebit să fie zguduit. Sute și mii de oameni, de muncitori, rămîn pe drumuri. Aceasta e un fapt foarte important pentru înțemeierea domniei economice a burgheziei. Burgheziei, de cînd s-a ivit pe lume, i-au trebuit oameni *liberi*, adică care să nu aibă nimic cu dinșii decît brațele și puterea de a munci. Aceasta pentru că atelierele manufacuriere deschise de burghezi n-ar fi putut avea de exploataat altă muncă omenească, decît a acestor oameni liberi, căci ceilalți muncitori încă mai puteau rezista în bresle. O criză economică, cum a

fost cea de la începutul Revoluției Franceze, era, aşadar, o chestie de căpetenie, pentru întemeierea domniei burgheze. Dar o astfel de criză aduce cu sine prostituția. Iată cîteva exemple de criză, în 1789 erau la Muntele de pietate, trei milioane de lucruri, de valoare mai mică decît un *lonis d' or*²⁰. Atelierul de caritate de la *Montmartre* se ridică de la 2 mii de lucrători la 18 mii. Industria de lina, dantele, porțelan, fier, lux etc. era cu desăvîrșire căzută. Manufactura de postav de la Lodeve, în care lucrau mii de muncitori, se închisese. Mii de muncitori se îngrămadesc la Paris. Era vorba, pentru a le da de lucru, să-i pună să sece mlaștini pe o suprafață de 500.000 de hectare, de prin împrejurimi.

Nu mai pomenesc scumpețea și foamețea care au fost statornice în tot timpul acesta. Cînd societatea era atît de zdruncinată, care podoabă trebuia să iasă la iveală, dacă nu prostituția ? Si dacă la începutul acestor tulburări erau în Paris 60.000 dc prostitute, putem ridica fără greș numărul lor la aproape îndoit, îndată ce începe revoluția. Dar nu-i drept să punem pe socoteala burgheziei tot numărul acesta colosal. El vine din tulburarea socială, care nu se mai poate înlătura ; cînd lucrurile se mai liniștiră, cînd începură din nou să se deschidă fabricile nu-i mai puțin adevarat că pe lîngă cela 60.000 de prostitute, de care numai burghezia era răspunzătoare, mai erau o mulțime produse de regimul economic, acum puternic.

Oricum, istoria va privi cu admirație o așa strînsă armonie între prostitutie și burghezie !

Trecem la *familia burgheza*. Aici nu voi putea cita fapte particulare, în totul epocii acesteia. Familia burgheză e tot așa și azi, cum era pe atunci, e tot, de cele mai multe ori, o simplă negustorie. Tulburările sociale de pe atunci, îi dau însă o notă mai energetică, îneînt poate fi observată de cei mai indiferenți oameni. Lasă că din pricina crizei, celibatul era o regulă generală, dar înjghebarea unei familii era și ea un simplu negoț. Birouri de informații necesare pentru căsătorii încep să se ivească. Cetățeanul Liardot deschide și el un asemenea birou, care avea menirea de a putea găsi partidele cele mai potrivite, dînd amănunțimile cele mai exakte asupra caracterului, obiceiurilor, averii și condițiilor potrivite. Biroul merse bine, fondurile crescuseră și Liardot scoase și un jurnal : „*Vindicateur des mariages*“ Un alt cetățean mai dibaci se ivi. El deschise un mare pension de domnișoare de măritat. De trei ori pe săptămînă erau baluri și concerte ; în celealte zile, adunări ordinare. Nu erau primiți ca musafiri decît tinerii eleganți și cu avere și astfel domnișoarele puteau „*alege, cunoaște, încerca și verifică pe cei care te vor plăcea*“

Acestea erau mijloacele de a se putea înjgheba familiei noi. Ce fel erau familiile înjghebate ne vor arăta următoarele aprecieri ale lui

20 Ludovic de aur (fr.).

Goncourt :

„își plac, se împerechează ; nu-și plac, se desfac în mod legal. Femeia trece din bărbat în bărbat, urmărind plăcerea, arătindu-se nevrednică de fericire, dez- nodind, înnodind și iar deznodind cingătoarea. Ea circulă ca o marfă plăcută. E soție cît nu se plictisește, e mamă cît îi place. Bărbatul — care e cîteodată un orfan minor — aleargă din brațele uneia într-ale alteia căutind o concubină în loc de soție. Dar căsătoria ? Un contract ce sc poate rupe din săptămînă în săptămînă, din noapte în noapte. Ce-i aşadar ? Un contra- dans. Se despart pentru-o absență de şase luni, pentru nepotrivire de caracter, pentru nimic. Se mărită ca să se despartă, se despart ca să se însoare. Femei, contese, divorțează și se mărită cu foștii lor servitori. Franța e un vast local Ide prostituție...” Si aceasta nu-i numai o judecată pornită. Goncourt citează mereu din jurnalele, broșurele, cărțile timpului.

Rezumînd despre familie, va trebui să zicem că venirea la putere a burgheziei înseamnă înmulțirea prostituției patentate, deci desființarea familiei pentru cei mai săraci și transformarea familiei burgheze într-o prostituție nepatentată. Amîndouă aceste lucruri se pot vedea și pînă azi. Cînd deci socialiștii știu că va veni o transformare a familiei acesteia păcătoase, ei știu că doresc [îndrepătarea] unui fenomen social corrupt de burghezie. Mișcarea proletarilor nu se atinge direct, nici indirect de familie, cum s-a atins mișcarea burgheză, cel puțin prin urmările ei economico-sociale.

*

Ne mai rămîne să vedem cum s-a purtat burghezia cu proprietatea, adică cu proprietatea altora, a feudalilor. Aici nu mai putem susține că socialiștii ar fi prietenii proprietății burgheze, dar se poate susține un lucru : că n-au atacat-o și nici nu vor avea prilej să-o atace atît de tare, pe cît a atacat burghezia proprietatea feudală. De acest lucru burghezia nu poate fi prea tare învinuită ; el era cea dintîi condiție a venirii ei la putere. Dar acei care cunosc Revoluția Franceză nu pot să nu mărturisească că se cunoșteau în purtarea ei, apucăturile hărăpăreț ale negustorului.

Proletariatul poate nici nu va avea prilej să facă proașcă³ în proprietatea burgheză. Concentrarea avuțiilor și pieirea proprietății individuale merg așa de repede, îneît e foarte cu puțință, ca la o revoluție socială, proletariatul să n-aibă nevoie a se atinge de proprietatea individuală ce va fi rămas : ea va pieri de la sine, fără atacuri violente, nici contra proprietarilor, nici contra proprietății. Dar de ce se va în- tîmpla să nu mai vorbim ⁴. Să vedem mai bine ce au făcut aprinșii apărători ai „proprietății sfinte”, cu proprietățile care nu erau ale lor. Aici mă voi servi de Taine, citind cîteva fraze strînse în a sa *Origines de la France contemporaine*. Faptele arătate le voi împărtî și aici

în două serii : în prima voi pune atentatele împotriva proprietății, iar
în cea de-a doua teoriile despre proprietate, dezvoltate de către
fruntași ai burghezimii, cu prilejul confiscării bunurilor clerului, mai
ales.

Atentatele împotriva proprietății nu sînt toate făcute de burghezia propriu-zisă, ci de *sans-culottes*, de sărăcime, de țărani ; dar ele *sînt toate aprobate și încurajate de Adunarea națională*. Aceste atentate sînt atât de multe, îneît cea mai invizibilă influență a revoluției, erau, pentru contemporani, tocmai ele. Iată cîteva dintr-acelea mai însemnate, pe care le pomenește istoria.

Contesa Mire de la moșia Davencourt e atacată, sub conducerea consiliului comunal, de întreg satul ; a fost prădată, insultată și abia scapă, lăsîndu-și moșiile în mîinile prădătorilor.

Scene de acestea se petrec mai ales în Brâtagne. La [Beuvry] țărani, după ce au ars titlurile, se aşază în castel și amenință să-i dea foc. Lîngă Redon, schitul Saint-Sauveur e ars. Redon e amenințat în curs de o lună se numără 39 de castele atacate, 25 a căror titluri au fost arse, 12 cai ai căror proprietari au trebuit să se lepede de drepturile lor. Mișcări de acestea se fac în Quercy, Languedoc, Perigord, Rouergue etc.

Împotriva acestor jafuri, Parlamentul din Bordeaux începe a lua măsuri pentru urmărire și pedepsirea răufăcătorilor. 83 de orașe semnează și trimit adrese către Adunare, și delegații extraordinare, cerînd să se pună capăt acestor mizerii, să se pedepsească vinovații.

Ce face burghezia ? Ce face această clasă, care și azi ne bate capul cu fraze ca „*proprietatea e sfintei*”, care ia cele mai aspre măsuri azi, cînd se atacă sfinta ei proprietate ? Burghezia care nu se știe de-ar fi făcut ceva, dacă nu era ajutată de acești *sans-culottes*, privea cu placere cum se nimicește și se lovește proprietatea dușmanilor ei. Si dacă era prea ticăloasă pentru a îndrăzni să pună mâna pe acele averi, ea toleră și aproba jafurile făcute de acești oameni, asupra căror de veacuri se apăsase cea mai neagră exploatare. Răzbunările lor veneau în folosul burgheziei ; ele dădeau naștere, în organismul social, la acele turburări care erau menite să producă visul de aur al burgheziei : „oameni liberi”, liberi de toate, liberi de a muri de foame. De aceea burghezia, care avea majoritatea în Adunarea națională, în ședința de la 4 martie 1790, face mustările cele mai aspre Parlamentului din Bordeaux, pentru că luase măsuri de a pedepsi pe cei ce atacau proprietatea, sfinta proprietate... Dar nu numai atîta. După cîteva luni ea silește pe rege să declare că urmările făcute împotriva jac-queriei din Bretagne nu sînt drepte și pune în libertate pe cei vinovați. Pentru a-și spăla obrazul, Adunarea națională scrie o adresă sentimentală către poporul francez, adresă despre care Taine zice : „*Această bucată de un comic extraordinar e de ajuns pentru a ne jace să înțelegem întreaga Revoluție Franceză*”

Dar atacurile acestea nu sînt legale și de acela nici n-am noi nevoie să ne interesăm atîta de dinsele. Mai pline de învățătură sînt atacurile legale împotriva proprietății, atacuri pornite din inima burgheziei și care veneau în folosul ci direct. Acestea-s foarte multe și

foarte însemnate. Ele au fost săvîrșite mai ales pe la începutul revoluției, pe cînd burghezia avea nevoie de cele mai energice măsuri pentru a-și asigura domnia. Pe atunci dădea tonul un partid eminentă burghez, partidul iacobin, partidul burgheziei distrugătoare. Programul acestui partid îl dezvoltă foarte pe larg *Taine*. E important să-i citez, pentru că amintește toate atacurile legale împotriva proprietății. *Taine* își închipuie că vorbesc iacobinii și că-și expun principiile lor, amintind totodată și faptele făcute și pe cele ce aveau de gînd să le mai facă. Pe acestea ie lăsăm de o parte, căci cele săvîrșite sunt mult mai însemnate. Iată-le : adică iată cum s-a purtat Adunarea națională cu proprietatea altora :

A confiscat averile clerului, a căror valoare se urca la 4 miliarde; averile emigranților, în valoare de

3 miliarde ; averile ghi'lotinaților și ale exilaților, care se ridicau la cîteva sute de milioane : „*le vom număra mai tîrziu, căci lista e deschisă și se tot mărește*”. Convenția ia bunurile spitalelor și ale altor institute de binefaceri, care erau în valoare de 800 de milioane, averile fabricilor, ale institutelor de educație, ale societăților de litere și științe, care se ridicau la cîteva sute de milioane. Numai confiscarea averilor Ordinului de Malta și ale colegiilor sale se ridicau la 400 de milioane. Reia înapoia domeniile pe care le înstrăinase statul, cu trei veacuri înainte, ceea ce aduce în tezaurul Convenției încă două miliarde. „*Să începem a pune mâna pe domeniile înstrăinate, fără să jinim seamă de legile de mai înaintezicea Camban*, într-un raport al său. Toate obiectele de aur și argint trebuiau depuse în mîinile statului, care dădea în schimbul lor 'asignate ce n-aveau nici o valoare. Si aceasta, sub pedeapsă de moarte, prin unele locuri, după cum spune Camban că se întimplase la Montauban. Statul pune astfel mâna încă pe vreo 400 de milioane. Într-un raport al lui Barere se zicea : „*república devine, deocamdată, proprietară a tot ce comerçul, agricultura și industria au produs pe pămîntul francez!*”. Deputatul Isore zicea : în caz de trebuință publică totul e al poporului și nimica al individului. Si cînd nu putea declara pe atunci burghezimea, cazuri de trebuință publică...

Ce să mai gîndim acum despre respectul tradițional al burghezului pentru proprietate ? Cînd atacurile și jafurile împotriva proprietății și proprietarilor sunt atît de numeroase, cînd se spune de către reprezentanții burgheziei că proprietatea individuală nu-i cîte- odată a individului — ce să mai gîndim despre învățății care susțin, împotriva noastră, că atacurile împotriva proprietății înseamnă distrugerea societății ? Dacă e aşa, atunci n-a fost mai singeros strivită a societate, în toate manifestările ei, de cum a fost distrusă societatea feudală, de clasa burgheză. Jafurile împotriva proprietății erau, cum am mai spus, aproape singura influență vizibilă a revoluției, pentru contemporanii ei. Iată ce spune și *Taine*, în privința aceasta : „*cu toate vorbele mari, ca libertate, egalitate, frăție, cu care se înfrumusețează revoluția, ea este în fond o strămutare de proprietate; aici e reazemul ei ascuns, tăria ei*

permanentă, începutul cel dintii și înțelesul ei istoric. Altădată, în vechime, s-au mai văzut datorii și reirte desființate ori micșorate, averile bogăților confiscate, pământurile publice împărțite, dar lucrarea se mărginea numai la o cetate, la un teritoriu mic. Pentru întâia oară se îndepărta în mare, într-un stat modern... Piedicile ce înținește revoluția o fac mai distrugătoare ; de la proprietăți ea trece la atacul proprietarilor și își sfîrșește jafurile prin proscripții...“ Nu împărtășesc părerile lui Taine asupra revoluției, dar am citat vorbele lui pentru a arăta cum s-a purtat burghezia cu proprietatea străină, cu proprietatea acelora împotriva căror se făcuse revoluția.

De ideile iacobinilor, burghezia nu-i răspunzătoare, în tot timpul revoluției, ci numai pe la început. Căci cînd ideile acestui partid, care era alcătuit mai ales din mic-burghezi, clădeau naștere jafurilor legale, care toate foloseau burgheziei, ele erau aprobată de clasa întreagă ; cînd însă principiile acestui partid de mic-burghezi nu veneau la socoteala burgheziei mari, aceasta caută să se cotorosească ele el, cum s-a și cotorosit. Robespierre și cu partidul lui, care lucrase astă de mult pentru burghezie, a fost în cele din urmă sacrificat. El avea idei prea revoluționare și credea că ar fi bine ca cel mai bogat dintre francezi să n-aibă mai mult decât 3 000 de franci rentă. La Marsilia se decretase chiar ca nimeni să n-aibă mai mult de 2 000 de franci rentă pe an. Din pricina acestor idei, partidul iacobin a fost zdrobit; dar ceea ce burghezia apucase să ia, n-a mai dat înapoi. Tendința însă de a zdrobi proprietatea feudală rămase. Ea se arată mai ales în legile succesorale și în măsurile civile. Codicele civile lăua o mulțime de măsuri care aveau de scop să „în-bucătăjească proprietatea“ — cum ziceau întotdeauna raportorii Convenției.

Din toate cîte le-am spus pînă aici, putem zice ca *Taine* că Revoluția Franceză este în fond o strămutare de proprietate și că acest lucru este și „înțelesul ei istoric“¹¹... Sfînțenia cu care încurajă azi proprietatea individuală nici nu-i trecea prin minte burgheziei, cînd avea de furcă cu proprietatea feudală. În trei mari împrejurări, Revoluția Franceză a atins principiul proprietății : 1) prin desființarea drepturilor feudale,

2) prin legile succesorale și 3) prin confiscarea averilor clerului.

Cum se împacă aceste fapte cu ideea despre sfînțenia proprietății ? în a sa *Origines du socialisme contemporain* P. Janet încearcă să dovedească că : „Revoluția, departe de a fi jignit principiul proprietății, în formele ei cele mari, dimpotrivă tocmai ei i se datează întărirea acestui principiu ca inviolabil și sfint“ După cele cîteva fapte citate, nu cred că vreunul din cititori va judeca ca Janet. Pentru orice om cu judecată e lucru ușor de văzut că, dacă revoluția a întărit vreun principiu de „proprietate ca inviolabil și sfint“, a întărit principiul proprietății burgheze, iar nu al proprietății în general. Va să zică n-a considerat niciodată proprietatea ca sfintă, de care nu trebuie să te atingi ; și cînd înviniuiesc azi burghezii pe socialisti, că ar fi dușmanii proprietății lor, ei uită că tot aşa le-au zis și lor feudalii, dar

că nu s-au uitat la aceasta, deși azi susțin că dreptul de proprietate e sfint. Și cu toate că raportorul Constituantei, Merlin de Douai, dădea motive subtile pentru a ataca proprietatea feudală, cu toate că el împărtea drepturile feudalilor în legitime și uzurpate, totuși procedarea Constituantei nu înseamnă decât nerespectul proprietății. Căci și socialistii pot să dovedeascăoricind că proprietatea burgheză cîntemeiată adesea pe furt, pe munca neplatită, și deci, la ce sar burghezii, cu gura la ei, la ce își aduc aminte că „*dreptul de proprietate e inviolabil și sfint*“? Dar chiar unde faptele Constituantei nu se pot îndreptați nici printr-o gogorită avocățească, P. Janet tot nu vede că revoluția a jignit dreptul de proprietate. De pildă, ce argumente se pot aduce pentru că, susținînd sfîrșenia proprietății, să îndreptăreasă confiscarea bunurilor clerului? Nici unul. Și de aceea aici,¹ Janet, trebuind să iasă din încurcătură, a fost nevoie să zică: „aceasta e o măsură de luptă, care nu alcătuiește un principiu și pe care deci n-avem s-o cercetăm“. Dar Tocmai ca măsură de luptă trebuia arătat că burghezia, chiar în asemenea împrejurări, respectă sfîrșenia proprietății! De principiile ei sătem sătui; ne place să arătăm cum clasa comercianților lasă dracului și principiul și tot cînd e vorba de o „măsură de luptă“!

Ca să vedem ce teorii s-au dat la îveală, asupra proprietății individuale, e bine să amintesc însemnările discuții, urmate în Constituantă, cînd cu prilejul confiscării averilor clerului. Iată împrejurările:

Statul avea nevoie de bani: el era amenințat să dea faliment. Ce să facă? Constituanta a găsit deocamdată un mijloc: *confiscarea averilor clerului*. Ei, dar această confiscare înseamnă o adevărată tîlhărie pentru niște oameni cărora — cum zicea Constituanta într-o declarație a ei — „nu le-a trecut niciodată prin minte să jignească drepturile sfînte ale proprietății“. Cum să se poată îndreptați o astfel de măsură? De aici mare discuție; de aici teorii peste teorii, care de care mai ochioase. Un adevărat balamuc de idei!

Chestia s-a pus pe terenul următor: confiscînd averile clerului nu confiscăm averi individuale, ci averi corporative. Era deci de dovedit că proprietatea corporativă nu-i legitimă. Chestia era cam grea și nici nu se prea putea hotărî prin argumente, ci mai mult — cum s-a și hotărît — prin îndrăzneală. Căci cum poți dovedi că proprietatea unei societăți nu-i tot așa de legitimă ca a unui individ? Iată cîteva argumente:

Vestitul Turgot susținea într-un articol al lui următoarele: indivizii există înaintea oricărei legi, deci și proprietatea lor e mai înaintea legii; ea nu poate fi nici regulată, nici atinsă prin lege. Proprietatea individuală e, aşadar, sfântă, legitimă și inviolabilă. Asociațiile, corporațiile însă există sub scutul legii și „nu există decît pentru societate“, de aici urmează că ele pot fi împrăștiate „cînd nu mai sint de folos“. Clerul nu mai e trebuincios societății —adică, averile lui prea necăjesc burghezia — el nu trebuie deci să mai existe în corporație și nici să aibă averi... O astfel de argumentare o numește

Janet „savantă și adâncă discuție”. De va fi fiind ori nu adâncă, cititorii vor judeca — dar, de bună seamă, că numai respectuoasă către „sfânta proprietate” nu este ! Cu prilejul discuției în Constituantă, au vorbit următorii deputați :

Raportorul legii pentru confiscarea bunurilor clerului, era episcopul d’Autun, Talleyrand, care susținea aceleași idei ca și Turgot. El deosebea trei feluri de proprietăți bisericești : 1) averile comunităților (mănăstiri, confrății etc.), 2) fundațiile, 3) darurile, pentru milă și pomană, întreținerea săracilor etc.

Are drept statul să se atingă de aceste feluri de proprietăți ? Pentru cele dintii, Talleyrand dezleagă chestiunea ca și Turgot: statul are drept să desfășeze oricare asociații și corporații și „acest drept asupra existenței lor aduce după sine un drept asupra averilor lor”. Scurt și cuprinzător ; și mai ales plin de respect pentru „*drepturile sfinte ale proprietății*“ /

Fundațiile, daniile pentru mănăstiri încă le poate ataca statul, căci fondatorii vorbesc în ele în „termeni vagi”, zicînd că ei ar voi să asigure, celor lipsiți de mijloace, „un trai cinstit”. Întrucît statul se obligă să asigure preoților „un trai cinstit”, el poate să le ia averile dăruite.

Pentru al treilea fel de proprietate bisericească, lucrul e și mai ușor. Statul ia asupra sa sarcina de a ținea pe calici, deci trebuie să ia și averile dăruite pentru acest scop. Pe aceste argumente foarte tari, Talleyrand susținea confiscarea averilor clerului. Dintre deputați au vorbit pentru concluziile raportului : Thou- ret, Tronchet și Mirabeau; iar contra : Malouet și abatele Maury.

Thouret a dezvoltat și el aceleași idei ca și Turgot. După el comunitățile sănătate proprietari factices et mineurs²¹. Tot așa și Tronchet. Mai însemnate argumente a aidus Mirabeau. El deosebește trei feluri de fundații: 1) cele întemeiate de regi, 2) cele de societăți, 3) cele de particulari. Cele întemeiate de regi au trebuit să fie făcute în interesul public, și dacă națiunea poate lua înapoi și dotațiile coroanei, evident că ea poate pune mâna și pe fundațiile regale.

Intrai doilea fel de fundații, intrau și averile clerului. Cum să aibă statul vreun drept asupra lor? Si avocatul *Mirabeau* dădu statului acest drept, prin următoarea noastă argumentare. El zice : *Datoria statului* e de a îngrijii de cult și de institutile de binefacere ; dacă e datoria statului, înseamnă că e națiunii și deci a membrilor ei. Așadar, acei care au întemeiat comunități clericale și le-au dăruit averi „și-au achitat — cum zice Mirabeau — partea lor din datoria națională". Însă, datoriile naționale se varsă în tezaurul național, ergo²¹, averile clerului trebuie să vină în tezaurul național! Mai logică argumentare nici că se poate!

Cât despre fundațiile individuale, *Mirabeau* zice și el că-s sfinte. Din ce pricină? Nu se știe.

Din partea contrară a vorbit mai întâi Malouet. Împotriva argumentelor aduse, el a trebuit să se pună pe terenul „drepturilor sfinte ale proprietății" pe care ceilalți le călcaseră în picioare. Face însă o concesie : aceea că dacă nu se recunoaște clerului dreptul de proprietate asupra averilor lui, trebuie să i se recunoască, cel puțin, dreptul de posesiune. Acesta fiind tot un drept de proprietate, e sfint și el.

Abatele Maury puse chestia mai [amplu], mai pe sfîrșenia proprietății : ziceți că proprietatea e sfintă ; de ce ar fi mai sfintă proprietatea statului — care acum e amenințată de faliment — decât proprietatea clerului ? Din punctul de vedere al sfîrșeniei proprietății, se înțelege că nu era nimic de spus. Dar acesta

21 deci (lat.).

era cel mai slab argument pentru burghezia de atunci ! Maury iși termină discursul cu următoarea frază : „*Voiți să fiți liberi ? Dar fără proprietate nu poate fi libertate. Libertatea chiar e cea dintâi dintre proprietăți!*”

Ce curios lucru! Vestita frază astăzi de mult repetată de burghezie a auzit-o tocmai la cel dintâi păgubaș pe care l-a prădat ... Ține minte și acumă, ce mi-a zis nefericitul cînd i-a pus ea mîna în gît... Astă însă nu înseamnă că burghezia e ca un individ, care, făptuind o crimă, nu mai uită ultimele vorbe ale victimei lui, ci înseamnă că e o clasă cam puțin născocoitoare, care se mulțumește să repece ceea ce a prins de pe la alții. Dar să revin la chestiune. După argumentele ce s-au adus în Constituantă, cine mai poate crede bînguirea lui Janet, că revoluția a respectat „dreptul sfint al proprietății”. Și cum n-a respectat proprietatea altora, aşa n-a respectat nici religia, nici familia. Dacă cititorii se vor fi convins de lucrul acesta, scopul articolului meu a fost ajuns. Rămîne ca fiecare să judece ce va vrea despre burghezie.

IDEALISMUL ȘI MATERIALISMUL ECONOMIC

De mediul social în care trăim nu putem rămîne neinfluențați : din el cîștiagăm experiențe de tot felul și am putea zice că ne adăpăm intelectualicește cu dînsul. Ni se pare singurul bun și potrivit cu mintea, pentru că mintea ni s-a format după el.

De influența acestui mediu social, burghez, unii socialisti n-au scăpat cu totul în modul lor de a vedea în chestiile sociale. Vom căuta să vedem în ce se rezumă în aceste chestii, influența mediului social burghez asupra acelor socialisti.

Purcedem de la un fapt din domeniul psihologiei, și anume de la fenomenul psihologic al experienței inconșiente, pe care Ochorovitz îl constată în modul următor : „Experiența noastră e dc două feluri : conștientă și inconștientă. Aceasta din urmă are înfățișat asupra celei dintâi, ea e ereditară și se tot îmbogățește în paguba experienței conștiente, o întregește pe nesimțite, prin generalizări, impulsuni și sentimente. Omul are mai mult în cap decât crede, mai multă știință de care n-are nici o idee“ (La suggestion mentale ²²). Pentru noi e însemnat faptul că aceste două feluri de experiențe pot veni în atingere în capul cuiva, pot face o despărțire în fața lui psihologică, pot da naștere, din punctul de vedere intelectual, unei personalități duble. Acestea nu-s numai teorii: sănt fapte care le întăresc. Așa e, de pildă,

22 Sugestia mintală (fr.).

vestitul naturalist Darwin care, cu toate cercetările sale științifice, ce dău lovituri de moarte ideii de Dumnezeu, crede în existența unei astfel de ființe supranaturale. Așa-i și cu ideile lui Spencer despre religie. Ideile lor vechi, moștenite, cristalizate în creieri împreună cu cele cîștigate inconștient din mediul în care trăiesc, stau ascunse sub ideile cîștigate prin experiență și cercetare științifică și, fără să-și dea ei seama, acele idei ies la iveală, încep lupta cu cele mai noi și Darwin și Spencer se silesc să le împacă. Acest fapt psihologic are mare importanță, căci explică multe fenomene curioase din sugestia mentală, dar trebuie să fie mult mai puternic și mai vizibil încă în cercul de idei ieșite din mediul economico- social, căci acestea se înrădăcinează cu atât mai tare în creieri, cu cît e mai mare brutalitatea loviturilor ce dău mintii, starea economică și socială a mediului, față cu a multor impresii din lumea din afară. Ieșite din aşa puternic izvor, ele se țin mai cu tărie și devin un calup, un sistem, din care cei mai de talent oameni nu pot ieși, cînd e vorba să-și schimbe ideile lor sociale.

Vom arăta mai la vale o dovedă despre aceasta ; acum ajunge să spunem că nu se ține de loc socoteală de acest fapt psihologic cînd se zice socialistilor : „Dacă oamenii de talia unor *Spencer*, *Häckel* etc. nu împărtășesc ideile socialiste, cum puteți crede că niște simpli lucrători pot vedea mai bine în chestia socială, decît acești luceferi ?“

Nu vor să înțeleagă dușmanii noștri că experiența de burghezi a acestor luceferi, condensată într-un fel interesant de a vedea, îi împiedică de a pătrunde bine chestia socială a cărei dezlegare înseamnă nimicirea mediului economic în care au trăit și crescut și cu care s-au adaptat ei.

Din fericire, mersul social nu ține seama de ce gîn- desc oamenii, fie aceia oricăt de mari, și merge încotro dorește să meargă ea, marea mulțime, și de aceea îndărătnicia și strîmtorimea de minte a burghezilor se vor micșora, fondul lor de idei va primi tot mai mari lovituri și va face loc altor idei ieșite dintr-un mediu mai apropiat de idealul socialist.

Cît e de adevărat acest lucru se vede după un fapt care l-a prima vedere ar părea că trebuie să ne descurajeze, dar care se explică foarte ușor prin experiență inconștientă burgheză. Sînt o seamă de tineri ce-și zic socialisti, care însă, ceva-ceva ciorsăi²³, apar ca burghezi în toată forma și numai cu o spălă de socialism.

Acei tineri în majoritatea lor fac parte din clasele exploatatoare, dar progresul social al timpului le așterne în creieri — fără să-i

²³ de la (a) ciorsăi, v. IV., a tăia anevoios.

coste pe ei nici o muncă — o perdea de socialism sau de vederi largi, care însă e foarte subțire și, din toate părțile, printr-însă ţăsnesc vederi cu totul burgheze. Ei sunt într-o perioadă de trecere de la burghezism la socialism: n-au scăpat de una și intră în cealaltă, ascunzându-le pe amândouă într-un întuneric împăciuitor de antiteză.

Aici e lupta între cele două experiențe și aici e și pricina aceluia număr de oameni ce se zic foarte înaintați ca și stăpînitori de azi.

Cu muncitorii nu se întâmplă tot aşa. Muncitorul are și el o experiență inconștientă, dar cind devine socialist, cind capătă o experiență conștientă, nu se întâmplă între ele luptă, căci amândouă [sunt] de același fel. Din tot ce a văzut el, muncitorul știe care îi e interesul și socialismul îl luminează asupra acelui interes.

De aceea, un muncitor intrat în partidul socialist se desface cu mai multă greutate decât mulți tineri culti care își zic socialisti.

Fiindcă societatea se desparte tot mai mult în două clase : în bogați și săraci, și aceștia din urmă tind să meargă spre altă formă socială, fiind ajutați de factori economici neînlătuți, lupta lor spre acest scop va avea influență de a convinge chiar, pe calea liniștită a cugetării, pe burghezi, despre adevărul socialismului. Pilde de acest fel sunt : în mișcarea internațională a proletarilor sunt foarte mulți socialisti devotați care au exact poziția economică a celorlalți burghezi.

Ca să ne apropiem de rezultatul la care voi am să ajungem în partea întâi a articolului, vom lua o pildă. După ce am statoricit existența unei experiențe în

mediu, în două forme, conștientă și inconștientă, trebuie, prin o cercetare făcută asupra unui socialist de frunte, să stabilim la ce se reduce partea burgheză a cercetărilor sale sociale.

Socialistul de care vorbim e *Ferdinand Lassalle*, în el găsim o pildă foarte curioasă de împerechere a două personalități : un burgher și un socialist...

Această trăsătură e de mare însemnatate, ea ne explică unele susțineri și teorii, ce dezvoltă mai pe urmă *Lassalle*, ca chestiuni de detaliu, în opera sa publicată mai apoi și intitulată *Drepturile cîştigăte*. Pe atunci el era socialist însemnat, avea legături de prietenie cu Marx și Engels, materialismul economic²⁴ ieșise la iveală sprijinit de logica de fier a acestor doi întemeietori ai socialismului științific modern.

Lassalle s-a abătut de la această teorie, care-i temelia socialismului, și a intrat într-o teorie înrudită de aproape cu a lui *Hegel*, care e tocmai inversa teoriei materialiste, adică în teorie idealistă.

Trebue să expunem ca să arătăm într-însa pe burgherul inconștient.

Abătindu-se de la *Hegel*, care susținea că dezvoltarea dreptului social și a manifestărilor sociale se întemeiază pe categorii logice, veșnice, *Lassalle* zice: „Așa-numitul drept pozitiv și istoric decurge necesar din noțiunea istorică a fiecărui timp“, adică dintr-o categorie idealistă pe care o numește spiritul popular (Volksgeist). Iată, de pildă, cum explică *Lassalle* două manifestări sociale : moștenirea română față cu moștenirea germană. Cea dintâi e după dînsul „continuarea voinței subiective a celui ce lasă moștenirea“, iar felul de moștenire german (adică moștenirea fără testament) e întemeiat pe „ideea de familie germană“.

Dacă începem să întrebă ce înseamnă aceste temelii ale moștenirii, vedem cit îs de false. În adevăr : de unde vine că moștenirea română se întemeiază pe voință subiectivă ? *Lassalle* răspunde : din ideea de nemu

²⁴ Concepția filozofică marxistă despre societate este *materialismul istoric* și nu *materialismul economic*, cum doar terminologic, din fericire, utilizează Rion formularea.

rire a sufletului care a dat naștere cultului larilor și manilor. Ce înseamnă însă ideea de nemurire a sufletului ? înseamnă tocmai ideea de continuare a persoanei și deci a voinței. Mai departe : ce înseamnă moștenirea germană ? Lassalle răspunde : „Identitatea morală a persoanelor, care are ca temelie o unitate de simțire, adică iubirea".

Dar iubirea de unde vine ? De ce nu-i și în familia romană tot iubirea ? De ce într-o parte e voința unuia lege pentru ceilalți membri ai familiei și într-alta toți sint egali ?

La aceste întrebări, teoria idealistă a lui *Lassalle* nu ne dă răspuns și ni-l poate da numai teoria materialistă, care explică aceste două feluri de moșteniri, nu prin idei morale ori motive psihologice, ci prin motive economice.

Cercetările adânci ale lui *Morgan* ne explică minunat chestia : la romani, organizarea gentilică, aceea în care avuțile nu-s ale individului, ci ale gintei din care face parte, dispăruse de mult, familia intrase în forma numită „patriarhat", deci voința tatălui era legea, el făcea cu avuțile familiale ce voia.

La germani, familia era într-o perioadă de trecere înspre patriarhat, tatăl abia începuse a-și întemeia domnia, averile erau încă ale familiei, deci tatăl, la moartea sa, nu făcea testament, căci averile rămîneau familiei.

Iată explicația adevărată. Ca aceste legături economice au putut naște, de pildă, în familia germană, mai multă iubire decât în cea romană, asta se poate, dar că această iubire e pricina modului de a moșteni german, astă-i fals : e idealism.

Cu toate acestea, cu toate discuțiile ce le-a avut cu Marx, Lassalle nu și-a schimbat aceste idei. În *Critica economiei politice* Marx scriise : „Cercetarea mea screzumă în faptul că raporturile de drept și formele de stat nu se pot pricepe de la sine și nici din aşa-nu- rnită dezvoltare a spiritului omeneșc, dar că-și au rădăcina în raporturile economice ale vieții", adusese deci probe despre adevărul materialismului economic. *Lassalle* lucra sprijinindu-se pe dînsul și totuși n-a fost în stare să simtă ce contrazicere era în capul său. lata care anume : dacă răminem pe terenul curat idealist, adică dacă purcedem de la faptul pe care vrea să-i întemeieze însuși *Lassalle*, că adică schimbările sociale se fac prin spiritul istoric popular al fiecărui timp, atunci un burghez ar fi putut zice lui *Lassalle*, următoarele : „d-ța, ca socialist revoluționar, ești în contrazicere cu cele ce te-ai silit să demonstrezi. Nu lucra contra organizării de azi, contra societății noastre : nu te sili să întemeiezi altă organizare. Organizarea de azi își are spiritul istoric propriu ei, nu căuta s-o răs- torni, căci

atunci evoluția socială ar fi pusă în contrazicere cu noțiunea istorică a acelora care trăiesc într-însă. Cum nu s-ar fi putut schimba forma de moștenire romană în cea germană, căci noțiunea istorică populară era deosebită, aşa nu poți schimba nici societatea de azi într-o societate socialistă, căci suntem în forma de manifestare socială a noțiunii noastre populare de azi“. La argumentele aduse de acest burghez, Lassalle n-ar fi avut ce răspunde, clacă s-ar fi ținut de idealismul lui. Dar în practică nu s-a ținut, era materialist ca și ceilalți socialisti, cărora îi se face în adevăr obiecțunea de mai sus. Burghezimea, de la cea mai incultă pînă la cea mai cultă, ne face tocmai aceeași obiecție, cînd se silește să arate, că socialistii nu respectă oarecare lucruri de care se leagă noțiuni morale și metafizice, ca sfîrșenia proprietății individuale, a familiei etc., care sfîrșenie ar ocroti starea lucrurilor de azi, ar forma un fel de noțiune istorică populară a timpului.

Aceste obiecții le fac dușmanii noștri pentru că ne cred idealisti, cred că vom o organizare socială aşa cum ne pare minții noastre mai potrivită și se mîn- gîie cu nădejdea că, de ne-am lăsa de aceste idei pierzătoare, organizația de azi, ar dura la nesfîrșit. Amar se însală ! Organizația de azi va pieri, nu prin ideile noastre, ci prin factori economici neînlăturați, ce purced tocmai din societatea de azi.

Dar să ne întoarcem la *Lassalle*. După obiecția ce am presupus că i-o aduce un burghez, idealistul *Lassalle* trebuia deci să lucreze numai pentru schimbarea

noțiunii istorice populare a timpului, a ideii superioare care a dat naștere societății de azi și o guvernează. Dar cum să lucreze asupra acestei idei? Să demonstreze că noțiunea istorică a societății viitoare e mai dreaptă și mai superioară decât a societății de azi? Să tindă a da mulțimii muncitorilor o altă noțiune istorică și cînd va izbuti într-aceasta, atunci se va schimba și societatea? Aici s-ar părea că *Lassalle* a găsit scăparea, s-a împăcat cu acțiunea lui de socialist, deși a rămas idealist. Însă nu-i aşa. Să presupunem că *Lassalle* vine înaintea unei adunări de muncitori, care, în privința proprietății, are ca noțiune populară (*Volksgeist*): respectul dreptului de proprietate individuală.

Lassalle vrea să le schimbe această noțiune, vrea să le arate că noțiunea lor istorică e falsă. Ei și ce dacă-i falsă, vor zice lucrătorii. Unii vor primi poate ideea nouă, alții, și cei mai mulți, nici nu vor voi să-și bată capul.

Ca să-i cîștige pe aceștia, *Lassalle* va trebui să le arate că au un interes economic în această schimbare, să le arate că dacă ar duce la capăt ideea de sfîrșenie de proprietății, de s-ar îngrozi înainte de a „expropria pe expropriatorii” ar muri de foame, și pentru aceasta trebuie să se lepede de ideea că proprietatea individuală e ceva sfînt de care nu trebuie să te atingi nici într-un caz.

Atunci însă *Lassalle* face ce fac toți socialistii, combate idealismul unde I-ar întîlni, arată că nu trebuie să ținem seama de ideile oamenilor în transformarea socială, și că noțiunea populară se schimbă după împrejurări economice, iar nu invers: e în practică materialist, dar idealist în teorie, cum a și fost.

O dovedă despre aceasta e că atunci cînd *Lassalle* avea de explicat împrejurările și manifestările sociale sub care trăia, înceta de a fi idealist. Așa, într-o conferință ținută la Berlin, despre „constituție”, el explică acest fapt social nu prin realizarea unui spirit popular german ori prin întruparea unei conștiințe de sine, ci spune limpede și lămurit că constituția e „raportul real al puterii”, al interesului de clasă.

Acolo unde are de-a face cu lucruri și fenomene mai îndepărtate de el se arată mai totdeauna idealist, urmând cu admirație pe idealiștii germani : *Fichte* și *Hegel*. Cît merge de departe, va vedea oricine, cînd vom spune că pentru el revoluția cea mare, în care lupta de clasă se poate vedea foarte lămurit, e „răscoala spiritului general contra bolților de mor mint al realității” Dacă privim lucrurile de sus, atunci aşa-i aspectul acelei mari revoluții, dar dacă ne punem întrebarea de ce s-a întîmplat această răscoală a spiritului în acel timp, ce i-a dat naștere, atunci nu putem răspunde decât prin materialismul economic, prin lupta de clasă între burghezime și feudalitate. Această luptă e cauza adeverătă a revoluției : ea s-a dat pe față prin „răscoala spiritului general contra bolților de mormint al realității” mai întîi și după aceea a izbucnit în revoluție săngeroasă ; dar nu cum vor idealiștii și cum îi place lui *Lassalle*. Dacă e adeverat, cum zice Bern-stein, că „idealismul filozofic nu exclude realismul practic”, nu-i mai puțin adeverat că în aceste cazuri avem o contrazicere practică și teoretică, cum și era la *Lassalle*.

Tocmai aici e contrazicerea lui. De unde vine ? *Bernstein* zice că ea vine de acolo că *Lassalle*, cu o logică de fier, de la început pînă la sfîrșit, a rămas în sfera „noțiunii” juridice și filozofice, dar aceasta nu răspunde la întrebarea, de ce a rămas în sfera noțiunii juridice și filozofice ? Aici trebuie să aducem ca pricină luptă între cele două experiențe : cea inconștientă de burghez care-l aduse la teoria idealistă ce sprijină, cum am arătat, alcătuirea de azi... și cea conștientă, cîștiagătă prin cultură, care I-a făcut socialist, deci I-a adus la teoria materialistă. Amîndouă se băteau în capul lui, se contraziceau, îl desfăceau în două personalități. Mediul și poziția lui burgheză au rămas, inconștient, în ideile lui sociale.

Ne întrebăm acumă : în ce se rezumă experiența burgheză inconștientă și conștientă.

După cum am văzut în pilda cu *Lassalle*, trebuie să răspundem că : în *idealism*, adică în deprinderea de a judeca manifestările sociale în parte și în treaga evoluție socială în general, după idei superioare preconcepute, care guvernează și schimbă formele sociale. Acest obicei e parte conștient, parte inconștient la burghezi — și întotdeauna inconștient la socialisti — în orice caz e un mod de a judeca burghez, și, cum vom arăta în partea a doua a articolului, se poate explica prin materialismul economic, în istoria clasei burgheze.

în deosebire de proletaritul de azi, clasa care a făcut revoluția de la 1789, clasa burgheză, a comercianților etc. era o clasă cu totul liberă economică. Era liberă, căci avea în mânile ei, capitalul. Industria și comerțul erau în mânile ei, iar stăpînitorii de atunci, feudali, se ocupau numai cu cultura pământului. Această clasă de negustori există și în societatea veche, întemeiată pe robie : crescă în tot timpul societății feudale, în timpul cărei vremi ajunse să stăpânească capitalurilor. Cine a putut face descoperirile geografice de pe la sfîrșitul veacului al XV-lea decât o clasă însemnată de burghezi ? Aceste descoperiri, aceste piețe noi de desfacere au dat lovitura de moarte atelierelor corporative din societatea feudală ; în locul lor veni manufactura burgheză mai întâi și apoi marea industrie modernă. Comerțul european, care până atunci se făcuse numai între Italia și Levante, s-a întins după aceasta pînă în America și pînă la India. Aurul și argintul găsit în America năvăliră în Europa și dădură astfel naștere averii mobiliare, capitalului, sub cele două forme ale sale : uzură și comercial. Cu mult decât înainte de Revoluția Franceză, burghezimea franceză își dăduse pe față multe din frumusețile ei. De la 1770 dușmănia între capital și muncă ajunse la mare încordare : de atunci un burgher propuse tovarășilor să înființeze unor case de teroare în care lucrătorii să muncească cîte 14 ceasuri pe zi.

Clasa burgheza deci se putea dezvolta economică liberă, în societatea feudală și înaintea revoluției celei mari era clasa cea mai puternică economică.

De aici începe fenomenul psihologic de care ne ocupăm, reflectarea stării economice, în mintea burgheză.

Ce-i lipsea burghezimei înainte de 1789 ?

„Acestei puternice dezvoltări a vieții economice sociale nu i-a urmat îndată o schimbare corespunzătoare a alcătuirii politice. Organizarea statului rămase feudală, pe cînd societatea devinea din ce în ce mai burgheză. Comerțul pe o scară mare, adică comerțul internațional, și cu atît mai mult comerțul lumii, cere posesori de mărfuri liberi, neîmpiedicați în mișcările lor, cu drepturi egale, care să schimbe pe baza unui drept egal pentru toți“.

Burghezul din veacul al XVIII-lea vedea că poate să-și conducă manufactura sa, că poate atrage într-însa pe membrii fostelor corporații și un număr de lucrători liberi — liberi de lanțuri corporative și de mijloacele de muncă — poate stoarce de la dinșii plus-valoarea, își poate mări capitalul. Totuși simțea oarecare neplăceri : clasa care politicează era stăpîna în stat, clasa

feudală, îi punea oarecare piedici : privilegii locale, deosebiri vamale, legi de excepție etc... .

In armată, în biserică, locurile mai însemnate erau păstrate pentru *nobilii* feudali : un decret de la 1781 ordona că cine vrea să fie ofițer trebuia să arate că are patru strămoși nobili, în [linie] bărbătească.

Cu atât mai dureros era lucrul acesta, pentru bur- ghezimea care ajunse foarte bogată, cînd vedea că nobilii care n-aveau mai mult decît 25 de livre pe an aveau drept la toate funcțiile mai bănoase.

De aceste supărări voia burghezimea să scape, dar cum ? Trebuia să pună mâna pe stat, să ia în mâna ei organizarea politică a statului, dar aceasta n-a putut-o face decît mai tîrziu. De prin secolul al XVI-lea pînă la al XVIII-lea era o clasă nu tocmai numeroasa și numai în secolul al XVIII-lea capătă aliați în alte straturi ale societății, care se aliau cu dînsa cu cît mai tare creștea în putere.

Iată după Kautsky, după studiul său : *Lupta de clasă la 1789* ce pături sociale s-au unit cu burghezimea înainte de revoluție sau cel puțin simpatizau cu dinsă.

Nobilimea retrăsă la țară care nu lua parte la Curte nici la funcțiile statului, cum era nobilimea din provinciile rămase mai în urmă : Bretagne și Vendee, dorea chemarea unei adunări pentru controlul administrației statului.

Totuși, în fond ei erau foarte dușmani ideilor noi, „nobilul de la țară avea contra burghezului ura țăranului contra tîrgoveștilui, a omului din economia naturală contra omului de finanțe, a incultului contra cultului”.

Erau deci niște nemulțumiți cu ordinea socială de atunci, fără să aibă simpatie cu burghezimea. Tot din aristocrație, și anume din aristocrația de jos, ruinată, vin prietenii deciși ai burghezimei, și anume oameni foarte inteligenți, energici și hotărîți, care nădăjduiau că sub domnia burghezimei, talentele le vor fi răsplătite.

Din cler, preoții mici, care trăiau în sărăcie și uitați de superiorii lor, în legături zilnice cu clasa a III-a, erau prietenii ei, și contra clerului înalt. Din armată, micii subofițeri, care vedeaau îngărmăndindu-se între ei toți nobilii neclăstiti, treceau în partea clasei a III-a. Vin apoi a^a-numiții *sans-culotte* (fără pantaloni) și țărani. Gînd burghezimea căpătă atâtă putere, atunci a putut începe lupta spre a se dezrobi ; dar pînă atunci ce a făcut ?

Erau impozitele neegal împărțite ; erau privilegiile în toate părțile, erau vămi grelle etc... Să le modifice pe calea politică nu putea pînă la 1789, rămînea numai să strige și să arate pe toate tonurile că lucrul acesta nu-i drept, că jignește oarecare legi morale superioare, de care ar trebui să se țină seama, că se jignește, într-un cuvînt, egalitatea. Toți susțineau după o societate intemeiată pe egalitate și toți credeau că o astfel de societate va fi expresia cea din urmă a minții omenești și va asigura veșnică fericire.

Îndrăznea vreun burgher să sufle contra organizării societății, era opriț, ba chiar închis. Acest lucru jignește iar un principiu superior : libertatea și făcea tot mai dorită societatea bazată pe libertate.

Dacă este egalitate și libertate, atunci trebuie să fie și frăție. Iată găsite cele trei cuvînte magice după care revoluționarii din 1789 cătau să schimbe societatea, fiind foarte convingiți că vor intemeia o societate care să fie mintea omenească întrupată. După 1789 s-a văzut însă ce amară înșelăciune a ieșit pentru toți care

așteptau scăparea și binele, cum îl făgăduiau toți în toiul revoluției. S-a văzut atunci, cum spune Engel, că : „Pacea veșnică făgăduită s-a prefăcut într-un nesfîrșit război de cuceriri. Societatea întemeiată pe rațiune n-a avut mai bună soartă. Vrajmașia dintre bogăți și săraci, în loc de a fi înlocuită prin bunăstarea generală, s-a mai mărit, după ce s-au sfârmat breslele și privilegiile. Dezvoltarea industriei pe temelia capitalistă făcu din săracia claselor muncitoare condiția de viață a societății". (*Răsturnarea științei* de dl. Dühring.)

De unde venea această înșelăciune ? *Clasa burgheză, căreia înainte de 1789 îi lipsea puterea politică, a încurcat egalitatea și libertatea politică pe care le-au căpătat în urma revoluției, în mintea straturilor sociale care au ajutat-o, cu egalitatea și libertatea economică, care numai ele ar fi putut afișa pe celelalte clase contra organizării feudale.* A făgăduit, deci dezrobirea economică, pe cind ea urmărea pe cea politică. Cind a început a se vedea înșelăciunea, burghezimea era la putere, pe cei care îndrăzneau a cere dezrobirea economică, cum au fost conspiratorii tovarăși ai lui Babeuf, i-a ucis, susținând cu credință, ori prefăcindu-se, că libertatea și egalitatea politică sunt în stare să aline orice reale sociale, deci și reale economice. Cu această credință s-au crezut și se cred înțintuiți de orice răspundere. Cind masele muncitoare încep a se mișca pentru dezrobirea lor economică, burghezii din toate părțile strigă : „Ce mai vreți ? Sinteti liberi. Revoluția cea mare a asigurat un adevărat contract liber !“

Rămîn deci în „sfera noțiunii juridice și filozofice", clădesc într-însa construcții de tot felul, se înflăcărează de vorbe, cad în extaz în fața organizării de azi. Dar din ce în ce idealismul lor începe să se micșoreze. Mișcările muncitorilor din toată lumea îi au scos din nori, i-au pus pe pămînt în vălmășagul mediului economic. Însă după revoluția de la 1789, extazul nu mai cunoaște nici o margine. Societatea era „produsul adevărului descoperit din întîmplare", studiul economiei politice se considera ca sfîrșit, ca fără de folos de acum înainte. Adam Smith aflase adevărul organizării burgheze, ce mai trebuia economie politică ? Așa gîndeau J. B. Say. Aceste credințe s-au spulberat : pericolul e prea amenințător ca să mai poată sta burghezimea în noțiunea abstractă și în categorii idealiste. Ele se mai păstrează mai cu tărie pe la universități, în nevinovata știință, istoria, în care mai avem plăcerea de a citi cîteodată frumusețe, ea : *Licurg împărți poporul spartan în clase sociale, liberarea sfîntului mormînt e pricina*

cruciatelor etc.

Pentru proletariatul modern, care simte că-i lipsește libertatea economică și care vede că i se pun spre aceasta piedici din partea claselor stăpînitoare, nu mai poate rămâne îndoială că istoria modernă e o luptă de clase și pentru că în tot cursul ei au fost clase, istoria generală e urmarea luptelor de clase. Pentru că această luptă nu se face numai cu arma de foc și pentru că dușmânia nu încetează niciodată, lupta trebuie să se arate și prin morala și prin știința socială și prin filozofia date în lume pînă acumă de către clasele stăpînitoare. De toate trebuie să ne ferim, în toate trebuie să cercetăm, ce-i interesat și ce-i adevară științific în ele.

În toate aceste cercetări burghezimea și toate celelalte clase stăpînitoare pun, în locul adevarului, interesul lor de clasă. În special în concepțiile ei în privința evoluției sociale, acest interes se arată mai cu tărie, și anume tot de frică de a nu se vedea prea bine rolul ei în societate. După cum în urma revoluției, masele muncitoare s-au văzut înșelate în aşteptările lor și burghezimea a trebuit să susțină că schim-

bări mai mult politice sănt tot ce se poate da și nu putea pricpe este nemulțumiri, căci ei numai acele schimbări politice îi lipseau ; aşa și azi cată să se țină de idealism. Cind se vede înghesuită de către masele muncitoare, a-și da seama de ce rol are de împlinit în organizarea economică actuală, burghezimea se vede nevoită, în aceste lucruri foarte supărătoare, a recunoaște că singurul ei rol este de a strînge *plus valoare*, că concentrarea bogăților pe de o parte și proletarizarea muncitorilor pe de alta vor aduce neapărat pieirea ei. Poate ea să mărturisească acest lucru ? Poate ea să-și dea definiția ? Desigur că nu. De aceea aleargă la idealism, de aceea zice că organizarea socială de azi e „realizarea spiritului general“ ori intruparea unor adevăruri și principii superioare, logice și veșnice.

De la burghezul incult care susține că societatea de azi e veșnică și lăsată de Dumnezeu, pînă la marii filozofi idealisti germani de la începutul veacului, toți purced de la această nevoieintă de a se defini.

De la această grija vine că învățătii și filozofii burghezi caută să sprijine această societate cu un fel de vorbe magice, cu un fel de dumnezei, cum le zice Lafargue, ca : libertate, ordine, dreptate, progres etc..., susținînd că orice acțiune contra acestei societăți jignește acești zei. De ridicarea acestor vorbe și a „ideilor“ în general pînă la entități n-au scăpat cu totul mulți socialisti.

Ca și burghezii care cad în extaz în fața unor astfel de vorbe, în dosul căror se ascunde interesul lor, tot aşa cad și unii socialisti chiar cind interesele partidului sănt jignite prin ele. Pilde de acestea sunt multe : voi lua numai una ca să se vadă cum judecă un socialist- idealist. Noi suntem contra armatei permanente și pentru înarmarea poporului. Aceasta-i de ajuns unui socialist idealist să nu se uite la nici o împrejurare și să susținăoricind această idee [...].

Acest mod de a cugeta s-a văzut la cîțiva socialisti la Congresul de la Bruxelles și Erfurt.

Tot aşa și cu alte vorbe ca : libertate, egalitate... înaintea căror mulți socialisti se extaziază. O măsură folositoare partidului, care pare a jigni acești zei, face mulți socialisti să tremure, să credă pe cei care o iau trădători, care trebuie somați în numele ideilor. Sa fie socialistii contra dării de drepturi politice evreilor în împrejurările actuale ? ! Acest lucru le pare ceva peste măsură de nepotrivit cu... egalitatea.

Aceste idei și cuvinte ascund interesul burghez ; le întrebuițăm și noi, dar totdeauna trebuie să cercetăm dacă vin și în folosul clasei muncitoare. După cum burghezimea nu le-a ridicat la rangul de entități metafizice, decît cind a văzut că are

interes de dinsele, tot aşa şi socialiștii trebuie să le ridice, numai dacă au interes ; iar nu să luăm zeii burghezi şi să ne încinăm lor.

Trebuie să nu uităm niciodată vorbele unuia dintre intemeietorii socialismului modern, Fr. Engels : „*Alcătuirea economică dintr-un timp e temelia firească din care se poate lămuri, la toată urma, întregul tot al organizării juridice şi politice, precum şi modul particular de vedere religios şi filozofic al acelui timp*”. Modul contrar de a vedea, cred că am arătat, este o experiență inconștientă din mediul burghez şi o adaptare intelectuală la acest mediu.

SOCIOLOGIA BURGHEZĂ FĂTĂ CU TEORIA LUPTEI DE CLASĂ

În 1789 s-a făcut marea Revoluție Franceză, în urma căreia burghezimea a pus mâna pe stăpînirea politică, răsturnând clasa feudală.

Această epocă a fost foarte bogată în optimism ; împlinirea făgăduielilor celor mai îmbucurătoare şi perspectivele cele mai frumoase se aşteptau să iasă din intemeierea alcătuirii sociale burgheze. Totul în vechea societate feudală era criticat în numele *rajiunii absolute* şi în locul mizeriilor ce o alcătuiau toți erau convinși că vor veni *libertatea* şi *egalitatea absolută*. Se zicea : nu vor mai fi clase — toți vor trăi frăteşte, nu se vor mai despua oamenii unii pe alții, societatea burgheză va fi forma cea mai fericită dintre toate prin care a trecut omenirea pînă la dînsa.

Revoluția s-a sfîrșit, burghezimea a ieșit învingătoare, libertatea şi egalitatea înaintea legilor s-au dat. Fericirea şi frăția ce se făgăduiseră în zadar se căutau în noua alcătuire socială, nemulțumirile nu lipseau.

Chiar îndată după revoluție se ridicaseră oameni ce întrebau : unde-i libertatea, egalitatea şi frăția făgăduită ? Ce fel de egalitate este în această societate în care unii au de toate, fără nici o muncă, iar alții n-au nimic ?

Accele vorbe de nemulțumire s-au arătat în timpul Directoratului, în conjurația lui Babeuf sau *conjurăția egalilor*. Acuma însă burghezimea era tare, ea era stă- pînă şi cu acești nemulțumiți s-a purtat cu mare asprime.

Babuviștii au fost unii uciși, alții — exilați, dar de pe atunci a trebuit să înțeleagă burghezimea că și societatea ei produce nemulțumiți, după cum și ea, burghezimea, fusese nemulțumită cu societatea feudală. Însă pe atunci nemulțumirile erau slabe și burghezimea nu se prea neliniștea. Filozofii ei n-au încetat să susțină că de acum înainte omenirea va trăi în cea mai bună lume cu putință, că societatea actuală e întruparea adevărului descoperit din întâmplare, după care de la început umbreloră oamenii, dar pe care numai burghezimii i-a fost dat să-i descorepe. De ce adevărul social s-a descoreperit tocmai acuma și de ce nu mai înainte? Era chestie nedelegată. Destul că niște forțe superioare au șoptit la urechile neguțătorilor de prin veacul al XV-lea să descorepe America, să deschidă piețe noi de desfacere, să ruineze atelierele corporative și să spulbere societatea feudală astăzi de nepotrivită cu *adevărurile veșnice*. Atât și nimic mai mult. Dar nemulțumiți în loc să dea laudă acestor neguțători astăzi de binevoitori, fi invinuiau că au falsificat adevărul veșnic care n-ar putea duce decât la comunism și la întemeierea absolutei *egalități economice*.

Într aceste două tabere discuția s-a mărginit către vreme numai asupra adevărului realizat de societate și nevoind nici una nici alta să se lasă mai prejos, burghezimea mai întrebuiță și argumente mai tari și-liniștea o bucată de timp. Așa că / B. Say a putut să moară cu mîngîierea că după *Adam Smith* nu mai trebuie nici economic politică nici știință socială, căci acesta aflase adevărurile veșnice și burghezimea le întrupase în alcătuirea ei socială.

S-a dus între timp numai el mulțumit în mormîntul său, dar tovarășii lui sufereau zile frite din pricina unor „*tulburători*” și „*rătăciți*” ce „*întărîtau*” pe muncitori contra acestei astăzi de binevoitoare alcătuiri. Ba chiar acești muncitori fără un grăunte de cea mai nobilă calitate omenească — recunoștință — îndrăzneau să se pună în mișcare și încă în ce timp! Tocmai la 1832, adică abia 40 de ani după marele an 1789. Așa a fost la Lyon, așa în mișcarea cartistă din Anglia, tot cam pe atunci, deci abia o jumătate de veac după *revoluția ce desființase clasele sociale*²⁵. Atunci filozofii și învățății burghezi au fost puși în mare încurcătură, dar călcîndu-și pe inimă au dat de o explicare ce i-a liniștit și-liniștește încă și azi. Dacă revoluția aceea

²⁵ Rion s-a gîndit la pături sociale și privilegii feudale desființate, nu la clase sociale, cum din grabă se exprimă.

— își ziceau ei — n-a stîrpit orice nemulțumire, atunci se vede că este o lege naturală care a hotărît ca unii să muncească și să n-aibă nimic, iar alții >să aibă de toate, dar fără să muncească : ca unii să fie stăpini, iar alții — stăpiniți.

Dar muncitorii nu se uită la de-alde acestea ; ei nu vor să știe de legi naturale și neschimbate, ci vor o alcătuire socială în care să nu mai fie stăpiniți și stă-pînitori. Si cu cît mișcarea lor se întește, cu atît economiștii și filozofii burghezi se pun mai serios pe lucru și după multă bătaie de cap ajung să tot descopere în economia politică legi tot aşa de neschimbate și de naturale ca și trăsnetul și fulgerul, pe care oricărtei te-ai strădui, nu le poti schimba ori desființa. Astfel de legi binecuvîntate ar fi : lupta pentru trai, legea concurenței, a cererii și ofertei etc... Si răsuflînd de atita muncă, filozofii exclamă : de acum pot să se necăjească muncitorii să mai scape de această societate ! Cu neputință ! Cum s-ar putea să n-aibă instrumentele de muncă totdeauna capitaliștii, cînd o lege naturală a hotărît să le aibă ei și numai ei ?

Sau găsit învățăți și mai buni la inimă care au zis : e din pricina că nu se lasă în toată puterea lor, legile naturale-sociale. De pildă de ce s-ar amesteca statul în raporturile dintre stăpini și muncitori și de ce nu s-ar mărgini numai să împartă dreptatea ?

Aceasta-i școala numită a individualismului, susținută de Spencer în *Individual contra statului*.

Nu mai vorbesc de extravagantele americane ale lui Carey care, cu o adevarată intorsătură de american, explică formarea capitalurilor, a civilizațiilor și a întregii evoluții sociale prin legea gravitației, ori de naturalistul Hückel care le explică prin repulsiunea și atracțunea atomilor.

Dacă am întreba pe acești învățăți de ce pînă acum societatea avea altfel de legi și de ce tocmai societatea actuală are adevăratele legi naturale și neschimbate în societatea veche întemeiată pe robie ori în cea feudală și de ce au trebuit să piară, deci să iasă de sub legile lor — toți vor îngâimă răspunsuri multe dar goale, îngrămădite în tomuri groase de „știință socială”, unde se fac cele mai îndrăcite boscării²⁶ cu nerericita evoluție socială.

Toate clădirile sărmănilor sociologi se spulberă cînd explicăm societatea omenească și evoluția ei printr-o teorie dată la iveală de întemeietorii socialismului modern, Marx și

²⁶ Scamatorii.

Engels în *Manifestul Comunist* din 1847.

Acel manifest începe cu fraza simplă și nevinovată în aparentă : „*Istoria societății omenești de pînă acumă a fost istoria luptelor de clase*“²⁷.

Această teorie a dat chipului de a înțelege evoluția societății omenești cu totul altă formă decât mai înainte ori după aceea ; a făcut și în explicarea acestei evoluții ceea ce se făcuse în domeniul științelor naturale, a introdus adică *concepția materialistă în istorie*, după cum în explicarea lumii se introduse concepția materialistă.

*

N-am de gînd să stârui asupra rațiunilor filozofico- sociale care au condus la această teorie, ci numai să arăt ce fac în față ei și cum se ruinează cele mai însemnante dintre teoriile care au pretenția de a explica ori evoluția, ori alcătuirea socială modernă. Pentru înțelegerea mai lămurită a lucrului e bine să rezumăm cum spiritul curat științific a fost dus la această teorie. Pentru asta mă servesc de studiul lui *Engels* asupra lui *L. Feuerbach*.

Făcînd un studiu asupra acestui filozof, *Engels* com- bătînd școala ce domnea pe atunci, mai ales în Germania, școala idealistă care concepea lucrurile din afară, lumea întreagă, ca o copie a noțiunilor din capul omului, zice despre concepția materialistă că după dînsa lumea din afară există neatîrnat de ideile din capul omului și că, tocmai invers, aceste idei atîrnă de lumea din afară.

După amîndouă concepții, lumea din afară și ideile din capul omului se schimbă neconitenit. Această idee despre schimbarea neconitenită a lucrurilor (ce se numea, în filozofia lui *Hegel*, dialectică) a suferit o schimbare în concepția materialistă.

„Dialectica se mărginește acumă la știința legilor generale ale mișcării atât a lumii din afară, cât și a mișcării omenești — două serii de legi, care în fond sunt identice, dar după manifestarea lor sunt deosebite, întrucât cajul omului le poate întrebuiță cu conștiință, pe cind în natură, și pînă acumă în mare parte și în istoria omenească, se îndop lin esc inconștient sub forma unui nesfîrșit număr de întîmplări”.

Întrebarea era : care-i legea după care se schimbă lumea externă în toate manifestările ei ? Progresul științelor naturale

²⁷ Citat aproximativ.

²⁷ A se citi : materialism istoric.

și fizice spulberînd explicările idealiste dădură adevăratele legi ale evoluției, arătară că ea se face nu din cauza unor factori din altă lume, ci din a unor factori tot din lumea reală și care se înănuiesc unul cu altul. Mai ales trei descoperiri au avut mare însemnatate : 1. Descoperirea celulei ca unitate din care, prin diferențiere și înmulțire, a ieșit tot regnul plantelor și animalelor. 2. Prințipiu transformării forțelor după care s-a văzut că toate forțele ce lucrează în lumea anorganică, puterea mecanică, căldura, radierea, electricitatea, magnetismul etc., sunt forme deosebite ale mișcării generale, care, în condiții anumite, se prefaç una în alta, păstrîndu-se necontenit aceeași cantitate de mișcare generală. 3. Probele desfășurate de Darwin că natura organică înconjurătoare e ieșită printr-un lung proces de dezvoltare din niște germeni unicelulari, primitivi, alcătuuiți și ei din protoplasmă.

Prin aceste descoperiri spiritul modern a ajuns să formeze din necontenitele schimbări și fenomene din lumea din afară, un sistem, un lanț, în care inelele sunt strîns legate, încât se poate trece de la unul la altul.

Lumea externă și evoluția ei erau acum explicate în mod materialist. O sociologie adevărată științifică trebuia să întrebuițeze și pentru explicarea evoluției societății omenești, aceleași vederi. Acest lucru l-au făcut intemeietorii materialismului economic⁴, Marx, și Engels.

Societatea e compusă din indivizi, din niște agenți conștienți, înzestrați cu judecată și voință care deci nu-s inconștienți ca agenții asupra căror lucrează natura. Dar voința proprie a indivizilor, scopurile lor deși conștiente duc de multe ori la rezultate neașteptate, încât istoria omenirii se face tot după niște legi fatale. Dar dacă motivele ce pun în lucrare indivizi singuraci și acțiunile căror le dă naștere nu au însemnatate fin. evoluția socială, motivele ce pun în mișcare mase mari de indivizi și acțiunea lor sînt de însemnatate mare în această evoluție.

Ce poate pune în mișcare mase mari de indivizi ? Si anume nu într-o aprindere trecătoare, ci în mișcări și acțiuni durabile ce se pot schimba în acțiuni istorice ?

Pe cînd însă în perioadele trecute cercetarea acestor pricini era aproape cu neputință, epoca modernă a simplificat într-atîta legăturile sociale că problema a putut fi dezlegată. De la introducerea industriei mari, adică cam de pe la pacea din 1815, oricine știa în Anglia că istoria ei s-a învîrtit în jurul pretențiilor de stăpînire a două clase : aristocrația de la țară și burgherimea.

În Franță același lucru s-a lămurit după căderea bourbonilor. Istoricii restaurației de la Thierry la Gui-zot, de la Mignet și Thiers îl iau ca cheie de pricepere a întregii Revoluții franceze și a evului mediu.

De la 1830 încoace a fost recunoscut și un al treilea luptător pentru domnie, în amîndouă aceste țări, proletariatul. Împrejurările s-au limpezit într-atîta, că cineva trebuie să închidă într-adins ochii ca să nu vadă, în lupta acestor trei clase mari și în dușmânia dintre interesele lor, puterea care dă naștere întregii istorii moderne, cel puțin în aceste două țări mai înaintate".

Din lupta aceasta se explică apoi perfect multe fenomene sociale, ca : statul, dreptul civil sau privat, relațiile de proprietate și chiar unele forme ale filozofiei și religiei. Explicarea lor pe această cale se numește printre-un termen mai general, materialism economic⁵. (Mai pe larg, vezi art. lui Nădejde, *Despre concepția dialectică materialistă a istoriei*.)

Cum am spus, nu insist asupra teoriei și temeiurilor ei, ci voi să arăt cum se lămuresc și se răstoarnă prin- tr-însa

⁵ Idem nota 4.

oarecare teorii burgheze ce cătă să explice sau să apere alcătuirea socială de azi (idealismul și legile naturale în societate) ; cum se înlătură printr-însa oarecare idei greșite ce au putut ieși în numele teoriei luptei de clase ; rolul individului și rolul forței și al silniciei, în evoluția socială. Și, în sfîrșit, voi arăta ce însemnatate are ea pentru socialismul nostru și ce perspectivă deschide ea omenirii, în activitatea ei istorică.

Începem cu o teorie, care ne va arăta pe ce drumuri se căutau legile evoluției sociale, care teorie cu filiațile ei tot mai există încă și azi și de care concepție sînt îmbilate foarte mult argumentele ce se aduc împotriva socialismului. Aceasta-i școala idealistă, care în Germania are ca întemeietor și ca cel mai de frunte reprezentant pe *Hegel*.

Acest cugetător a văzut, lucru pe care corftemporanii săi nu-l prea vedea, că societatea evoluează, dar, ne-intrînd pe calea adevărată, pe care a mers un contemporan al său *Saint-Simon*, care începuse a intrevedea că istoria e desfășurarea luptelor de clase, a recurs, în explicarea evoluției sociale, la o teorie foarte slabă și curioasă.

După cum înainte de învierea teoriei lui *Lamarck* de către Darwin, cînd deci nu se putea explica lumea animală prin transformism, s-a alergat la idealism, tot așa și știința socială.

În ochii naturaliștilor idealiști, de prin veacul trecut, animalele de tot felul reprezentau, în deosebitele lor forme, întruparea voinei unei ființe superioare, iar fosilele erau încercările, tiparurile după care Dumne

zeu voia să croiască animalele, dar niște tiparuri neizbutite și părăsite.

În ochii lui *Hegel* și ai școlii lui idealiste, societatea evoluează, dar, neafindând adevarata pricină, această școală a zis că ea evoluează, pentru că o idee superioră care s-a întrupat mai întâi în natură și apoi în mintea omului, sub formă de spirit popular, care deci este și el o parte a spiritului general superior, dă naștere la forme sociale, care tind să devină o dată veșnice, cînd spiritul popular va deveni conștient de sine.

De aceea, în toată istoria omenirii *Hegel* caută numai formele deosebite, ce a avut acea idee superioară, în forma spiritului popular ; pentru dînsul manifestările sociale nu se pot explica decît prin acest spirit popular. Cu toate acestea — și e lucru vrednic de băgat în seamă — Hegel însuși, marele filozof idealist, în foarte multe locuri din *a sa Filozofie a istoriei* e nevoie să explică multe manifestări sociale prin factorii economici, prin lupta de clase.

Această teorie idealistă a jucat foarte mare rol la începutul veacului mai ales în Germania, unde a captivat și pe un socialist însemnat, pe Lassalle, dar e neputinciosă să explică evoluția socială, căci mai întâi nu poate răspunde unei întrebări capitale : de ce acea idee superioară, care a existat înainte de toate, n-a rămas în sfera ei înaltă, de ce s-a întrupat mai întâi în natură, apoi în capul oamenilor, și apoi în societate ? Cum se poate închipui o idee care să-și schimbe forma ? S-a mers, pentru a da explicarea acestor întrebări, pînă la aceea că unii din discipolii lui *Hegel* au zis că toate schimbările ideii vin din simplul fapt că ea (ideea) „se plătisește” într-o stare și cauță să treacă în alta ! Cum era cu putință ca o astfel de teorie să nu cadă în fața adevărului științific ? Progresul științelor naturale i-a dat lovitura de moarte, făcînd-o însă mai întâi să treacă printr-o fază, reprezentată de *Feuerbach*. Conceptia unei idei superioare a fost părăsită și filozofia lui *Hegel* — înormîntată, păstrîndu-se numai concepția lui de a considera totul în prefacere și mișcare — așa-numita lui dialectică.

293

²³ —• Arta revoluționara ■— c. 1/465

⁵ Idem nota 4.

însă idealismul n-a dispărut cu totul din istorie ; și azi săt unii care explică evoluția socială prin idei, numai că în loc ca ele să fie deasupra societății, săt și se nasc într-însa. Dar cum se nasc ideile ce — după acest idealism modern — se întrupează în manifestările sociale, oum și de ce se schimbă, nu ni se spune nici azi. Dialectica, cum am zice, a ideilor n-o știm, după acesi sistem. Lucru cu atât mai izbitor, cu cît din paralelismul ce se poate totdeauna vedea, între un anumit mod de alcătuire socială și ideile și caracterul oamenilor ce trăiesc într-însa, idealiștii moderni nu pot să vadă care-i efectul și care-i pricina acestor serii de fenomene variabile. Ei dau ca pricină ideile, care săt tocmai efectul, după cum v-ați putut convinge din cele ce s-au spus de către Nădejde în chestia *materialismului economic* (vezi *Critica socială*, nr. 5). În dosul *materialismului economic* stă însă *teoria luptei de clase*. Dușmania dintre aceste clase, care nu se manifestează totdeauna prin revoluții și fapte violente, nu încețează însă niciodată de a exista și a da naștere în modul de a judeca în orice chestie, chiar și în cele ce par mai neatârnate de lucrurile omenești, dar mai ales în cele apropiate de nevoile economice, la păreri deosebite la diferite clase sociale. Foarte lămurită pildă vi s-a dat arătindu-se influența ce au exercitat interesele economice dușmane, în veacul al XV-lea, asupra modului de *a vedea religios, care pare așa de neatins de nevoile zilnice și omenești. Deci lupta de clase ucide idealismul, fixând în locul lui *materialismul economic*. Nu mai insist asupra acestei chestii, căci este lucru lămurit că nu ideile oamenilor fac organizarea socială, ci accasta produce ideile ; cu condiția însă să ne ferim de a aduce la doctrinarism această explicare, dând-o' pentru oricare idee ce s-ar ivi în capul omului ; vorbim numai de ideile acelea ce pot pune în mișcare mase mari de oameni. *Materialismul economic* presupune însă *lupta de clase*, față cu care nu se mai poate menține nici idealismul filozofilor germani, nici idealismul modern al istoricilor.

Dar desigur că acolo unde teoria luptei de clase e mai descurajatoare pentru susținătorii ordinii actuale, acolo unde ea taie în cele mai frumoase speranțe ale filozofilor burgezi, e în lovitura ce le dă această teorie aşa-numitelor *legi naturale*, care guvernă societatea. Această teorie, care confundă cu totul legile naturale cu cele sociale, care are și tendința de a mărgini toată evoluția socială pînă la forma actuală a societății sau pînă la o formă foarte puțin schimbăță, primește o lovitură de moarte, cînd vom cerceta cum răspunde la întrebarea de frunte : cum se explică prin ea evoluția socială și cînd vom vedea cît de falsă explicare dă. Si apoi, pentru mai mare descurajare a sprijinitorilor ordinii actuale, vom arăta la ce consecință duce teoria adevărată explicatoare, adică teoria *luptei de clase*.

Să arătăm mai întîi de unde a venit această idee de *legi naturale*,

neschimbătoare — în societate. Evoluția socială e un fapt ce nu se poate nega și o știință socială trebuie să aibă ca baza fundamentală a ei teoria care să explică această evoluție. De ce e pricinuită? Cum se face ea? Cine schimbă societatea? Răspunsurile date în lupta neîncetată cu tendințele clasei muncitorilor au luat forme deosebite pînă azi, cînd sociologii și filozofii burghezi își închipuie că au ajuns să deie explicarea trebuitoare.

Pentru aceasta au ajuns la aşa-numita școală naturalistă socială, care azi arc foarte multe pretenții de a fi dat de calea cea dreaptă. În această școală filozofii și sociologii, după ce se isilesc să dovedească că societatea e un corp organizat, zic că ea, ca orice corp organizat, e supusă legii evoluției, și anume unor legi naturale și veșnice. Voi arăta mai întîi asemănările ce se dau ca existând între organismul individual și cel social. Această asemănare au făcut-o și cei vechi, mai ales *Platon* și *Aristotel*, dar această tendință a crescut tot mai tare și chiar *Rousseau* a mers pînă acolo, încît să determine organele particulare ale corpului social.

În zilele noastre însă această asemăluire a mers aşa de departe că s-au găsit oameni buni de cap, ca un zoolog Jager, care să pună societatea omenească într-un manual de zoologie și s-o trateze cum ar trata un [naturalist] anelidele ori polipii. Alții nu merg aşa de departe, dar găsesc multe analogii între aceste două feluri de organisme.

Întîia asemănare, zic ei, e *concursul* părților din care se compune un animal sau vegetal. Toate lucrează spre un scop, împărțindu-și rolurile. Ce-i drept că în societate există în adevăr împărțirea muncii, dar unde va fi și cooperarea intimă spre un singur scop, asta nu se vede și nici ei n-o spun.

Dacă am privi societatea dintr-un balon, atunci, nevăzînd lupta surdă și vie din părțile ei, am putea zice că toate concurează spre o formă un tot, un organism, „societatea”. Dar acest lucru nu se poate numi știință socială; căci se trece cu ușurință tocmai peste faptul, care va explica evoluția socială, adică lupta de interes între membrii aceleiași societăți.

A doua asemănare ce se dă e analogia de structură. Aici lucrul se pare că merge de minune și Spencer găsește următoarele asemănări. După cum într-un individ sunt trei sisteme de organe, care îndeplinesc trei funcții hotărîte, tot aşa și în societate. Cele trei sisteme de organe la animale: sistemul alimentar (stomac, mai⁰ etc.), sistemul conducător (creieri, nervi), sistemul distribuitor (înima, vase sanguine). Dar nu numai asta, ci chiar evoluția animalelor inferioare seamănă foarte bine cu evoluția societății. La animalele inferioare ce trăiesc în fundul mării se deosebesc mai întîi două pături: una externă, în legătură cu mediul, și alta internă, formînd cavitatea digestivă. Cea dintîi formează organe de relație și direcție (cili, tentacule etc.) și cea de-a doua — organe de nutriție. Mai tîrziu apoi se formează între aceste două părți niște organe

de relație, în formă de mici canale, ce alcătuiesc sistemul distribuitor. Tot așa și în societatea omenească. Mai întâi se formează două clase: una dinafară care veghează și conduce relațiile grupei sociale cu alte grupe — ar îndeplini funcția cililor de la animale — sistemul conducător — altă clasă dinăuntru care produce lucrurile trebuitoare pentru trai și hrană, cum am zice, ar fi cavitarea digestivă. Mai departe, evoluția va

constă în nașterea unui sistem de organe distribuitoare, acele mici canaluri de la animalele inferioare, care însă în societate iau proporțiile uriașe ale unor neguțători 28.

Iată cum se scoate aceeași lege naturală, aceeași alcătuire socială ca și alcătuirea animală. Ca exercițiu de comparație nu-i nimic de zis, ba dimpotrivă, trebuie să primim comparația și să recunoaștem că nu se putea să nu se nască și în societate aceste trei serii de funcțuni ; greșeala începe de unde se consideră aceste trei serii de funcțuni, în forma lor de azi (industria, comerțul și guvernul) ca nestramurate în *forma*. Că există și că trebuie să existe în societate ordine, producere și circulație nu tăgăduiește nimeni ; dar nu trebuie să existe în forma lor de azi, cînd în loc să alcătuiască, cum pretinde această școală, un organism, *unul*, se dușmănesc și se despart. Formă deosebită pot să ia funcțiunile și organele societății (unele pot să piără chiar, iar altele noi să se nască), cum au luat forme deosebite și funcțiunile și organele biologice ale animalelor, în evoluția lor. Dar ce fel de evoluționism ar fi cel naturalist care văzînd cum sunt întocmite și cîte-s funcțiunile unui animal, ar susținea că veșnic animalul va păstra aceleași funcțuni, în același chip întocmite ? Tocmai așa face școala naturalistă-socială cu legile ei naturale și neschimbante, deși în mare parte într-însă sunt oameni ce se pretind evoluționiști. După modul lor de a vedea, societatea nu mai este un organism, ci curată mașină, care veșnic are acceleași funcțuni și organe, și în același chip le întrebuintează veșnic. Aceasta mai ales cînd sc trece peste punctul de căpetenie, că între aceste organe este o luptă, ceea ce arată că ele umblă după un cchilibrti. Si într-adevăr că ideal mai perfect, pentru susținătorii școlii naturaliste, nu poate fi decît o societate-mașină : pe cine l-a pus în- tîmplarea să fie roată marc, roată mare rămîne, ori mai ales pe cine îl va fi pus să fie abur, rămîne necontentit stăpînul tuturor roțiilor, sufletul lor, după cum burghezimea își închipuie că ca și sufletul societății ! Dar oricât ar plăcea acestor filozofi naturaliști, oamenii ce duc foarte bun trai cu alcătuirea actuală, să poată arăta că societatea e o mașină, nu-i lasă... obrazul. Si e o străduință vrednică de toată lauda 'Străduința lor de a scoate societatea din învinuirea gravă ce i-au adus-o.

Iată pe scurt cum acești curajoși se apără în fața societății. Societatea omenească, zic ei, nu-i mașină, pentru că părțile ei nu-s moarte, ci-s vii cum îs și la animale. Animalele au părți vii, au celule ce trăiesc ca și individul.

Tot așa și în societatea omenească ale cărei celule sunt *oamenii*. Iar îndrăznețul care va obiecta că pe cînd celulele se ating una pe al-ta, se țin lanț, celulele sociale — oamenii — fug unul de altul și se dușmănesc, i se răspunde victorios : s-a dovedit că între celulele animale este o

28 *La Science sociale*, par A. Fouillee — *Ștința rială* (fr.)

materie despărțitoare —■ nevro- g'lia — și tot așa-i și între celulele sociale. Nevroglia socială ar fi — asigură dl. Fouillee — drumurile de fier, telegraful, bogăția, cinstea, dragostea etc...

Dacă întrebăm pe acești filozofi : de ce era trebuincioasă această asemănare între un organism și societatea omenească, nu știm ce ar răspunde.

Pentru a explica evoluția socială după cum s-a explicitat evoluția animală ? Cum s-a făcut evoluția animală ? din cercetările lui Darwin și ale altora : „într-o luptă neîntreruptă între indivizi de același fel, din care ieșau învingători cei mai bine înzestrați ; printr-o luptă cu mediu natural la care trebuie animalul să se adapteze sub pedeapsă de a pieri altă mintere. Schimbările ce sufără animalele prin aceste lupte se păstrează și se transmit prin moștenire. Dacă luăm societatea, în așa chip cercetată și asemănătoare acești învățăți, că trebuie numai să se confundă cu o mașină, iar încolo să fie considerată ca un animal în toată regula, ne întrebăm : la ce mediu natural a avut să se adapteze „animalul” societate, și cu care alte animale de felul ei ori și de alt fel a avut să se lupte și, în sfîrșit, cărei generații i-a transmis prin moștenire calitățile cîștigate ?

Nu mă pricep ce răspuns s-ar da și nici nu știu să se fi dat. Dar nu întrebări de acestea a avut să dezlege

școala naturalistă la începuturile ei, ci întrebarea mai grozavă ce a trebuit să intre în mintea oricărui burghez cînd simte că pielea alcătuirea aceasta așa de placută lui și cînd vede pe muncitori urmărand cu curiositate o altă alcătuire socială. Această școală a făcut o simplă mișcare, pentru burghezime o mînă de spărăluță aruncată în ochii nemulțumiților, cărora voiau să* le arate că deși se răscoala ei — organul ori funcția — contra „organismului social”, aceasta e o simplă rătăcire, căci au să piară, după morala povestii lui Menenius Agrippa.

Este însă o secție în această școală mare care nu mai consideră societatea chiar ca un animal, ci mai degrabă, am zice, ca un regn de animale. Această secție admite lupta între părțile societății și luptă întocmai ca și la animale. După această școală, lupta care explică evoluția socială e *lupta pentru trai* din seria animală, iar turnarea în sistem a acestei lupte se numește *dar- vinism social*. Susțitorul cel mai de frunte e H. Spencer. De unde în școala naturalistă mai veche în „animalul societate” nu era nici o luptă, în această școală este o luptă foarte crîncenă. Noua școală are de imputat ceva chiar alcătuirii sociale moderne : ca nu lasă în toată puterea ei lupta pentru trai. și această dojană e foarte aspirațională mai ales cînd vine de la filozoful Spencer.

Contradicțiile și lipsurile acestei școli, care își mai zice și *Individualismul*, au fost arătate în conferință trecută a lui C. Vraja.

Este însă mare buimăceală în tabăra burgheză ! Teoria darvinismului social, simt unii burghezi, e primejdioasă pentru poziția lor, dar pentru că nu-și pot închipui că lucrul ce e adevărat pentru animale poate să nu fie adevărat pentru societatea omenească, se bat cap în cap dinid priveliști care de care mai hazlii. Așa un naturalist de iseaimă, cum e *Virchow*, speriat dedarvi-nismul social, se leapădă și de teoria luptei pentru trai chiar la animale, rugind pe toți să scoată din școli această teorie nenorocită ! Iată cu ce groază vorbea *Virchow* în niște conferințe de la Miinch, spre a îndupla guvernul la propunerea lui : „închipuivă cum se oglindește în capul unui socialist teoria luptei pentru trai ! Vă poate părea curios lucru acesta, dar e foarte. Însemnat și cred că nu va aduce și la noi grozăvile pe care le-a adus în țara vecină” (considera Comuna din Paris ca o urmare a lui Darwin ! !). Această „teorie, dacă e dusă pînă la consecințele ei, are o parte foarte îngrijorătoare și cred că veți fi observat că prin într-însa socialismul a cîştigat teren. Să ne gîndim asupra acestui lucru !“

Este o luptă în societate, asta n-o neagă nimeni, dar nu-i lupta brutală din seria animală, nu-i o luptă piept la piept, ci e o luptă socială cu mijloace de luptă sociale. Ea nu se mai face cu toporul ori cu pușca, de la individ la individ, ci a îmbrăcat forma luptei de clase cu mijloacele și sprijinile despre care voi vorbi mai la vale. Dar dacă această luptă există și a existat de după sfârșirea relațiilor comuniste primitive, asta nu înseamnă că-i o lege *naturală veșnică* : ea singură va duce la nimicirea claselor și deci la negarea, la încetarea ei chiar. Cînd aceasta luptă va înceta, nu va înceta o lege *naturală* (cum e circulația la animale) și nu va urma din pricina aceasta moartea societății, cum se întîmplă cu un animal la care încetează o funcție firească — ci va înceta o lege socială schimbătoare care a tot luat și pînă acum forme deosebite.

Ea este legea ce explică evoluția socială, iar comparațiile societății cu animalele sunt niște exerciții în aparență nevinovate, dar, în fond, foarte interesante. Ce putea fi mai însemnat pentru susținătorii ordinii actuale decît să se dovedească că societatea are aceleași legi naturale veșnice ca și animalele ? Cît ar fi fost de liniștiți ei atunci ! Dar dacă luăm teoria lor din singurul punct de vedere din care trebuie luată o teorie socială — din punctul de vedere al chipului cum explică ea evoluția socială — vedem cit e de neputincioasă și-i vedem și colții.

Dacă teoriei naturaliste pe care am expus-o mai întîi părea că nici nu-i trecuse prin minte a explica evoluția socială — tot așa e și cu această 'școală a legilor naturale în societate. Cum de tocmai acuma a ajuns societatea la adevăratale ei legi ?

De ce nu «ra o lege naturală neschimbătă, alcătuirea intemeiată pe robie, cum părea lui Menenius Agrippa ori lui Aristotel ? De ce nu era o lege naturală feudalismul ? De ce numădecîn salariatul⁷ e alcătuirea în-

temeiată pe legi naturale ?

Dar să lăsăm pe acești filozofi să cate câte asemănări vor pofti între animale și societate ; noi să învățăm din aceste străduințe ale lor că singura asemănare între societate și animale e că amândouă sunt supuse evoluției, 'schimbării. Legi neînlăturăte sunt și în societate și la animale, dar deoseberea este că legile ce guvernă animalele și natura în genere sunt neatîrnate și vor rămîne veșnic neatîrnate de voința omului ■■■ legile ce guvernă societatea vor deveni de la o vreme supuse voinții oamenilor, îndată ce legea fundamentală care ţe-a dat naștere, *lupta de clase*, va înceta.

*

Acuma vine rîndul să lămurim mai de aproape teoria luptei de clase, punînd-o în fața unei idei care are foarte mulți sprijinitori, atât dușmani ai societății actuale cît și prieteni de-a ei. Acea idee ce se găsește la toți acei ce nu-și dau seama de evoluția societății concepută în mod științific, e *despre rolul forței și silniciei în evoluția socială*. Este o idee tot așa de falsă și superficială ca și idealismul istoric ; e un mod de a explica evoluția societății prin unele manifestări din-trînsa, fără a merge în fundul lucurilor. Trebuie să ne ferim de a da cuvîntului luptă de clase un înțeles violent și singeros ; trebuie să ne pătrundem de ideea că astă luptă e explicarea firească a evoluției sociale, a unei evoluții foarte asemănătoare cu alte evoluții și că forța și silnicia sunt numai niște manifestări rare ale acestei lupte, dar nu sunt, de loc, nici drumul ei neînlăturat, nici factorul cel mai însemnat. Trebuie să știm că silnicia e, cind se arată, un produs încet al evoluției social-economice și că ea deci nu poate da

naștere decât foarte arareori la un progres social, dar în tot cazul nu-i ea pricina, ci efectul unei alte dezvoltări. Mai este încă dc arătat și unor așa-zis integrali, care vîră de toate în teoriile lor, că concepția materialistă a istoriei nu poate să se împace de loc cu o propagandă violentă cum vor anarhiștii.

Întîia întrebare ce ne punem este : ce rol are silnicia în evoluția societăților omenești și dacă această evoluție nu se poate explica fără silnicie și vârsări de sînge ? Mă vei servi de *Engels* care a dat peste un dușman foarte pretențios, peste *Eugen Diihring*.

Diihring susținea că greșesc socialistii cind vor să arate că *organizarea politică*, ar fi rezultatul alcăturirii economice a societății. Ea, zicea *Diihring*, e faptul primar, făcut numai ca să fie făcut. Si dacă caracterul silnic al alcăturirii politice de azi e mai greu de văzut, îi venea ușor lui *Diihring* să-i arate în

formele ei puțin dezvoltate. Pentru a-și clădi sistemul și-a închipuit doi oameni, cărora le zice Robinson și Freitag, la care Diihring avea să cerceteze organizarea lor economică și cea politică și să arate care se naște întîi și care a doua. De aceea, el întreabă : pentru ca Robinson să-i iacă rob pe Freitag, să-i supună deci economicește — nu trebuia mai întîi să-i prindă, să-i bată, să-i supună, cum am zice, politicește, regulînd prin lege ori prin putere, raporturi juridice de supunere între el și rolul său ? Nu-i prin urmare organizarea politică pricina celei economice ? Căci de la silnicia ce făcu Robinson asupra lui Freitag atîrnă și robirea economică a lui Freitag. N-are deci rolul de căpetenie, în evoluția socială, silnicia ?

Acest mod dc argumentare care, la întîia vedere, pare întemeiat, dovedește multă neștiință de istoria societăților primitive și în general de evoluția socială.

El e foarte ușor răsturnat de Engels, arătîndu-i că astă supunere e urmarea evoluției economice la care ajunsese societatea lui Robinson și Freitag.

Nu era de ajuns ca Robinson să dea cu ciomagul în cap lui Freitag, pentru ca nenorocitul să fie robul celui dintîi. Pentru aceasta mai trebuiau două lucruri : întîi, ca Robinson să aibă unelte de muncă cu care să pună pe Freitag să-i muncească și, al doilea, să aibă cu ce ținea de azi pe mîine un rob. Si intradevăr, cînd oamenii se îndeletniceau cu vînatul, nici n-aveau nevoie de robi, ci pe prinșii în război îi mîncau sau ucideau. Tîrziu tare s-au ivit robii în societatea omenească. Aceasta s-a întîmplat cînd societatea ajunsese la oarecare dezvoltare în producție și cînd era într-însa oarecare neegalitate în împărtîirea averilor ⁸. Condițiile acestea s-au îndeplinit atunci cînd oamenii au început a se ocupa cu tot dinadinsul de păstorie și agricultură. De aici vedem că Robinson care reprezintă clasa proprietarilor de instrumente de muncă economică, și-ar fi cîștigat unelte aşa de perfecționate pentru ca să poată produce mai mult decît îi trebuia și numai după aceea să prindă pe Freitag, să-i supună și să-i robească. Altminterea Robinson n-ar fi avut cu ce ținea pe Freitag și ar fi pierit amîndoi de foame, ori s-ar fi întovărășit dacă n-ar fi fost unul rob altuia. A fi de părerea lui Diihring înseamnă a considera evoluția societății ca începînd de pe la anul biblic 5 000 și a nu te gîndi și mai înainte, ori a nu te uita la ceea ce

se vede și azi la unele popoare sălbatice foarte puțin înaintate.

Dar se poate face și următoarea întrebare : de unde a căpătat Robinson instrumente de muncă ? N-a trebuit să le ia de la altul, să le răpească, poate chiar să și ucidă pe slăpînul lor ? Această întrebare e greșită din următorul punct de vedere. Noi nu putem susține că Robinson nu va li să facă aşa, ba chiar putem zice că aşa a făcut. Decât, tîlhăriile *individuale* ale oricărui Robinson nu înseamnă nimic în evoluția societății și nu explică nimic. Căci dacă Robinson a furat și averea lui Freitag, altul putea să i-o fure și lui, altul să o fure de la acesta și aşa mai departe. Averea furată va trece din mână în mână și niciodată nu ne vom putea lămuri cum s-a format ea.

De aici se vede ce superficială e concepția lui Dühring. Pentru a explica nașterea averii primitive nu-i nevoie de tîlhăriile diferiților indivizi — care desigur n-au lipsit — ci numai de o cunoștință mai temeinică a lucrurilor.

Această avere primitivă se naște înăuntrul societăților comuniste. În aceste societăți stăpîne în comun ale pămîntului, toți aveau avere cam deopotrivă. Progresul neîncetă în perfeționarea instrumentelor de muncă, oarecare condiții mai prielnice pentru cultură au făcut ca locuitorii acelor comunități să producă mai mult decât le trebuia pentru dînsii. Prisosul de producție au început să-i vîndă la străini : sub îmbol- direa acestui schimb au căutat să tot perfeționeze instrumentele, să muncească tot mai mult pentru schimb ; averile individuale s-au deosebit : cultura în comun s-a ruinat și cu dînsa, comunitatea primitivă.

„Despotismul oriental și stăpînirea alternativă a deosebitelor popoare nomade, în curs de mii de ani, n-au avut ce face acelor comunități ; nimicirea treptată a vechii lor industriei primitive, prin concurența unor industrie mai mari, le nimicește și pe dinsele din ce în ce mai mult. De silnicie nu poate fi vorba, pe atunci, cum nu-i nici azi în împărtirea individuală a proprietății comune asupra pămîntului de pe lingă Mosela și Hochwald; tăranii găsesc că-i în interesul lor să se introducă proprietatea individuală, în locul celei, comune de pînă acumă. Chiar formarea unei aristocrații, ca la celți, germani și la indienii din țara celor cinci rîuri, nu s-a întemeiat mai întîi, de lloc, pe silnicie, ci pe bunăvoiță și obicei. Oriunde se formează proprietatea privată, aceasta se întîmplă în urma schimbării modului de producție și de schimb, în interesul ridicării producției și sporului în schimb — deci din pricini economice. Este deci lămurit că proprietatea privată poate exista mai înainte ca tîlharii să-și însușească lucrul străin ; vedem, aşadar, că silnicia poate schimba starea de posesiune, dar nu poate crea proprietatea privată ca atare.” (Engels, *Răsturnarea științei de Dühring*.)

Iată deci explicația o parte însemnată din evoluția socială, fără amestecul forței, ci numai prin împrejurări încete, neînlăturate, care, cel puțin pentru un timp, făceau plăcută schimbarea stării economice a oamenilor.

Un alt susțitor al unei concepții ca și a lui *Dühring* e scriitorul rus *Leon Tolstoi*, în cartea sa *Banii*. Stăruia căva și asupra acestui scriitor pentru că el formulează un sistem complet de evoluție socială, prin silnicie și forță.

El zice, ca principiu general : „Orice stăpînire a omului de către om se întemeiază pe aceea că un om poate ridica viața altuia și îl poate constrînge a-i îndeplini voința, dacă nu pierde poziția lui amenințătoare”.

Această robie a trecut prin mai multe faze :

„în timpurile vechi robirea, prin amenințarea vietii, se vedea mai bine. Era un chip de a robi, care consta numai în simpla amenințare de ucidere cu sabia.

Cel înarmat zicea celui neînarmat: «Eu pot să te ucid, cum am făcut și cu aproapele tău, dar n-o fac, te cruce — mai ales pentru că-i folositor și pentru mine și pentru tine, dacă vei lucra pentru mine în loc să te ucid.» Și cel neînarmat munci, iar cel cu arme amenință.” Această intuție fază a robiei, prin forță brutală. Dar ea nu a mai venit la îndemnă, după trecere de vreme, stăpînitorilor, căci — spune Tolstoi — „avea multe neplăceri pentru apăsațori. Pentru a exploata munca celui mai slab, apăsațorul trebuia să-i hrănească și să-i îmbrace, adică să-i țină pentru a fi destoinic de muncă, și tocmai prin acesta numărul supușilor era mărginit”.

A doua fază dc robire o găsește descrisă Tolstoi, în *Bible*, anume pe vremea lui Iosif cel Frumos, acumă 5 000 de ani. Acel chip e același care se întrebunțea și azi pentru domolirea cailor îndărătnici și a animalelor sălbaticice în menajerii. Mijlocul e foamea.

In cap. 41 din carteau lui Moise, se povestește cum Iosif, care era ministru în Egipt, a strâns, curs de 7 ani, grine prin hambare, și în niște alți 7 ani de foamete, lumea întreagă, neavând ce măncă, a trebuit să se adreseze la dinsul. Pe Iosif însă nu l-a lăsat inima ca să nu tragă vreun folos și dîndu-le hrana și cereale de semănăt, le-a impus oarecare datorii. Si *Biblia* la rîndul

26 (cap. 41) zice : „Și aşa le-a făcut Iosif lege, pînă în ziua de azi, peste toată țara Egiptului, adică ei să deie faraonului o cincime din produse, iar preoților să le deie cîmp“ — iată a doua fază de evoluție socială, care a avut și ea relele ei, mai ales acela că stăpîni- torul nu putea avea prea mulți supuși, și a fost înlocuită cu o a treia formă de robie.

Cel tare zice celui slab : „Cu tine pot face ce vreau ! Pot să te ucid cu arma, ori pot să te ucid luîndu-ți pămîntul din care te hrănești, pentru niște bani ; pot să vînd toate cerealele în străinătate și să te las să piei de foame. Însă te las dacă-mi plătești un bir în bani.“ Astă e a treia fază în care ne aflăm și azi : iaza robiei prin bani. To' Stoii vrea să o arate și să o dovedească prin ceea ce să-a întîmplat insularilor din Fidgi, din pricina că englezii, venind cu tunurile asupra lor, i-au pus să le plătească 90.000 de dolari.

Cît de mare însemnatate dă el bunului plac al celor mai bine înarmați se vede de acolo că, după dînsul, valoarea banilor e arbitrară. „Dacă guvernul cere bani, bănuim! are valoare ; dacă ar cere fluturi, fluturii ar avea valoare.” Pentru oricine știe, cît de puțin, cum se face evoluția societății (vezi : *Ce vor socialistii români*²⁹) asemenea explicări nu au nici o trecere. E interesant de a vorbi de o a doua fază a teoriilor acestora, și anume despre rolul precumpărător ce-l dau unor individualități însemnante în evoluția societății. Nu* mai vorbesc de chipul grosolan și lipsit de orice temei al istoricilor de a da roluri foarte mari unor oameni ca *Alexandru*, *Cezar*, *Napoleon*, în mișcările istorice și de a vedea în

²⁹ Broșură care cuprindea programul cercurilor sociale redactat de C. D. Gherea. Se publicase în *Revista socială* (an. I, nr. 10, 11, 1886).

bătăliile și capriciile lor, factorii cei mai însemnați. Acest mijloc de a înțelege și explica istoria, moștenit de acum 5.000 de ani, din vremea analelor lui Tutmes, și păstrat până în vremea noastră, cind în toate ramurile activității omenești s-au făcut atîtea schimbări — acest chip, zic, de a înțelege și explica istoria e dezgustător.

El se întemeiază însă pe o concepție învechită, întemeiată și ea pe iluzia oricărui om cu spirit neștiințific,

căi măcar aici, pe pămînt, omul e „rege“ și că el încurcă și descurcă totul. Cu foarte mici deosebiri, e aceeași închipuire, de la analistul lui Tutmes, prin *Herodot* și *Tucidide*, pînă la idealismul francez din veacul al XVIII-lea și pînă la idealismul „tinerilor germani“, neohegelieni, de la 1840.

Dar nu despre istoricii burghezi și modul lor de a vedea voi să vorbesc. Trebuie să ating în treacăt pe oarecare dușmani ai societății actuale, pe anarhiști, care concep evoluția socială întocmai ca și burghezii.

Această sectă de revoltați se caracterizează prin *rolul precumpărător ce dă individului în evoluția socială*. Că această concepție e idealistă și cu totul neștiințifică și chiar copilărească o știe foarte multă lume. O știu chiar unii învățăți burghezi, care au început să se rușineze de atât de mare rost dat individului.

Și dacă cu anarhiștii de azi e greu a te înțelege, căci fiecare are concepția lui deosebită, e ușor a le vedea originea cercetîndu-i cine erau la începutul lor. Nu mă ating de alte puncte din doctrina socială a anarchismului, ci numai voi căuta să vedem unde și la cine găsim ideea, care e fundamentală pentru sistemul lor, despre rolul ce are individul în evoluția socială.

Filosofia lui *Hegel*, care după metoda ei e adevărat revoluționară, a fost întrebuițată ca armă zilnică în toate chestiile pe la 1840 și a degenerat, înălțit cum observă *Engels*, școala nouă hegeliană, de la 1842, se dădu pe față în *jurnalul Rinului*, ca filozofia burgheză-zimii radicale care avea nevoie de o haină filozofică pentru a se feri de cenzură. Din școala aceasta au ieșit cei dinții anarhiști.

Concepțile lor erau însă deosebite de ale lui *Hegel*, în punctul ce ne interesează, pleindu-se mai mult spre idealistii francezi din veacul al XVIII-lea. După școala neohegeliană și după idealistii francezi, individul are mare însemnatate: conștiința omenească (mintea și voința) preface și schimbă totul; ea poate aduce orice alcătuire socială ar pofti; conștiința schimbă lumea din afară și societatea, iar nu viceversa.

În seria de fenomene ce se înlănuiesc, se urmează unul după altul, conștiința omului joacă un rol activ, iar nu pasiv; în schimbările și prefacerile care, după noi, par a se face fatal și neatîrnat, după acei idealisti, libertatea omului nu era jignită; el făcea ce voia și cum îi venea la socoteală.

Astfel era concepția lui *Hegel*. După dînsul alcătuirea socială și manifestările ei se schimbă într-adevăr după un spirit, dar nu după spiritul omenesc, ci după cel universal.

Ideea eternă prin evoluția ei în sine însăși s-a întrupat mai întîi în natură, a ajuns conștiință în capul omului și de aceea se întrupează în alcătuiri sociale. Individul cu mintea și conștiința lui, cu acțiunile lui, n-are nici o însemnatate: el lucrează ca o simplă unealtă la poruncile ideii universale, ce urmărește scopurile ei; încearcă fără voie, neliber, printr-un ne-sfîrșit lanț de fenomene ce se urmează cu fatalitate (Notwendigkeit). Cum rămine în sistemul lui Hegel cu această „antinomie“ între libertate și fatalitate (necesitate)? Cum rămine cu voința, cu libertatea omului? Hegel a dezlegat această antinomie într-un chip minunat, pe care I-a primit și socialismul științific.

„Pentru dînsul libertatea e pricepera necesității. Oarbă e necesitatea, întrucît nu-i înțeleasă. Libertatea nu șade în o visată neatîrnare de legile naturii, ci în cunoașterea acestor legi și a putinței date în ele, de a le face să lucreze în anumite scopuri... Cu cât mai liberă va fi judecata unui om în privința unei chestii, cu atât mai mare necesitate va fi hotărîtă acea judecată.“

Împăcare decât care nu se poate mai minunată, între libertatea individului și înlătuirea de fenomene prin care el trece; totodată, mărginire a rostului

individualui într-o serie de fenomene, în schimbările sociale !

Îată pe scurt deosebirea între sistemul lui *Hegel* și sistemul neohegelienilor și al idealiștilor francezi sau și germani, dezvoltați îndeosebi sub influența lui *Hegel*.

E însemnat de a vedea cum din concepția lui Hegel, despre rolul individualului în evoluția socială, concepție care primită în totul de socialismul modern, s-a dezvoltat, a ieșit neohegelianismul și de aici anarhismul.

Explicarea neohegelianismului ne va arăta cum s-a rupt în două sistemul lui *Hegel*, asupra punctului ce ne interesează :

Evoluția ideii superioare, la *Hegel*, se poate însemna așa : ideesuperioară
natură conștiință omenească
alcătuirile sociale.

Legătura între conștiința omenească și alcătuirile sociale e directă. Pe de altă parte, din dezlegarejii antimomiei între libertate și necesitate, am văzut că libertatea e cunoașterea necesității. Ce înseamnă asta ? A fi ajuns în acea stare ca *spiritul universal* să devină conștient în mintea noastră, adică să ne putem da seama și înțelege evoluțiile sociale la care ne obligă acest spirit, a putea prevedea încotro ne duce, a ne pregăti pentru evoluția viitoare. O dată ce cîștigă această conștiință — de a prevedea și pregăti — spiritul a putut ușor aluneca în iluzia că în realitate noi însine — conștiința omenească — conducem și facem evoluția socială. Apoi în luptele neconitenite dintre burghezimea revoluționară și feudalitate, cînd trebuia să se ridice importanța omului în genere, antimomia dezlegată de *Hegel* a ajuns dominatoare și a scoborât sistemul lui la neohegelianismul „tinerilor germani”, la al idealiștilor fr'ancezi de dinaintea lui. Individul a ajuns să capete rolul precumpăritor. Ca să vedem mai bine această doctrină, vom expune ceva din *Lessing*, idealist dinaintea lui *Hegel*. Pentru dînsul istoria nu mai e dezvoltarea spiritului universal, ci a conștiinței de sine a oamenilor. Pe I-assalle, crescut în filozofia idealistă germană, îl găsim foarte înflăcărât de această idee. El zice :

„Aici geniul lui *Lessing* se distinge mai bine de al lui *Voltaire* și *Rousseau*. Istoria încețează de a fi un domeniu de absurdități și de arbitrar. Conștiința de sine ieșe din poziția ei negativă față de mișcările istorice și intră în cea pozitivă în care mișcările istorice trebuie concepute ca dezvoltarea ei proprie.” Această concepție e după Lassalle cea mai mare înălțime la care a ajuns filozofia germană.

„... Totodată, prin această poziție pozitivă a conștiinței față cu lumea dată, s-a asigurat izbînda ei to-

tală, pentru că acumă s-au șters nu numai însemnatatea și legăturile cu care ordinea stabilită leagă conștiința, dar și neafirmarea originii ei (a ordinii stabilite, i s t o r i c u l) c u alte cuvinte conștiința s-a dezrobit de lumea din afară și de alcătuirea socială care deci nu mai sănătatea, ci afirmată de conștiința omului.

Despre disprețul cu care trătau idealiștii francezi realitatea, ajunge să spunem că nu voiau să-o cerceteze ; mergeau cu ochii închiși, realitatea îi duce și de aceea, foarte adeseori, erau expuși la cădere.

Dar să venim la neohegelieni și să vedem cum judecă ei comunismul atât al utopistilor francezi cât și al lui Weitling. Vom vedea aici și cât îs de idealisti și cât îs de anarhiști. Un șef al lor, *Wilhelm Marr*, în scrierea sa *Tînără Germanie în Elveția* din 1846, zice despre comunism :

„Comunismul e expresia lipsei de putere a voinei, încrederea în sine lipsește comuniștilor. Suferind sub apăsarea socială ei caută mîngîiere, nu arme pentru a se dezrobi. Comunismul e un fel de strigăt de durere înăbușit și cere ca condiție a vieții, iluzia. Comuniștii văd neegalitatea pe pămînt, dar o văd prin ochelarii conștiinței de proletari... Mi se urcă săngele la cap cînd văd că se pune ca principiu mărturisirea afirnării totale a omului de materie. Această mărturisire e principiul cel mai scurt și mai cuprinzător al comunismului." Si aiurea el zice :

„Am văzut că întreaga lume e un produs al conștiinței. Dacă e vorba să se schimbe formele ei înțepenite și strîmte, atunci trebuie să se schimbe mai întîi conștiința proprie. E un chip îngust de a judeca, dacă, voind o societate liberă și egalitară, descriem lumea nouă cu multe amănunțimi, înainte de a nimici orice barieri s-ar pune activității noastre neafirnărate." (Emil Kaler despre Wilhelm Weitling).

Bucata aceasta este foarte însemnată pentru că în- tr-însa stă întreaga doctrină și tactică a anarhismului. Să analizăm puțin. Dacă-i vorba să facem o schimbare în alcătuirea socială, trebuie să schimbăm mai întîi conștiința oamenilor. Cum vom schimba însă conștiința cuiva ? Prin ce mijloc ? Cum se poate influența asupra acestei conștiințe.

Acești idealisti știau atât de puțin ce influențează asupra conștiinței oamenilor, încât în idealismul lor, ei își tot schimbau conștiința fără să știe ; mergeau în urma lucrurilor în loc să meargă înaintea lor. De aici o mulțime de greșeli și dezamăgiri. Însă niciodată nu și-au pierdut încrederea în libera voine și a omului. Omul poate, după ei, să voiască orice și dacă omul nu vrea, dacă conștiința lui nu se ridică contra „bolților de mormînt ale realității" trebuie să fie vinovat. Toată alcătuirea socială era pentru dînsii o șarlatanie ; niște oameni răi folosindu-se de prostia mulțimii au tras-o pe sfoară...

Era vinovat un capitalist ce jupuia pe muncitor ; era vinovat clerul ce amâgea pe mulțime; toți erau șarlatani care, dacă ar vrea, ar putea să facă să înceteze toate nenorocirile. Dacă-i aşa, și dacă, după toată propaganda făcută, nu reușești să schimbi conștiința unui capitalist, ce rămîne de făcut ? Să faci să dispară acea conștiință dușmană, iar într-o limbă mai puțin hegeliană, să faci să dispară individul vinovat. Iată-ne ajunși la propaganda prin fapt care, poate că dacă nu trecea prin mintea acestor hogelini, burgheri revoltați, a luat proporții curat că/acești în mintea lui Bakunin. Propaganda prin fapt, prin/înd loc mai ales în capul micilor burgheri, se explică, la dînsii, prin individualismul cîștigat din starea lor socială.

Faptul ce ieșe din aceste două origini ale ei (la mic- burgheri) este că : responsabilitatea individualului pentru poziția lui socială s-a născut în minti burghere. E bine să se știe lucrul acesta. Trecem mai departe.

Să nu gîndim la o nouă alcătuire socială, să nu ne pregătim pentru dînsa, înainte de a fi sfârșit mat orice barieri s-ar pune activității noastre. Ideea aceasta este și pînă azi la anarhiști ba încă au găsit o dată prilejul de a-i afla temeinicia.

Bakunin, autorul „pandestrucțiunii”, care spunea că cea dintâi datorie a unui „revoluționar fără fraze” e de a distrugе mai întâi; care împreună cu nedespărțitul *Herzen* avea formula: placerea de a distrugе e placerea de a construi (Die zerstorenae Lust ist eine schaffende Lust) a pus în aplicare această teorie: A făcut o răscoală la Lyon, a decretat căderea statului, dar nu s-a întîmplat alta nimic decât... decretul.

Ce-i drept, mai pe urmă, *Herzen* începe a se îndoia de formula anarhistă. Cine vrea să știe oță însemnatate dădea *Bakunin* distrugerii, să citească *Catechismul revoluționar* descoverit cînd cu procesul lui Neciaief.

Dar pentru ca să nu ieşim prea tare dintre hegelieni, voi cita ce spune unul dintre ei, întrăț însă mai tare în apele anarhismului. Iată ce zice *Hess*: „Numai pe baza absolutei libertăți, nu numai a muncii, în înțeleș strîmt, dar a oricărei activități și aplicări omenești e cu putință libertatea absolută și comunitatea absolută a bunurilor. Munca, societatea, nu trebuie organizată, ea se va organiza de la sine, pentru că oricine face ce nu poate lăsa și lasă ce nu poate face”. Pînă azi, învelită în multe forme, există ideea aceasta la anarhiști.

Nu mai merg mai departe. Am vrut să arăt cum din rolul prea mare, precumpăñitor, ce se dă individului în evoluția socială, a trebuit să iasă logic anarhismul.

E bine însă să mai vedem pe unde putem găsi neamuri de-ale concepțiilor anarhiste. Pentru aceasta trebuie să mergem la izvorul lor, la concepții cu totul burgheze, și anume așa de burgheze că multora dintre ei li s-a dogorit obrazul de atîta priceperă în evoluția socială. Și n-am nevoie să merg așa departe, căci ghimbacii învățați burghezi, printre foarte multe concepții adevărat științifice unele, iar altele mai interesante, pe care le-au dat la iveală, s-au însărcinat să deie, în școli, și lectii de anarhism. Ajutor între frați! Căci dacă n-ar fi așa, atunci ce cată, prin școli, istoria așa cum se face azi?

Cred că se poate susține cu oarecare adevar că istoria predată în școli deprinde mintea cu vederi care-s în totul anarhiste. Dar nu numai atîta. Ea deprinde pe elevi să credă că propaganda prin fapt are foarte mare rol în evoluția socială.

Ce au făcut *Alexandru*, *Cezar*, *Carol cel Mare*, *Napoleon* în toată viața lor decât propaganda prin fapt?

Au dat în cap dușmanilor ; i-au ucis, au stabilit formele și alcătuirile sociale pe care le-au poftit ! Napoleon, bătând zdrață și ucigind, a burghezit toată Europa; a ruinat toată alcătuirea feudală ! Se poate mai mare anarhism și probe mai zdrobitoare despre însemnatatea violentelor arbitrale, a propagandei prin fapt ?

Și cu toate acestea, ăsta-i spiritul ce insuflă istoria în mintea copiilor. Și dacă nu ne închipuim că zeci de ani, cît se predă astfel de istorie, n-au nici o influență asupra minții elevilor — atunci numai decît trebuie să recunoaștem că istoria hrănește concepțiile anarhistice.

Sînt și unii burgheri care încep să se lase de astfel de știință și pricepere istorică, dar pentru că nu pun în locul ei adevărata explicație, fac numai teorii goale.

Așa în *Les problemes de l'histoire Mougeolle* vorbește despre o nouă concepție a istoriei, căreia îi zice el „*histoire democratique*³⁰. Iată cum o definește :

„La spatele marilor personalități al căror nume ni-l-a păstrat istoria sînt acei pe care nu-i vedem, pe care nu-i vom vedea niciodată, lucrători necunoscuți, actori uități dintre care unii au fost martiri, alții — călăi.” Aiurea zice :

„în timp de pace, adevărul actor al dramei e poporul cu mii de capete; în război armata e marea lucrătoare a izbinzii ori a înfrîngerii.“

Adică poporul a făcut istorie, nu regii. Așa-i. Decît, ce însemnează poporul ?

De pildă, în loc să zicem : *Napoleon* a învins la Jena, vom zice : armata franceză a învins la Jena — ce am cîștiugat ? Poate un mod mai corect de a ne exprima, iar nicidcum o idee mai luminoasă. Este o singură frază de democratism vag, care poate orbi pe mulți, dar care nu înseamnă nimic.

Revenind la rolul silniciei în evoluția socială, ne întrebăm : se poate ea explica fără violentă ? Da. Ca să începem de unde cunoaștem mai bine, să vedem cum a ajuns la putere burghezimea. N-a întrebuințat

nici o silnicie : a mers foarte pașnic, a fost ajutata de împrejurări priincioase. Le știm care-s ; în veacul al XV-lea s-au făcut marile descoperiri geografice ; comerțul care pînă atunci se făcea numai cu Italia și cu Asia s-a întins pînă în America. *Clasa neguțătorilor* a trebuit să se înmulțească ; banii făcuți din argintul și aurul descoperit în America au străbătut în porii societății feudale. Cererea de producte a început să crească și alătura de atelierele corporative s-au ridicat ateliei-e particulare de manufactură, care, lucrînd mai iute și mai bine decît breslele, le-au ruinat. Banul deveni sufletul societății : feudalii au ajuns datori neguțătorilor ; oamenii de pe moșiile lor au fugit la ateliere și ei au trebuit să renunțe la iobagie. Toate aceste schimbări s—au făcut din veacul al XV-lea pînă în al XVIII-lea și numai ele explică schimbarea societății feudale, în cea burgheză.

Deasupra acestor schimbări liniștite, pașnice, nevăzute, s-au petrecut scene săngeroase, s-a pierdut și vîrsat sânge omenesc foarte mult — dar nu acele grozăvii au scăpat societatea feudală. *Clasa neguțătorilor* unită cu alte clase a ținut piept clasei feudalilor, a răspuns la violență, dar nu de aceea a ajuns stăpîni- toare.

Tot așa de liniștit se explică și căderea societății întemeiate pe robie. Înșiși stăpînii de robi au găsit că-i în folosul lor să-i prefacă în coloni și apoi în iobagi. Imperiul roman se întinsese peste toată lumea cunoscută ; gusturi și trebuinți noi se născură, iar de produs se producea puțin cu munca robilor.

Cum a pierit comunismul primitiv am arătat mai sus.

Încît oriunde ne uităm în istoria societății omenești, ori din ce perioadă am începe, vom vedea ca societatea a evoluat nu prin silnicie și că întreaga evoluție socială se poate explica fără mijlocirea forței³¹.

³¹ Se evidențiază din nou ideea că violența și factorul politic sunt niște derivate ale evoluției societății, nu factorii ei determinanți.

Forța poate lipsi, nu-i nevoie de dinsa. Nu pot termina mai bine decât citind ce zice Engels în această privință :

„Chiar cînd nu primim putința nici unui furt, nici unei silnicii și prădăciuni, chiar cînd luăm ca sigur că orice proprietate privată, primitivă, la originea ei, se întemeiază pe munca celui care o are și că în tot cursul evoluției sociale s-au schimbat numai valori egale cu valori egale — tot ajungem la dezvoltarea treptată a producției și a schimbului și deci numaidecât la societatea actuală capitalistă, la monopolizarea mijloacelor de viață și de muncă în mîinile unei clasă puțin numeroase, la apăsarea celor care formează numărul colosal al proletarilor fără proprietate ; la alternarea periodică între o înflorire industrială amețitoare și între crize comerciale numeroase și la toată producția anarchică de azi. Tot mersul societății se lămurește din pricini 'Curat economice, fără ca măcar o singură dată să fie nevoie de forță, silnicie ori de vreun amestec politic. Proprietatea silnică e o frază menită să ascundă o lipsă totală de pricepere a mersului real al lucrurilor'.

Dar istoria ne povestește o mulțime de fapte siiniec. Ce înseamnă ele ? Ce rost au ?

O lămurire și explicare generală nu se poate da : silnicia s-a arătat în societate, dar cu deosebită însemnatate în deosebite epoci. În general putem spune că ea e moașa unor forme sociale noi — cum o numea Marx. Dar întotdeauna ca se întemeiază pe o dezvoltare economică pașnică, îneît dacă această dezvoltare nu înțilnește dușmanie la vreo altă clasă, silnicia și vârsările de sănge pot lipsi foarte bine. Istoria, poate cea mai violentă și mai nefericită, a fost a Irlandei. Burghezimea ce se dezvoltă acolo ori în Anglia s-a purtat cu cea mai mare cruzime către irlandezi : confiscații de sute de mii de acri, depoziți nemiloase, omoruri și vârsări de sânge s-au întîmplat mai mult decât oriunde. Irlanda a fost țara în care se zice „oile au mîncat pe oameni”*. De ce atîtea violențe ? Pentru o simplă dezvoltare a societății moderne : pentru nașterea industriei de țesătorie ; moșii mari, care mai înainte nutreau o populație foarte fericită, erau confiscate cu de-a sila, locuitorii alungați și moșii lor prefăcuți în pășune pentru oi.

Fără de această dezvoltare economică, Irlanda n-ar fi suferit atîtea silnicii. Încît vedem că ceea ce surpă o alcătuire socială nu-s violențele pe care clasa care se naște le face asupra celei ce pierde, ci imprejurările economice neînlăturate.

Forța dacă s-a arătat pînă acumă în istoria omenirii poate să și lipsească de

acum înainte în evoluția socială. Aceasta se arată foarte bine în minunatul articol tradus în *Critica socială*, asupra *Programului de la Erfurt*. Acolo se zice :

„Noi credem că despre luptele hotărîtoare între burghezime și proletari se poate spune cu siguranță numai un singur lucru : că au să fie cu totul altfel decât evoluțiile de pînă acumă, căci au să lucreze factori care n-au jucat niciodată un rol în acele evoluții, factori noi cu totul și care vor da viitoarelor lupte acute de clase forme neauzite încă". Iată care-s factorii noi ce intervin acumă pentru întîia dată între aceste două clase :

„în privința numărului proletarilor am putea asemăna Europa de acum cu Anglia din timpul mișcării cartiste. Dar cît de altfel e acest proletariat de astăzi asemănător cu cel de atunci !... Proletarii care iau parte la mișcarea socialistă de azi sînt mai presus decît cartiștii <în privința hotărîrui> și chiar și muncitorii din Paris care au luat parte la *Comuna din 1871* și, mai ales, întrucît e vorba de priceperea și cunoașterea limpede a împrejurărilor, de *conștiința de clasă de unitate*. Apoi pînă la 1848 proletariatul n-avea nicăieri dreptul de a alege deputați ; astă era pricina de mișcări revoluționare foarte înfocate de douăzeci de ani, însă are clasa muncitorilor acest drept mai în toate țările civilizate, și anume s-a deprins foarte bine a se folosi de dînsul. Chiar numai această împrejurare singură trebuie să dea oricărora mișcări revoluționare viitoare o forma deosebită de a celor de pînă azi.“ Alt factor e armata ; „ea a pierdut din încredere ce pot pune pe dînsa clasele domnitore ceea ce a cîștigat în privința puterii.

Pentru întîia dată în istoria lumii statul înarmează mii și mii de proletari

Pe lingă acestea mai este încă un punct foarte însemnat : „proletariatul n-a fost niciodată așa de trebitor din punctul de vedere economic". Ce înseamnă o societate burgheză fără proletariat ?

Din aceste fapte urmează că în privința unor mișcări violente între burghezime și proletariat, nici nu se poate susține că se vor face, nici că nu se vor face.

Dar dacă în lupta între două clase tot mai stăm la cumpăna, dacă ea va lăua ori nu forme singeroase, cu atîta mai puțin nc putem îndoi dacă propaganda violentă de la *individ la individ* are sau nu vreo noimă. Nu vorbesc de *anarhiști*, în sistemul căror ea e o urmare logică, dar de unele spirite largi și împăciuitoare, ipentru care totul e bine ; aceștia îs aşa-numiți integrali. A pretinde că ești social-demo-crat și a nu dezaproba propaganda anarhistă e o mare rătăcire. Socialismul științific e un silogism, un sistem aşa de strîns, îneît chiar dușmanii au trebuit să recunoască lucrul acesta. În acest sistem tot e în legătură și a viri orice într-însul e o greșelă de logică. Explicarea ce dă socialismul evoluției nu pune greutate pe individ, ci pe luptele de clase și pe factorii economici. Individualul nu-i responsabil de nimic : nici de poziția socială, nici de faptul că face parte dintr-o clasă dușmană nouă. A voi să împaci socialismul științific cu propaganda prin fapt e semn de multă rătăcire.

Termin chestia aceasta aducînd aminte integralilor cele ce zice Marx în prefața de la *Capitalul* său :

„Nu poate fi vorba de persoane decît întrucît ele sînt personificarea categoriilor economice și sprijinitorii unui interes de clasă. Modul meu de a vedea, după care dezvoltarea alcăturii economice a societății e pricina tuturor fenomenelor politice, juridice etc., arată că nu se poate face pe individ responsabil de raporturile a căror creatură socială este, oricît s-ar sili să scape de dînsele.

Cea din urmă chestie ce-mi rămîne de tratat e aplicarea luptei de clasă la

societatea actuală. Acuma vom înțelege de ce această teorie care a dărîmat idealismul, care a nimicit legile naturale ale societății înlăciindu-le prin legi sociale, schimbătoare și care, pe lîngă acestea, pune într-o lumină foarte neprincipioasă pentru sprijinitorii ordinii actuale, fenomenele sociale ce se produc într-însa — pentru ce, zic, aceasta teorie e aşa de neplăcută sociologilor și filozofilor burghezi. Ei n-o primesc pentru că cred că ea duce la socialism, pe cînd din cota mersul societății într-acolo i-a dat naștere. Echilibrul social, care, în tot decursul istoriei omenești, s-a rezemat pe lupta mai multor clase, a ajuns și tinde să ajungă în timpurile moderne să se rezeme numai pe două clase : *proletariatul și burghezimea*.

Burghezimea a avut menirea să simplifice într-atîta lucrurile, încît ca e ultima formă ce o îmbracă luptele de clasă : forma cea mai simplă, după care aceste lupte vor dispărea cu totul. Cel mai mare sprijin pentru acesta ni-l dă însăși burghezimea: ea însăși își sapă mormîntul. Pentru a trăi, ea are nevoie de arma cea mai omorătoare pentru dînsa : *mașinismul*. Pe lîngă cîte lovitură dă mașinismul societății actuale, loviturile ce se pot da prin fapt n-au nici o însemnatate, și-s ridicole chiar. Mașinismul ruinează toate rămașitele vechilor clase și le contopește pe toate cu clasa cea mai mare, a proletarilor. Pe de altă parte mașinismul ucide prin concurență ce și-o fac între dînșii și pe burghezi, pe capitaliști.

Mijloacele de muncă au căpătat azi atîta putere că ridicîndu-se deasupra societății, o împart și nimicesc cum vor ele ; în fața lor individul nu mai înseamnă nimic : e o simplă jucărie ; dar ele duc la o altă alcătuire socială.

Dintre armele de care pierde burghezimea, ajunge să dăm cîteva noțiuni numai despre *telmica modernă*, pentru a vedea ce soartă o așteaptă pe burghezime.

La 1870 un lucrător, într-o fabrică de bumbac din Rhode Island, putea produce pe an 9600 de coți de postav, muncind 13 ceasuri pe zi ; la 1888 un lucrător, lucrînd numai 10 ceasuri pe zi, putea produce pe an 30.000. Deci, cu toate că lucrătorii au micșorat ziua de lucru cu o pătrime, produsul muncii lor s-a împătrit. Si cînd ne gîndim că un lucrător singur produce 30.000 de coți de postav pe an, cîți coți de postav produc mii de lucrători într-o singură fabrică ?

Cu vreo zece ani în urmă, un 'orcător torcea cît 100 de torcători din India, azi tc irce cît 3000 de torcători indieni !

Cu cîțiva ani mai înainte de a se produce mașini în fabricile de bumbi, un băiat producea într-o zi 36 de perchihi de bumbi și primea 20 de dolari pe săptămînă, azi produce 9000 de bumbi și primește 5 dolari pe săptămînă.

În agricultură azi un singur individ făcînd toate operațiile necesare pentru a produce pîine, începînd de la aratul și semănatul griului pînă la coptul pînii, poate ține o mie de oameni cu pîine !

Ce să mai vorbim de fabricile de ciubotărie, dantelărie, turnătorie și uzine, de lucrarea minelor și a ocnelor, de fabricile de alimente etc. ... care au dat lovitură de moarte industriilor rudimentare, care au ruinat pe micii industriași și i-au făcut proletari, apoi dintr-aceștia, au dat afară din fabrici pe mii de lucrători, făcînd din cei rămași pe drumuri o imensă armată de nemocîni care iac concurență teribilă celor din fabrici și care-s mai concurați încă de femei și copii ! De cînd a început industria modernă, în Anglia mai ales, femeile au fost în număr întreit și împătrit mai multe decît bărbații, prin fabrici. Ancheta din Anglia de pe la 1850 a găsit într-o fabrică lucrînd un copil de *doi ani*, în alta unul de *trei ani*!³¹⁷

Ce face atîta lume amenințată a rămînea pe drumuri ? Devine dușmană de moarte a societății actuale și organ izîndu-se în partid de clasă, ea e cea mai

serioasă amenințare a ei. Acest fapt a vîrît în groază pe burghezime mai mult decît oricare revoluție și vio-

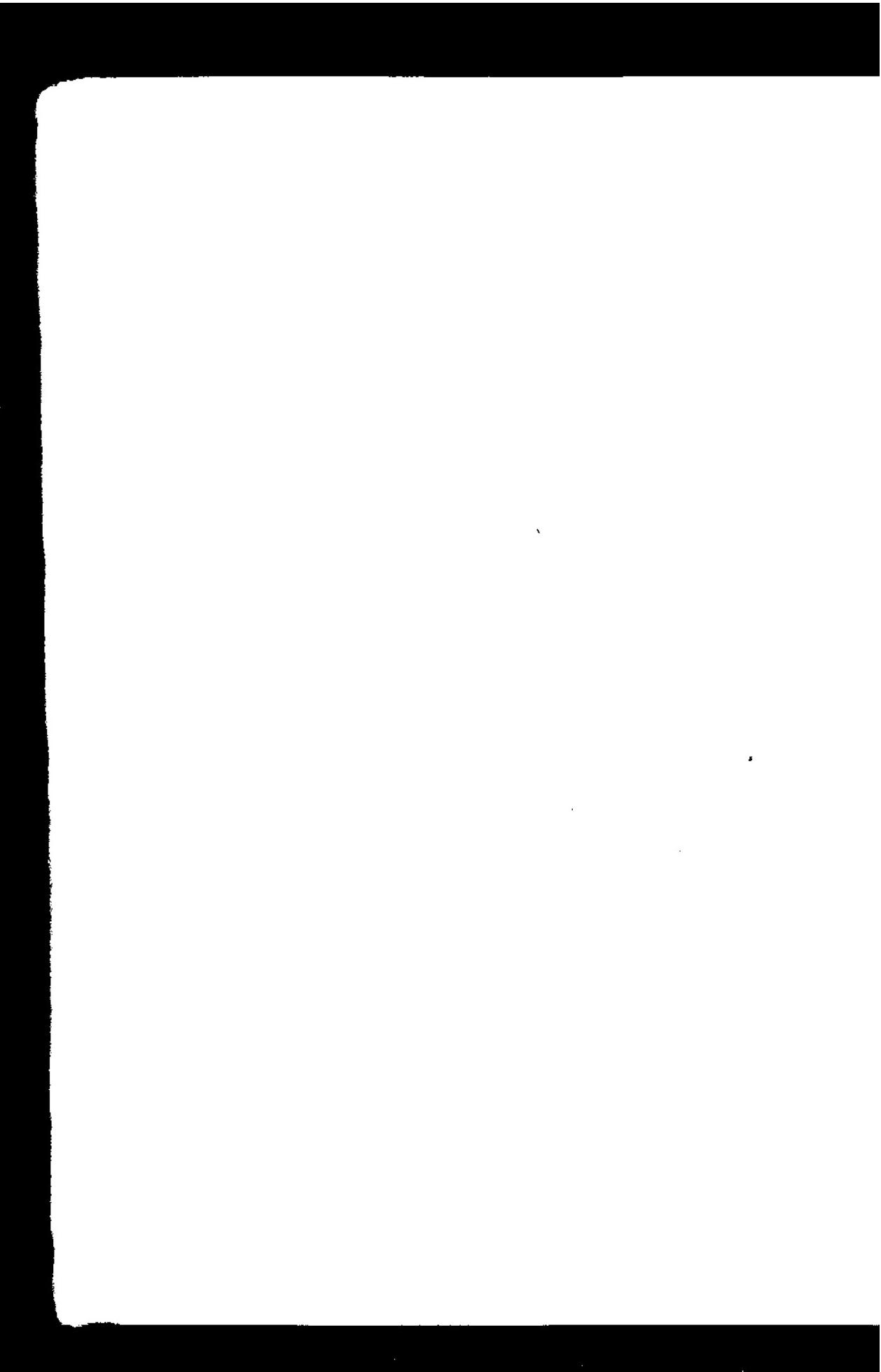
lență, cît de îndrăcită. Un fruntaș al economiei burgheze, Emile de Laveleye, era de părere că trebuie să se opreasă descoperirile ; datoria generațiilor viitoare, susținea el, e de a nu mai inventa mașini noi și de
3 se mulțumi cu cele inventate pînă acumă. Leveleye cerea un lucru cu neputință, dar cererea lui înseamnă că interesele capitaliștilor nu mai pot suferi o creștere a puterilor de producere ; interesele lor nu se mai pot împăca cu o evoluție socială mai înaltă decît aceea în care suntem. Și cererea nu e cu putință, căci oricare capitalist, pentru a nu cădea în concurență cu alții, va fi nevoie să introducă mașini cît mai perfeționate. Acest lucru e de mare însemnatate. El arată că este o deosebire totală între interesele clasei lui și că deci clasa va pieri,
căci membrii ei nu pot trăi decît ruinând-o.

Legea aceea naturală-veșnică pe care o scot atât de des la iveală economiștii burghezi — concurența — îi nimicește și se nimicește, căci face, de o parte, o clasă neunită — *burghezimea*, care e menită a se ruina, iar pe de alta o clasă care nu poate trăi decît unită — *clasa proletarilor*. Aceasta dovedește încă o dată că în societate nu poate fi vorba de legi vîsnice și neschimbătoare și că singura ei lege naturală este evoluția, schimbarea.

Această idee clară a făcut pe Marx și Engels să priceapă chiar aproape la începutul ei, că societatea burgheză va pieri și să prevadă pe ce cale va merge pînă acolo.

„Toate alcătuirile sociale de pînă acumă se întemeiau cum am văzut, pe dușmânia între clase apăsate și apăsătoare. Dar pentru a putea apăsa o clasă, trebuie să i se asigure niște condiții, în care să-și poată petrece existența ei robită. Robul s-a prefăcut în membru al comunei, în vremea robiei ; micul burghez s-a prefăcut, sub jugul absolutismului feudal, în burghez. Muncitorul devine pauper (sărac) și săracia se dezvoltă mai iute decît populația și bogăția. De aici se vede împede că burghezimea e nedestoinică de a mai ramâne ca clasă domitoare în societate și a mai impune condițiile ei de trai societății întregi. Ea nu mai e destoinică sa asiguresclavilor ei existență lor în robie,
pentru că-i nevoia să-i lase să cadă într-o stare în care trebuie să-i hranească ea, înlloc să fie hrănita de dinși... Cădere ei și izbînda proletariatului sînt deopotrivă, de nemăsurat.“

(*Manifestul Comunist* de Marx și Engels, cap. I.)
Ce se va întîmpla atunci ? Ce perspectivă se deschide individului în mișcarea istorică, în evoluțile viitoare ale societății ?
Mijloacele de producere, factorii economici vor intra în stăpînirea oamenilor și luptele de clase cărora le-au dat nașterea în ceea ce. O dată cu aceasta, evoluția socială se va face conștient. De atunci înainte va începe adevarata libertate a individului, atunci antinomia lui Hegel va înceta și omenirea va intra în societatea istorică conștientă.

PREFATA

Fiind îndemnată de prieteni de a face o prefată la scriurile lui Rion, mărturisesc că, primind această onoare, mi-am luat o sarcină pe care sănătatea să nu voi putea-o împlini aşa cum îmi zic inima și cugetul. E ușor să faci o prefată ; dar e greu să arăți durerea nemărginită de mare pentru acel ce nu mai este în mintea noastră, pentru acel ce nu va mai scrie niciodată, niciodată ! Putea-voi oare da o palidă idee de ce înseamnă pentru noi acest grozav niciodată ?

Deși au trecut cîteva luni de la moartea neprețuitului prieten, totuși durerea cît tot aşa de mare ca și în momentul în care am auzit nenorocita veste ; și dacă nu l-am fi uitat ca prieten numai, apoi la gîndul ce putea să ajungă un Rion, cît folos era să dea țării prin talentul lui, îți sapă tot mai adînc durerea în suflet ; chiar puținele lui scrisori sănătatele să facă tot mereu vie durerea ce simțim pentru pierderea lui.

L-am cunoscut pe Rion și chipul său blînd, sfios, dar energetic, îmi stă veșnic înainte. Oricine în viața lui a avut de jeli, de plîns moartea unui prieten iubit, totuși durerea noastră pentru Rion cu greu își poate găsi asemănare. În el nu avem de jeli numai pe prietenul iubit, în el jeliul pierderii unui om de o mare valoare intelectuală, stingerea unui talent care făgăduia mult, care abia începuse să arăte puterea lui de argumentație, de logică și de judecată.

Fiu al unei societăți vitrege, unde a trebuit să-și înăbușe totată activitatea lui intelectuală dînd lecții la latinește, Rion cu toate acestea tot găsește vremea pentru a scrie studii critice de mare valoare.

Studiul asupra lui Lenau și Eminescu, explicarea curentului eminescian ne vestea omul de talent cu vederile lui proprii, cu o mare putere de sintetizare și

argumentare, ne arătau un spirit creator, un critic independent. Articolele de polemică, precum sănt : *Artiștii-muște*, *Arta tendențioasă*, *Arta decadentală* și alte mici bucăți ne însăși sează pe omul cu idealuri mari, pe tînărul cu simțurile curate și nepătate de societatea stricată prin care a trebuit să-și facă drum.

Din părinți săraci, cu anevoie și-a urmat studiile și cu toate neajunsurile a fost cel întîi și a reușit pretutindeni ; singur faptul acesta ne dovedește că Rion era de o mare putere intelectuală. Cîte înfrângeri n-a trebuit să sufere un caracter blind, dar mîndru ca al lui !

Și cît a suferit ne e dovardă moartea neașteptată, atunci cînd talentul lui începea să se dezvolte. Grozavă a trebuit să-i fie lovitura, văzîndu-se că, după o muncă de 15 ani, după ce și-a dovedit, prin concurs, știința și capacitatea, să fie persecutat în chipul cel mai nedemn. A fost prea zdrobit pentru el faptul că în țara românească o mediocritate, un caracter tiritor cu a suta parte din cunoștințele lui Rion ar fi ajuns profesor de universitate ; el însă nepusind să-și înjosească demnitatea lui de om, smulgîndu-și din creieri convingerile adînc științifice, a fost zdrobit. Deoarece trebuie și se știe : Rion era foarte citit ; pe lîngă cunoștințele literare și filozofice, mai știa și întreaga literatură socialistă, lui nu i se putea spune că-i un visător, pe care I-a momit aparența unor idei umanitare. O groază de cunoștințe erau grămadite în creierii

lui, deși poate nu erau încă destul de clarificate, acest lucru rămînind să se facă numai cu timpul.

Cine ar fi maistrul care să dea o idee cît de palidă despre suferința morală a nenorocitului Rion ? De ce a murit ? Avut-a vreo boală acută, infecțioasă ori vreo boală cronică ? Nu ! Starea lui sufletească deprimată i-a discordat și slăbit întreg organismul. Firea lui gingeșă n-a putut lupta cu îndărătnicia oarbă a unui ministru ce parcă avea menirea să ucidă și puținele talente aie acestei nenorocite țări ! Viața lui a fost stinsă ca o lumină curată de o suflare dușmană și năprasnică.

Nouă, prietenilor, ne rămîn numai aceste scrieri, scînteii veșnic luminoase ale mintii lui ; citindu-le ni se va părea că stăm de vorbă cu el, ca-n vremurile trecute, și chipul său blind îl vom avea înainte. Iar în suflet ni se va trezi durerea amară pentru cel pe veci pierdut.

Căința, această rugină a sufletului, nu ne va crăta ; ne vom cai că noi, prietenii lui, prea am fost absorbiți de vălmășagul vieții și nu l-am cunoscut de-ajuns, n-am putut ghici răul ce-l mistuia ; mai prevăzători, poate am fi înlăturat aceste ţinguiri acum zadarnice.

Nu-l văzusem de mult, dar ceva îmi zice că pe lîngă toate celealte loviturile morale Rion a mai suferit durerea amară a surghiunului, lipsa de prieteni care să-i ridice puterile morale față cu loviturile căpătate. Să nu ai cui te destăinui și cui vârsa focul năzuințelor tale, cu un cuvînt să te ajungă blestemul străinătății, e ucigător pentru unele firi simțitoare, și se sting pe nesimțite, fără a putea spune singuri ce au.

Familiei lui Rion nu-i putem aduce vreo mîngîiere decât jalea noastră nemărginit de mare. Mai ales nenorocitei lui mame îi pot spune că-l jelesc pe Rion ca prietenă, ca tovarășă de idei și că împărtășesc durerea ei de mamă, aceasta durere pe care limba e prea săracă să o poată spune și ideile prea pale să o poată zugrăvi, iar mîngîierea numai adaos de venin.

Prietenii, care „au străduit cu adunarea scrierilor lui Rion primesc din parte-mi o frâtească strîngere de mînă.

Ei au ridicat cel mai frumos monument în amintirea mult regretatului nostru Rion.

SOEIA NĂDEJDE

CITEVA CUVINTE

Astăzi viața unui om, și mai cu seamă a unui proletar intelectual, este o luptă necurmată între el și monstrul enigmatic, societatea. Si reacția omului față cu societatea e de mai multe feluri. Atîrnă de cinstea individului, de chipul lui de a simți și de puterea de voință. Un om cinstit — în adevăratul ³²înțeles al cu-vîntului — nu va fi un favorizat la banchetul vieții ; și dacă va

avea voință, atunci nu va deveni pesimist, pentru că voința îl va face să nu primească pasiv loviturile ce i le dă societatea, ci să lupte împotriva lor. Și dacă individul acesta, de care vorbim, va fi ajutat și de o minte sănătoasă, atunci va înțelege unde-i răul și care-i leacul, va înțelege că nu societatea e de vină, ci forma ei și clasa care domnește, și nu va lupta deci împotriva societății, împotriva oamenilor, nu va deveni stirnerist și nietzscheanist...

Dar, cînd societatea vrea să te turtească atunci partea din tine egoistă și meschină — drojdia sufletului — tipă, caută ieșire, vrea să muște, să sfîșie... stirneris- mul ! Ei bine, Raicu, care de mic a îndurat multe, care a dormit ierni întregi fără foc, sărac, dintr-o familie prigonită, el care a suferit dc nesiguranța zilei de mîine, de nepăsarea prietenilor, de nepăsarea oamenilor, a simțit într-însul cîteodată, câte o clipă, revoltă împotriva societății. Asta o știu din vorbele lui. El nu-și dădea seamă... Dar adeseori mi se plîngea de poziția lui sentimentală și credea că leacul ar fi amorul — sprijinul în cineva de aproape — față cu monstrul inconștient și nepăsător, față cu societatea.

Dar el lupta grozav împotriva acestui eu dintr-însul. El înțelegea cu mintea că eul celălalt, cel de demult, eul entuziast, altruist, acela era superior. Această luptă împotriva eului stirncrist ne explică două lucruri : conținutul articolelor sale și — ceea ce cititorul va fi observat — deasă repetare a acelorași idei.

Noi, în *Evenimentul literar*, am căutat să explicăm una din manifestările vieții — arta. Și am căutat să o explicăm sociologicește, să arătăm partea socială a chestiei. Am susținut că arta e condiționată de împrejurările sociale. Adevăr foarte simplu, pe care protiv- nicii noștri, oricît de inculți și de proști ar fi fost, ar fi trebuit să-i înțeleagă, dacă n-ar fi fost interesați de a nu-l înțelege.

Societatea are o mulțime de rele. Și burghezul, care e stăpîn în societatea asta, nu vrea să se vorbească mult de dînsa și să fie analizată, pentru că atunci i se scot la iveală metehnele. Asta ne explică pentru ce știința burgheză — conștient sau

inconștient — se ferește așa de tare de partea socială a chestiilor, pentru ce caută să explice orice lucru prin mecanică, fiziolgie, psihologie individuală etc., numai sociologi- cește nu. De aceea în teoria artei este pentru „artă pentru artă”.

Am zis că noi, în *Evenimentul literar*, am căutat să explicăm arta sociologicește, să arătăm că în artă se ascund tendințele autorului, tendințe condiționate de contactul lui cu societatea. Aceasta a fost preocuparea noastră principală : a fost o chestie mai mult de analiză. Dar imediat după această chestie vine o alta : ce fel de artă preferăm noi ? Ce fel de artă se împacă cu idealul nostru ? Cu această chestie s-a ocupat mai în special Raicu la *Evenimentul literar*. El a arătat că arta care se împacă cu idealul nostru e aceea care împrăștie iubirea de om, încrederea în această minunată ființă și respectul către dânsa. Și el avea nevoie de aceste idei pentru a se apăra de stirnerismul care mijea într-însul. Scriind articolele se apăra pe el însuși de catastrofă. Iar frecvența acestui subiect se explică tot prin cele zise mai sus.

Și cînd l-am văzut pentru cea din urmă oară, cu toate nemulțumirile ce le avea, el mergea repede spre vindecarea desavîrșită de stirnerism și se mira și el cum putuse fi zbuciumat de asemenea gînduri nebune... Și asta, pentru că el avea o inteligență minunată, o simțire curată și mai presus — și ceea ce e mai necesar — o voință oțelită.

Dar astăzi el doarme pentru totdeauna în cimitirul de la Tîrgoviște și niciodată inima lui n-are să mai bată de dragoste și admirăție pentru „virtutea acestei mici, microscopice ființe, fără arme, fără forță, dușmanită veșnic de mama ei, marea natură”, cum a zis el — pentru virtutea omului în lupta sa superbă.

*

S-a născut la 1872, august, în județul Tutova. Mic de tot a fost adus la Tăcuta, județul Vaslui unde a învățat clasele primare. Liceul I-a făcut la Bîrlad, unde a fost un elev eminent. Apoi a urmat literele la Universitatea din Iași, fiind și elev al Școlii normale superioare. A scris la *Munca*, *Critica socială*, *Evenimentul literar* și *Lumea nouă*. În articolul său din *Critica socială*, *Religie*, *Familie*, *Proprietate* (care va apărea în voi. II), a fost tradus în *HEre nouvelle*. Despre acest articol

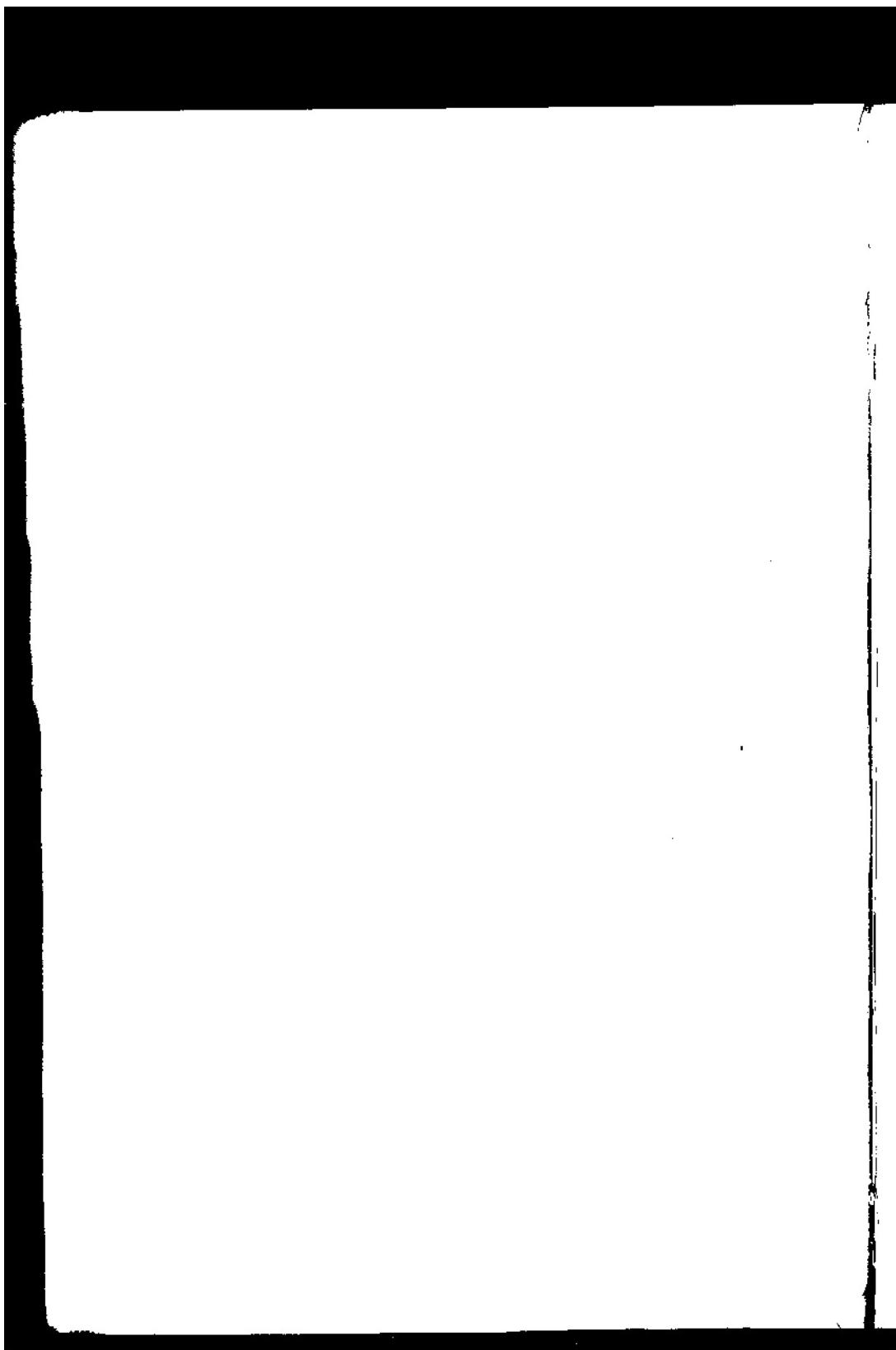
Engels a spus că-i „admirabil”...

A fost aproape doi ani profesor suplinitor la gimnaziul din Tîrgoviște. A dat concurs în vara anului 1894, dar n-a fost - numit pentru că era cinsit peste măsură.

A murit la 20 aprilie anul acesta.

In vălmășagul vieții și al luptei, nu uitați pe luptătorul credincios pierdut pentru totdeauna.

C. VRAJA

BIBLIOGRAFIA SCRERILOR LUI RAICU IONESCU-RION

A) PERIODICE

- Împrejurări ușurătoare* — *Şcoală nouă*, Roman, an. I, 1889, nr. 3, 15 august.
- Din civilizația noastră* — *Şcoală nouă*, Roman, an. I, 1889, nr. 5, 15 sept.
- Idealismul și materialismul economic* — *Critică socialistă*, an. I, 1892, nr. 3, februarie ; idem, nr. 4, martie.
- Sociologia burgheză față cu teoria luptei de clasă* — *Critică socialistă*, an. I, 1892, nr. 5—6, mai-iunie.
- Despre anarhiști* — *Muncă*, an. HI, 1892, nr. 16, 7 iunie ; idem, nr. 8, 14 iunie.
- Şcoala italiană în criminologie* — *Muncă*, an. III, 1892, nr. 34, 11 oct. ; idem, nr. 35, 18 oct. ; idem, nr. 36, 35 oct.
- Răspuns d-lui Tanoviceanu* — *Muncă*, an. III, nr. 41, 29 noiembrie.
- Radicalism și socialism?* — *Muncă*, an. III, 1892—1893, nr. 45, 27 dec. ; idem nr. 46, 1 ian. ; idem nr. 47, 10 ianuarie.
- Religia ! Familia ! Proprietatea !* — *Din epoca Revoluției Franceze* — studiu în *Critică socialistă*, Iași, an. I, 1893, nr. 10-11.
- Chestia agricola* — *Muncă*, an. IV, 1893, nr. 19, 4 iulie; Programul radical, Chestia industrială, idem nr. 20, 11 iulie; idem, nr. 21, 18 iulie.
- Presă noastră* — *Muncă*, an. IV, 1893, nr. 36, 31 octombrie.
- Jn contra socialismului“ de Spencer* — *Muncă*, an. IV, 1893, nr. 39, 21 noiembrie ; idem, nr. 40, 28 noiembrie; idem, nr. 41, 5 decembrie.
- Folosul obștei* — *Muncă*, an. IV, 1893, nr. 22, 20 iulie.
- Ocazie fericită* — *Muncă*, an. IV, 1893, nr. 23, 27 iulie.
- Gospodăria societății actuale* — *Muncă*, an. IV, nr. 24, 8 august, 1893.
- De ce să tem internaționaliști?* — *Muncă*, an. IV, 1893, nr. 25, 15 august.
- Studenții și mișcarea națională* — *Muncă*, an. IV, 1893, nr. 25, 1 august.
- Metoda experimentală în politica* — *Muncă*, an. IV, 1893, nr. 28, 5 sept. ; idem, nr. 29, 12 septembrie.
- Gherea și »Junimea“* — *E nemențu* (cotidian național-liberal), an. I, nr. 121, 1 iulie, 1893 ; Idem, nr. 122, 2 iulie, 1893 ; idem, 123, 3 iulie, 1893.

„Intim” — Evenimentul literar, an. I, nr. 3, 3 ian., 1894,
O tocmeală — Evenimentul literar, an. I, nr. 6, 23 ian.,
1894.
Artiștii-mușie — Evenimentul literar, an. I, nr. 8, 7 februarie, 1894; idem, nr. 9, 14 februarie, 1894.
Arta tendonționista — Evenimentul literar, an. I, nr. 11, 27 februarie, 1894.
O lunecare periculoasa — Evenimentul literar, nr. 15, 27 martie 1894.
„Goana... vieții” — Evenimentul literar, an. I, nr. 16, 1 aprilie, 1894.
Literaturile decadente — Evenimentul literar, an. I, nr. 17, 11 aprilie; idem, nr. 18, 18 aprilie, 1894.
Intre pisici și oameni — Evenimentul literar, an. I, nr. 19, 25 aprilie, 1894.
Dragostea trecutului — Evenimentul literar, an. I,*nr. 24, 30 mai, 1894; idem, nr. 25, 6 iunie, 1894; idem, nr. 26, 18 iunie, 1894.
Iobăgie intelectuala — Evenimentul literar, an. I, nr. 27, 20 iunie, 1894.
1 L. Caragiale — Evenimentul literar, an. I, nr. 5, 17 ianuarie, 1894.
Domnia cuvîntului — Evenimentul literar, an. I, nr. 28, 27 iunie, 1894.
Un prieten poet — Evenimentul literar, an. I, nr. 29, 4 iulie, 1894.
Înaintașii lui Eminescu — Evenimentul literar, an. I, nr. 32, 33, 34, 35 din 25 iulie, 1, 8, 15 august, 1894.
Dragostea de oameni — ■ Evenimentul literar, an. I, nr. 37, 29 august, 1894.

Din teoriile noastre — Evenimentul literar, an. I, nr. 43,
10 oct., 1894.

Pătratul distanțelor — Evenimentul literar, an. I, nr. 44, 17
octombrie, 1894.

Eminescu și Lenau — conferință ținuta în aula universității din Iași, în
aprilie — 1893 (nota lui G. Ibrăileanu, ediția *Scrituri literare*,
1895). Conferința se publică postum în primul volum de *Scrituri
literare*, iar un fragment din ea, „Faust” al lui Lenau, se tipărise în Lumea nouă,
an. I, nr. 180, 14 mai, 1895 (tot postum).

Datoria artei — Conferință nerostită, după cum informează G. Ibrăileanu
în ediția *Scrituri literare*, 1895. Manuscrisul s-a găsit fără titlu. Un
fragment din el, „Inrăurarea ariei”, apăruse în Lumea nouă, an.
I, nr. 174, 8 mai, 1895. *Din psihologia socială* — publicat postum în
Scrituri literare, cu o notă a lui Ibrăileanu: „Diatr-un studiu inedit”.
Două fragmente fuseseră tipărite în Lumea nouă, an. I, nr.
187, 188 din 22 și 27 mai, 1895.

Arta revoluționară — în manuscris, apărut postum în volumul *Scrituri literare*,
1895.

B) EDIȚII

1. *Scrituri literare*, ediția întâia, Iași, Tipo-litografia II. Goldner,
1895, Prefață de Sofia Nădejd. \ postfață, Citeva cuvinte de C. Vraja
(G. Ibificam).
- 2 *Religia! Familia! Proprietatea!* — Din epoca Revoluției Franceze
— Editura Partidului social-democrat, București, 1945. Acest
studiu, după ce se tipărise, în 1893 în revista *Critica socială*, fusese
tradus, un an mai târziu. În Paris, în revista L'Ère Nouvelle,
(1894). O altă tipărire cunoaște în 1909 (în revista *Idee*).
- 3 *Culegere de articole* — Prefață de Pompiliu Andronescu-Caraioan,
Biblioteca pentru toți, 1951.
- 4 *Datoria artei* — articole și studii de critică literară. Ediție
îngrijită și prefăță de Savin Bratu, Mica bibliotecă critică, 1959.
- 5 *Scrituri* — Culegere de texte, studiu și note de Florica Neagoe,
Editura științifică, 1964.

CUPRINS

<i>Introducere</i>	V
<i>Tabel cronologic</i>	XLVII
<i>Cîteva lămuriri</i>	LV

SCRIERI LITERARE

,,Intim"	3
O tocmeală	6
,,Goana... vieții"	9
I. L. Ca^agiale.....	13
Gherea și „Junimea"	16
Literaturile decadente	26
Artiștii-muștc	34
între pisici și oameni	40
Arta tendenționistă.....	44
Dragostea de oameni.....	48
Domnia cuvîntului	53
Din teoriile noaistre	57
Arta revoluționară	62
Păratul distanțelor	68
Iobăgeie intelectuală 75
Dragostea trecutului.....	78
Datoria artei	89
Un prieten poet.....	107
Din psihologia socială.....	113
Eminescu și Lenau..... .	144
înaintașii lui Eminescu.....	170

SCRIERI DIVERSE

Din civilizația noastră	187
Presa noastră	194
Metoda experimentală în politică	198
Despre anarhiști	206
Radicalism și socialism	218
Programul radical. Chestia industrială	223
Chestia agricolă.....	232
«In contra socialismului» de Spencer	242
Religia ! Familia ! Proprietatea ! — Din epoca Revoluției Franceze	248
Idealismul și materialismul economic	271
Sociologia burgheză față cu teoria luptei de clasă .	286

ANEXA

<i>Prefață</i> de Sofia Nădejde	325
<i>Cîteva cuvinte</i> de C. Vraja	329
Bibliografia scrierilor lui Raicu Ionescu-Rion	333

³ Oscilații în ierarhizarea valorilor însumate în strucuri și punctică a lui Eminescu.

a) om nou, Tânăr (lat.).

⁶ Vasile Alecsandri vizat pentru seninătate abstractă în paste

¹¹ Deși se alătură celor care l-au socotit sortit 'uitării' pe Bolintineanu, Rion, obligat de opera însăși a poetului, îi evidențiază unele calități poetice care, explorate cu imparțialitate, l-ar fi destinat pe Bolintineanu unei zodii literare mai bune.

¹⁶ Justificare a artei mesianice pașoptiste.

¹¹ Observație adeverată, făcută cu finețe.

¹⁷ Buna intenție a lui Rion de a aprofunda opera poetică a lui Bolintineanu nu s-a realizat. Rion a anințat concretizarea proiectului prin care dorea să reliefze fațeta noii ale autorului *Legendelor istorice*. Și, din nefericire, 'la un an de la apariția suitei *Înaintașii lui Eminescu*, Rion se stinge din viață.

¹ Psaltichia — carte de muzică bisericească ; Pidalionul — cod de legi bisericești.

¹ În apărarea cetățeanului Schwalb, condamnat pentru escrocherii, intervenise pe lingă rege însuși ministrul Dreptății din guvernul conservator. Ziarele liberale *Voința Națională* și *La Patrie* au demascat punerea la cale a ilegalității, ceea ce a tras replica oficiosului conservator *Timpul*, care a iscat scandal public. Rion usucă în acest articol, prin arme ironice și a persiflări directe» principalele ziare de opozitie din vremea sa, le demască profilul publicitar afacerist și caracterul de clasă.

b) Pretorul nu se ocupă de lucrurile minore (lat.)

SCRIERI DIVERSE

II

Sfîrșeam articolul trecut făgăduind cititorilor că le voi descoperi o curiozitate în conferința d-lui Mușoiu. Azi mă țin de cuvînt. Am arătat că d-sa cred că

¹ Continuînd critica făcută anarhismului de Constantin Dobrogeanu-Gherea în lucrările *Anarhismul și socialismul* (1887) și *Anarhia cugetării* (1891), Raicu Ionescu-Rion demască esența mic-burgheză a acestui curent politic, care punea accentul pe rolul precumpărător al individului excepțional, al eroului. Ca de obicei, beneficiind de o întinsă cultură istorică și filozofică, Rion face o incursiune în existența anarhismului, analizînd faturile pozitive ale filozofiei lui Hegel (germenii socialismului științific) și, deopotrivă, teoriile reacționare (ca cele sociologice) care au generat anarhismul ; explicînd, în continuare, contradicția dintre concepția filozofică și politică a lui Lassalle și contribuția sa la organizarea clasei muncitoare germane ; criticînd pe tinerii hegelieni (denumiți impropriu „neohegelieni”), cu referire specială la Bakunin.

Foarte multele referiri la Bakunin — linul din principaliile reprezentanții ai anarhismului, alături de Max Stirner (Germania), P. J. Proudhon

(Franța) — nu sănătățile împlătoare. Rion urmărea cu interes dezvoltarea mișcării revoluționare în Rusia, în care ideologul anarhismului încercase să strecoare concepțiile mic-burgheze potrivit căror se nega necesitatea creării unui partid al clasei muncitoare, se cetea „egalizarea” claselor, concepții oportuniste criticate vehement de K. Marx. Înmulte din lucrările sale. V. I. Lenin

a dat riposte cuvenite, zdrobitoare, anarhismului rus bakunian. De pilda, în *Anarhism și socialism* (Opere, voi. V, Editura Politică) 1958, p. 314), Lenin elaborează succint cele 5 teze fundamentale ale concepțiilor anarhistice, arăînd că anarhismul

„n-a dat nimic în afară de fraze comune împotriva exploatarii”, fraze în circulație de 200 de ani și mai bine, pentru că i-a lipsit : „înțelegerea cauzelor exploatarii”, „înțelegerea dezvoltării — care duce

- a) *Cucerirea plinii* (fr.).
- d) indicatorul căsătoriilor (fr.)

SCRIERI DIVERSE

³ prăpăd

²¹ — Arta revoluționari — c. 1/465

⁴ Idee falsă despre proletarizarea treptată, pe cale pașnică, a întregii țări, prin acte de bunăvoie din partea marilor proprietari. Ideea ne amintește de curentul reformist, legalist, din sinul mișcării socialiste.

e) Originile Franței contemporane (fr.).

f) *Originile socialismului contemporan* (fr.).

g) închipuite, minore (fr.).

⁶ maj = fiacă (lb. maghiară).

⁷ Cu înțeles de sistem al muncii salariaților.

⁸ Referire la etapa descompunerii comunei primitive, a apariției proprietății private și a împărțirii societății în clase antagonice.

a) Problemele istoriei (fr.)